

הגורמים לפרסום הצהרת בלפור: חיים וייצמן, התנועה הציונית והאימפריאליזם הבריטי

דני גוטוויין

ההיסטוריוגרפיה של הצהרת בלפור: ההסבר החסר

ב־31 באוקטובר 1917 החליט קבינט המלחמה הבריטי לפרסם הצהרה התומכת בהקמתו של 'בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל', ומבטיחה 'להקל על השגת מטרה זו', הצהרה שעתידיה הייתה להיכנס להיסטוריה כ'הצהרת בלפור'. ביובל השנים האחרון ניצבות השאלות, מה היו הסיבות שהניעו את ממשלת בריטניה לפרסם את ההצהרה, ואיזה תפקיד מילא חיים וייצמן במהלכים שהובילו לקבלת ההחלטה, במרכזו של ויכוח מתמשך בין חוקרים. על פי הגיון טיעונין נחלקות הפרשנויות הרווחות לשתי אסכולות מרכזיות, והן תוגדרנה להלן כ'אסכולת המצרף' ו'אסכולת המיקוד'.

אבי אסכולת המצרף הוא ליאונרד שטיין, שספרו הצהרת בלפור פתח את עידן המחקר ההיסטורי מבוסס התייעוד של הצהרת בלפור.¹ שטיין, שנמנה עם החוג הפנימי של נאמני וייצמן,² טען כי פרסום ההצהרה בסתיו 1917 היה תולדה של מפגש בין שיקולים שונים שהנחו את המדיניות הבריטית במלחמת העולם הראשונה. עם אלה הוא מנה את הבטחת השליטה הבריטית בארץ ישראל, את גיוס יהודי רוסיה למאבק באפשרות של שלום נפרד עם גרמניה ואת הטיית דעת הקהל היהודית בארצות הברית נגד מדיניותו הפרו־תורכית של הנשיא וודרו וילסון. גורם נוסף שהשפיע על הממשל הבריטי, לשיטתו, היה ניצחון הציונים

* גירסה מקוצרת של מאמר זה ראתה אור בקובץ, אורי כהן ומאיר חזן (עורכים), ויצמן מנהיג הציונות, ירושלים 2016. באדיבות מרכז שז"ר יוד חיים וייצמן.

1 ליאונרד שטיין, מסד למדינת ישראל: תולדותיה של הצהרת בלפור, ירושלים 1962 (להלן: שטיין, מסד), עמ' 100-101, 118-122, 129-130, 271. הספר ראה אור לראשונה באנגלית ב־1961.

2 מוטי גולני, 'הרשת החברתית של וייצמן', בתוך: אורי כהן ומאיר חזן (עורכים), ויצמן מנהיג הציונות, ירושלים 2016, עמ' 219-222.

על מתנגדיהם במאבק שהתנהל בקהילה האנגלית-יהודית בסוגיית 'הבית הלאומי בארץ ישראל'. שטיין הדגיש גם את התפקיד הייחודי שמילא וייצמן בשכנוע הבריטים לפרסם את ההצהרה, תפקיד שהתבסס על היכרותו עם ראש הממשלה לויד ג'ורג' ושר החוץ בלפור, שהלכה והתהדקה בעקבות תרומתו המדעית לייצור האצטון לצורכי המאמץ המלחמתי. שטיין התמקד במה שהפך למאפיין הבולט של אסכולת המצרף – תיאור מכלול המהלכים שהובילו להצהרה – אך מיעט להסבירם. גישה פרשנית זו עוררה את ביקורתם של חוקרים אחרים שחזרו והצביעו על כשליה. דוד ויטל טען נגד 'מיאונו הגמור' של שטיין 'להציג את דעתו בשום עניין';³ אבי שליים ציין כי שטיין 'אינו מגיע לשום מסקנות ברורות' כאשר לגורמים לפירסום ההצהרה;⁴ וכריסטופר סייקס קבע כי

אין איש יודע מדוע ניתנה הצהרת בלפור. מר ליאונרד שטיין הקדיש שנים רבות לחקר מקורותיה, אולם עם סיום קריאת ספרו הארוך, שהוא מלאכת מחשבת לכשעצמו, אין באפשרות הקורא להסיק בבטחה ובדיוק, מדוע הסמיכה ממשלת הקואליציה של לויד ג'ורג' את ארתור בלפור לכתוב אל הלורד רוטשילד כאשר כתב. סיבות רבות נתנו לכך, רבות מכדי שיינתן להאמין באיזושהי סיבה ברורה.⁵

ניסיון לעמוד על 'המניעים המדויקים' לפירסום ההצהרה במסגרת הנחותיה של אסכולת המצרף עשה ג'ון קמחי בספרו הלא-רומנטיים: המעצמות הגדולות והצהרת בלפור, הנותן משקל רב לגירסתו-פרשנותו של ישראל זיו, שאף הוא נמנה עם החוג הפנימי של מקורבי וייצמן. אלא שגם קמחי חוזר על מגוון המניעים שמזכיר שטיין, בלי להכריע ביניהם. כתחליף ל'סיבה ברורה' מציע קמחי כהסבר אפשרי לפירסום ההצהרה את המצב הצבאי הקשה שבו היו נתונים הבריטים ב-1917 בזירות הלחימה השונות. במצב זה לדבריו, הציע וייצמן לבריטים לקדם את האינטרסים הבריטיים בארצות הברית וברוסיה. באין מוצא אחר, טוען קמחי, נאחזו הבריטים, בהצעתו של וייצמן, וזו הפכה עבורם מ'קנה קש' ל'צינור חמצן', שהביא לפירסום ההצהרה.⁶

הביקורת על אסכולת המצרף, ובמיוחד על התפקיד המרכזי שהיא הקנתה לציונים בכלל ולווייצמן בפרט בפירסום ההצהרה, הביאה להתפתחות אסכולת המיקוד. אם אסכולת המצרף חיברה בין המדיניות הבריטית לפעילות הציונית, הרי שאסכולת המיקוד הפרידה ביניהן, התמקדה רק בשיקולים הבריטיים ודחקה לשוליים את השפעת הציונים, ובמיוחד

3 ויטל, *המהפכה הציונית*, תל אביב 1991 (להלן: ויטל, *המהפכה*), כרך ג, עמ' 320.

4 Avi Shlaim, 'The Balfour Declaration And its Consequences', in idem, *Israel and Palestine: Reappraisals, Revisions, Refutations*, London 2009, p 8 (להלן: שליים, *הצהרת בלפור*). המאמר ראה אור לראשונה ב-2005.

5 כריסטופר סייקס, *מבלפור עד בוויין: מאבקים על ארץ ישראל*, תל אביב 1966, עמ' 16.

6 Jon Kimche, *The Unromantics: The Great Powers and the Balfour Declaration*, London 1968, pp. 29-30, 32-36, 39, 42-43 (להלן: קמחי, *הלא-רומנטיים*).

את תרומתו של וייצמן לפרסומה של ההצהרה. אולם בין החוקרים שאימצו את אסכולת המיקוד התגלעו מחלוקות בשאלה מה היו אותם שיקולים שהובילו לפרסום ההצהרה, ולכן גם אסכולת המיקוד אינה מצביעה על 'איזושהי סיבה ברורה' שהביאה לכך.

הנחותיה של אסכולת המיקוד נוסחו לראשונה במאמרו של מאיר ורטה, 'על הצהרת בלפור ועושיה'. לדבריו, דבקו בהצהרה 'מעשיות ואגדות', ולמרות זאת 'המחקר ההיסטורי לא עשה די הצורך כדי לחדור אל התוך, לחשוף את גרעינו של המעשה'. לפיכך,

בשנת היובל להצהרה מבקש אני לנסות ולהראות [...] שהאנגלים רצו בארץ ישראל, רצו בה מאוד מתוך אינטרסים שלהם, ולא הציונים הם שמשכו אותם לארץ; שהציונים לא הם הראשונים שהביאו לפני הממשלה האנגלית בימי המלחמה את עניין ארץ ישראל ואת שאלת עתידו של ישראל בארץ ישראל; שהציונים לא יזמו את המשא-והמתן עם הממשלה אלא שהממשלה היא שיזמה את המשא-ומתן עימם.⁷

בהתאם, הדגיש ורטה כי 'אלמלי היו הציונים באותן השנים כי אז היו האנגלים ממציאים אותם'; כי בניית תולדות ההצהרה 'אין זה חשוב מה עשו הציונים, ולא היה גם צורך בוויצמן ובסוקולוב דווקא או באיזה מנהיג ציוני אחר'; ולכן, 'לא חיים וייצמן הוא שהביא את ההצהרה לעם ישראל'.⁸

דוד ויטל, שציין כי 'מאמרו מאיר העיניים' של ורטה 'קרע את הקרע הגדול הראשון בענן המיתוס וחוסר המידע' שאפף את הצהרת בלפור, המשיך לטוות את תולדותיה בהתבססו על הנחותיה של אסכולת המיקוד. בספרו **המהפכה הציונית: שלב ההכרעה**, תהה ויטל כיצד אפשר היה לפרש את תולדות הצהרת בלפור 'בקלות שכזאת ולעיתים כה קרובות [...] פירושים כה שונים ואפילו סותרים'. הפרשנות החלופית שהציע התמקדה בטענה כי ההצהרה שיקפה את 'החשיבות המופלגת' שייחסה בריטניה לנוכחותה האימפריאלית והצבאית במזרח התיכון, ואת השימוש שעשתה המדיניות הבריטית ב'עמים הקטנים', ובהם היהודים, כדי לממש מטרה זו. הגורם 'המכריע', לדבריו, בהחלטה הבריטית לפרסם את ההצהרה היה 'צירופן של שתי ההתפתחויות – העלאת עתידה של ארץ ישראל על סדר-היום המדיני הבין לאומי וכן האור החדש שבו ראו המעצמות בעלות הברית, ולו לזמן מה, את היהודים'. בהתאם טען ויטל כי 'מטבע הדברים, הפוליטי והצבאי' במהלך מלחמת העולם הראשונה, 'תרומתם הישירה של היהודים', כולל וייצמן, 'לעיצוב המדיניות הבריטית במזרח התיכון הייתה 'קרובה לאפס'. לשיטתו, מעורבותו של וייצמן בפרסום ההצהרה לא הייתה 'פרי יוזמתו שלו', אלא ניצול הזדמנות שיצרו המדינאים הבריטים, וכדי לעמוד על

7 מאיר ורטה, 'על הצהרת בלפור ועושיה', **האומה**, כרך 1, 1968 (להלן: ורטה, על הצהרת בלפור), עמ' 302-301.

8 שם, עמ' 313.

טיבה של מעורבות זו יש להתיר את 'סבך העובדות, הבריות וההשערות בעלמא, שנשזרו בדיעבד במוניטין הציבוריים' של וייצמן.⁹

אפרים קארש ואינארי קארש הלכו בעקבות ויטל, ובמחקרם אימפריות של חול: המאבק לשליטה במזרח התיכון, 1789–1923, הצביעו על המאבק בהישג הצרפתי בהסכמי סייקס-פיקו כסיבה המרכזית לפרסומה של הצהרת בלפור. לדבריהם, במסגרת מאבק זה העלו הבריטים את 'העניין היהודי' בארץ ישראל ואת 'ההתנגדות היהודית' הצפויה להסכמים, ושילבו בכך טיעונים בדבר 'כוחם הבינלאומי של היהודים', רגש פרוטסטנטי פרו-יהודי ו'אהדה לשאיפות הלאומיות של היהודים'. כך יצר 'הרצון הבריטי לבטל את הסכמי סייקס-פיקו הזדמנות ייחודית' שוויצמן 'מיהר לנצל'.¹⁰

תרומה חשובה לאסכולת המיקוד הייתה למחקריו של ישעיהו פרידמן, שמיקם את הדיון בהצהרת בלפור בהקשר הרחב של המדיניות הבריטית במזרח התיכון ערב מלחמת העולם הראשונה, במהלכה ובעקבותיה. פרידמן הצביע על קידום האינטרסים הבריטיים כעל מטרת ההצהרה, אך בניגוד לוורטה ולוויטל הוא העביר את הדגש משיקולים צבאיים ומדיניים שהיו פרי האילוצים של תקופת המלחמה לאסטרטגיית ההתפשטות האימפריאלית של בריטניה אחריה. כמו כן, גם הוא ייחס רק חשיבות משנית לפעולתם של הציונים, ובספרו שאלת ארץ ישראל, 1914–1918, הוא קבע כי מניעיה של בריטניה לפרסום ההצהרה היו 'רבים ושונים',

אך החשוב שבהם היה סיכול האפשרות שתורכיה וגרמניה תפרוסנה את חסותן על ארץ ישראל יהודית שתקום למחרת המלחמה. בשנת 1917 לא היה נצחונן של בעלות-הברית מובטח כלל ועיקר, ודעת הרוב היתה, שבמקרה הטוב ביותר תסתיים המלחמה בשלום מוסכם. נוכח הצהרותיהם החוזרות של הצדדים הלוחמים בזכות עקרון ההגדרה העצמית, בניגוד לסיפוחים, טיב הטיעון הציוני בוועידת השלום העתידה היה יכול – לדעת רבים – להטות את הכף לכאן או לכאן. בזאת היה סוד כוחם של הציונים, אלא שהם לא עמדו עליו במלואו.¹¹

מאמרו של דוד ישראלי, 'המאבק על מעורבות הציונים במלחמת העולם הראשונה, 1917–1918', הרחיב את פרשנותה של אסכולת המיקוד לזירה נוספת: המאבק על 'הגדודים העבריים' בצבא הבריטי. ישראלי ראה בהקמת הגדודים העבריים ובפרסום הצהרת בלפור

9 ויטל, המהפכה, כרך ג, עמ' 83–85, 137, 144, 147.

10 Efraim Karsh and Inari Karsh, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923*, Cambridge, MA and London 2001, pp. 247-254 (להלן: קארש, אימפריות של חול).

11 פרידמן, שאלת ארץ ישראל בשנים 1914–1918: מערכת היחסים שבין בריטניה, הציונות והערבים, ירושלים 1987 (להלן: פרידמן, שאלת ארץ ישראל), עמ' 9.

גילויים משלימים של מדיניות אחת. לדבריו, רק בעקבות מפנה שהתחולל באביב 1917 במדיניות הבריטית במזרח התיכון החל הממשל להתעניין באפשרות להשתמש בציונים למימוש. 'ישראלי הדגיש כי לא רק שהבריטים עיצבו את מדיניותם במנותק מן ההנהגה הציונית ולא נזקקו לווייצמן, אלא שלבסוף היו אלה הציונים שאימצו את המדיניות הבריטית. כך גיבשו, לטענתו, הבריטים את עמדתם ביחס לגרודים 'בלי ידיעתה של המנהיגות הרשמית של התנועה הציונית', ווייצמן החל לתמוך ברעיון הגרודים רק לאחר שראש הממשלה לוי ג'ורג' דחק בו לעשות כן.¹²

כיוון חדש במסגרת אסכולת המיקוד הציע רונלד סנדרס בספרו, החומות הגבוהות של ירושלים: היסטוריה של הצהרת בלפור ולידת המנדט הבריטי בארץ ישראל. סנדרס שלל את ההסברים הרווחים כי הבריטים פרסמו את ההצהרה בהנחה ש'יהודי רוסיה, שיושפעו על ידי הצהרה פרו-ציונית, יוכלו למנוע את הרדיקליזציה של המהפכה שם' או שהצהרה אמורה הייתה לסייע ל'גיוס תמיכתה של יהדות ארצות-הברית לטובת בעלות הברית'. לעומת זאת הוא קבע כי 'באופן מוזר' היה זה 'האידיאליזם שהניע, מעל הכול, את מחולליה העיקריים' של ההצהרה.¹³ על טיבו של אידיאליזם זה עמד סנדרס במבוא לספרו, בו הוא ציין כי מטרת המלחמה של בעלות הברית 'שילבו אינטרס-עצמי עם אידיאלים אמיתיים, ובין האידיאלים – במיוחד של הממשלה הבריטית – הייתה הנחישות לעודד את ההגשמה הפוליטית של אותם לאומים שעד כה דוכאו על ידי השלטון התורכי. במזרח התיכון הם היו שלושה: ערבי, יהודי וארמני'.¹⁴ באמצעות הפיכת האידיאליזם לגורם שהניע 'מעל הכול' את מחוללי הצהרת בלפור, ניסה אפוא סנדרס להתגבר על הצורך להכריע בין ההסברים השונים שהעלתה אסכולת המיקוד, אך כך הוא גם חשף את הקושי שלה להציע 'איזושהי סיבה ברורה' לפרסום ההצהרה.

במאמרו 'הצהרת בלפור: מקרה של זהות שגויה', הסיט מרק לוויין את מרכז הכובד של אסכולת המיקוד. לדבריו, לא המדיניות הבריטית במזרח התיכון הנחתה את פרסום ההצהרה, אלא שיקולים הקשורים להמשך השתתפותה של רוסיה במלחמה. לוויין הצביע על כך שבעת פרסום ההצהרה היו הבריטים מצויים כבר בעיצומו של כיבוש ארץ ישראל והתחייבות כלפי הציונים יכולה הייתה רק להכביד על יחסיהם עם המוסלמים והנוצרים באזור. העובדה שהצרפתים לא התנגדו לה מלמדת גם היא, לשיטתו, על כך שפרסום ההצהרה לא היה קשור למדיניות המזרח תיכונית של בריטניה. לכן הוא טען כי 'יש צורך בגורם אחר כדי להסביר את העניין [...] של הממשלה הבריטית בציונות, ואת הקצב המואץ [...] שהוביל להצהרה', גורם 'חזק כל כך' שהיה בו גם להבטיח את תמיכתה של צרפת בהצהרה

12 דוד ישראלי, 'המאבק על מעורבות הציונים במלחמת העולם הראשונה 1917-1918', הציונות, כרך ז (1981) (להלן: ישראלי, המאבק), עמ' 148, 151, 153-157, 163-164.

13 Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine*, New York 1983, p. 615 (להלן, סנדרס, ירושלים).

14 שם, עמ' XVII-XVIII.

וגם לגבור על התנגדויות שהיא עוררה בקבינט הבריטי ובמסד האנגלי-יהודי. גורם זה, קבע לוויין, היה הרצון למנוע את פרישת רוסיה הפוסט-צארית מן המלחמה. לטענתו, 'כל השחקנים הראשיים בייזומה של הצהרת בלפור' הושפעו מרעיונות השווה כי כגורם בעל משקל בתנועה המהפכנית הרוסית, פועלים היהודים לכינון שלום נפרד עם גרמניה שיביא ליציאת רוסיה מן המלחמה, כי הציונים יכולים לבלום מגמה זו וכי הם אכן יתגייסו לשם כך בתמורה להצהרה שתביע אהדה למטרותיהם בארץ ישראל. לוויין הדגיש כי וייצמן 'היה הציוני היחיד בבריטניה שהעריך נכוחה מה מצפה משרד החוץ מן התנועה', ולכן הוא טיפח את הרעיונות המופרכים הללו. הוא הציג את הציונים ככוח מרכזי ביהדות הרוסית, טען כי פרסום ההצהרה עתיד להוסיף ולחזק אותם מול מתנגדיהם בקרב הפיננסיירים והמהפכנים היהודים כאחד, והדגיש כי מסיבה זו שקלו הגרמנים לפרסם הצהרת תמיכה במטרות הציונות. וייצמן עצמו, לפי לוויין, היה ספקן ביחס להערכות אלה, אך הוא הפיץ אותן שכן זה היה המסר שאדריכלי ההצהרה ציפו לשמוע, ולכן במגעיו עם משרד החוץ 'הגמיש וייצמן את האמת'.¹⁵

ביקורת פרשנותו של לוויין עמדה במוקד מאמרו של ג'יימס רנטון, 'ההיסטוריוגרפיה של הצהרת בלפור: לקראת מסגרת רב-סיבתית'. רנטון יצא נגד ההסבר החד סיבתי של לוויין, ובכך ערער על הנחת המוצא של אסכולת המיקוד בכלל, והציע לשוב ולאמץ את הנחותיה של אסכולת המצרף: לחזור ל'עבודתו המכוננת' של שטיין, ל'סירובו לפשט' את סוגיית הגורמים לפרסום ההצהרה ולאמץ את גישתו 'הזהירה' ו'המתוחכמת', שגרמה ל'תסכול' בקרב היסטוריונים שחיפשו 'מניע ברור ומוחלט להצהרה'. הוא הצביע על הכשל המרכזי של אסכולת המיקוד: החוקרים השונים – ורטה, פרידמן, לוויין – התמקדו במניעים שונים ששטיין שילב אותם בהסבר המורכב שהציע. ורנטון סיכם: 'הצהרת בלפור הייתה תולדה של מערך מורכב של נסיבות, שאת כולן צריך להביא בחשבון בכל הסבר למדיניות שהובילה להצהרה'. אולם, למרות קריאתו לחזור לאסכולת המצרף, נשאר רנטון, למעשה, במסגרת הנחותיה של אסכולת המיקוד. פרסום ההצהרה היה, לשיטתו, חלק ממאמץ של הממשל הבריטי להטות את דעת הקהל האמריקנית ולגייסה לטובת מדיניותו, הן בשל התלות הגוברת של בריטניה בשוק ההון האמריקני והן בשל התפקיד המרכזי שהנשיא וילסון צפוי היה למלא בעיצוב דמות ההסדרים שלאחר המלחמה.¹⁶ ברומה, בספרו המסיכה הציונית: לידתה של הברית האנגלית-ציונית, 1914–1918,¹⁷ העמיד רנטון את שיקולי התעמולה הבריטית ברוסיה ובארצות הברית כגורם העיקרי להצהרה, הסבר שאפשר לו לטעון מצד אחד כי 'מערך מורכב של נסיבות' הוביל להצהרה ומצד אחר כי היא הייתה תולדה של

Mark Levene, 'The Balfour Declaration: A Case of Mistaken Identity', *The English Historical Review*, Vol. 107, No. 422 (1992), pp. 69-77 15

James Edward Renton, 'The Historiography of the Balfour Declaration: Toward a Multi-causal Framework', *The Journal of Israeli History*, vol. 19, No. 2 (1998), pp. 109-111, 119-125, 128 16

James Renton, *The Zionist Masquerade: The Birth of the Anglo-Zionist Alliance, 1914-1918* 17

צורכי התעמולה, מניע שעמד 'מעל הכול'.¹⁸ כך ניסה רנטון ליישב בין אסכולת המיקוד לאסכולת המצרף: הטעון בדבר 'צורכי התעמולה' נענה להנחותיה של אסכולת המיקוד בעוד הדיון בגלוייה השונים ברוסיה ובארצות הברית וסיבותיהם מבטא את הגיונה של אסכולת המצרף.

אימוץ הנחותיה של אסכולת המיקוד תוך ביקורת מסקנותיה, כפי שעשה רנטון, מלמדת על המבוי הסתום שאליו נקלעה. היא הציעה הסברים חד סיבתיים, אך כאלה המוציאים זה את זה, כך שגם על גוף המחקר שנוצר בהשראתה אפשר לומר כי הוא הציע סיבות רבות לפרסום ההצהרה, אך לא הצביע על 'סיבה ברורה' לכך. כשל זה עשוי להסביר את השיבה ההדרגתית להנחותיה של אסכולת המצרף, הניכרת בשני העשורים האחרונים. יהודה ריינהרץ פתח במהלך זה בכרך השני של הביוגרפיה של וייצמן, חיים וייצמן: עלייתו של מדינאי, וכמתבקש מן האופי הביוגרפי של מחקרו הרחיב את הדיון בתרומתו של וייצמן לקידומה של הצהרת בלפור.¹⁹ בהצהרת בלפור: מקורות הסכסוך היהודי-ערבי, אימץ ג'ונתן שניר את המתווה של שטיין, אך הרחיב בנושא שחוקרים אחרים מיעטו להתייחס אליו: השפעת המדיניות התורכית של בריטניה על המהלכים שהביאו לפרסום ההצהרה.²⁰

מתווה פרשני דומה לזה של שטיין, אך לתכלית הפוכה, ביקורת ההצהרה ומגמותיה, עמד גם ביסוד מאמרו של ויליאם מתיו, 'קונטינגנטיות של זמן: מלחמה והצהרת בלפור של 1917 – נסיגה בלתי סבירה'.²¹ בהדגישו את ההיגיון המנחה את אסכולת המצרף, טען מתיו כי ההצהרה הייתה תולדה לא הכרחית של מפגש בין אירועים רבים שהתרחשו במהלך המלחמה העולם הראשונה, כמו ההתפתחויות בזירות הלחימה השונות, הדחתו של הרברט הנרי אסקוויט, שהתנגד להצהרה מראשות הממשלה, והחלפתו בלויד ג'ורג' שתמך בה. בהתאם להנחותיה של אסכולת המצרף עמד גם מתיו על התפקיד המרכזי שהיה לווייצמן בקידום ההצהרה.

גירסה ערכנית של אסכולת המצרף הציע וולטר ריד בספרו אימפריה מחול: כיצד עיצבה בריטניה את המזרח התיכון. ריד דחה את גישתו של ורטה ושל אסכולת המיקוד בכלל, וכמו שטיין הצביע על מספר שיקולים שעשויים להסביר את הגורמים לפרסום ההצהרה. בהמשך למחקרים של שני העשורים האחרונים דן ריד בעיקר בשיקולים מעשיים, תעמולה ואימפריאליזם, מול רגש ואידאליזם, כהסברים אפשריים, אך למרות העדפתו

Danny Gutwein, 'The Zionist Masquerade: The Birth of the Anglo-Zionist Alliance, 1914-1918 by James Renton (review)', *The Journal of Israeli History*, Vol. 28, No. 2, (2009), pp. 231-233

יהודה ריינהרץ, חיים וייצמן: עלייתו של מדינאי, ירושלים 1996 [1993], כרך ב (להלן: ריינהרץ, וייצמן, כרך ב), עמ' 218-224.

Jonathan Schneer, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, New York 2010, pp. 239-300 (להלן: שניר, הצהרת בלפור).

William M. Mathew, 'War-Time Contingency and the Balfour Declaration of 1917: An Improbable Regression', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 40, No. 2 (2011), pp. 26-32

שיקולים אידאליסטיים, הוא נמנע מלהכריע ביניהם.²² הרחבה של אופק השיקולים שהביאו לפרסום ההצהרה אל מעבר לזירות שבהן התמקדה עד כה אסכולת המצרף, מציע מחקרה של מריאן רט ההיסטוריה הגלובלית של הצהרת בלפור. רט טענה כי 'הציונים לא זכו בתמיכה במטרתם בווקום, במנותק משיקולים הודיים או איריים של בריטניה', כמו גם משיקולים גלובליים אחרים.²³

מחקריהם של ריינהרץ, שניר, מתיו, ריד ורט משכפלים אפוא את הבעיה שכריסטופר סייקס זיהה באסכולת המצרף כבר לפני למעלה מיוכל שנים: ציון 'סיבות רבות' לפרסום הצהרת בלפור בלי להציע 'איוושהי סיבה ברורה'. ואכן, לאחר שדחה את גירסתו של ויטל לאסכולת המיקוד, קבע ריינהרץ ב-1992 כי 'הגורמים להצהרת בלפור הם סבוכים כל כך ושזורים זה בזה, עד כי פרשנות החלטית, חד צדדית [...] היא בכירור אינה מדויקת'.²⁴ בלשון אחרת, הכשל שזיהה סייקס בפרשנותו של שטיין הפך לתבנית ההסבר שהציע ריינהרץ. הוויתור על חשיפת ההיגיון המדיני של הצהרת בלפור הפך למאפיין של גירסאותיה המאוחרות של אסכולת המצרף. בספרו השלום האחרון: כך נוצר המזרח התיכון המודרני, 1914–1922, הסביר דוד פרומקין כי ההכרה בתועלת שב'ברית עם הציונים' בעיצוב 'המדיניות הארץ-ישראלית' של בריטניה התפתחה בקרב חברי ממשלה, מדינאים ופקידים בריטים 'באופן בלתי תלוי ובדרכים שונות', ו'לא היה לה טעם אחד ויחיד'. ברוח אסכולת המצרף הוא שוזר את הסיבות השונות לסיפר כולל ורציף,²⁵ שאחידותו המדומה מסווה את סתירותיו הפוליטיות. תום שגב אף הרחיק לכת ולצרר תיאור המהלכים השונים שקדמו להצהרה טען בספרו ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, כי 'לא אינטרס מדיני או צבאי' הוליד את הצהרת בלפור, 'כי אם דעות קדומות, אמונות שבלב ואחיות עיניים'. לדבריו, הממשלה 'ניווטה את דרכה באופן אינטואיטיבי' וקיבלה את החלטותיה 'על יסוד שיקולים מופרכים חסרי אחיזה במציאות' שהביאו להקמת הגדודים העבריים והצהרת בלפור.²⁶ שליים אימץ את גישתו של שגב והתבסס עליו כשטען כי 'תמיכתו של לוי ג'ורג' בציונות היתה מבוססת לא על האינטרסים הבריטיים, אלא על בערות ודעה קדומה'.²⁷ שגב ושליים ביטלו אפוא כליל את הצורך בחשיפת ההיגיון המדיני של הצהרת בלפור בטענה כי המדינאים הבריטים כלל לא הודרכו בידי היגיון כזה, אלא בידי 'בערות ודעה קדומה'.

Walter Reid, *Empire of Sand: How Britain Shaped the Middle East*, Edinburgh 2011, Ch. 11-13 22

Maryanne A. Rhett, *The Global History of the Balfour Declaration: Declared Nations*, New York 2016, pp. 3-7 23

Jehuda Reinharz, 'The Balfour Declaration and Its Maker: A Reassessment', *The Journal of Modern History*, Vol. 64, No. 3 (Sep. 1992), p. 493 24

דוד פרומקין, השלום האחרון: כך נוצר המזרח התיכון המודרני, 1914–1922, תל אביב 1994 [1989] (להלן: פרומקין, השלום האחרון), עמ' 222–252, הציטוטים: עמ' 232, 228. 25

תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, עמ' 35, 42–44 (להלן: שגב, ימי הכלניות). 26

שליים, הצהרת בלפור, עמ' 10–13. 27

שליים הדגיש כי עם 'הפרשנות הרוויזיוניסטית' של שגב 'ההיסטוריוגרפיה של הצהרת בלפור התקדמה צעד קדימה'.²⁸ אולם לא רק שפרשנות זו אינה 'צעד קדימה', כטענת שליים, אלא שהיא מייצגת נסיגה מהישגי המחקר ההיסטורי של ההצהרה.

לאחר חמישה עשורים של מחקר היסטורי, שהרחיב את בסיס המקורות ואת האופק הפרשני, חזר אפוא הדיון בסיבות שהביאו את הבריטים לפרסם את הצהרת בלפור ובתפקיד שמילא בכך וייצמן לנקודת המוצא. מבוי סתום זה נעוץ במידה רבה במכנה המשותף – ולמעשה בכשל המשותף – המחבר בין אסכולת המצרף לאסכולת המיקוד. שתי האסכולות הפרידו בין השיקולים של הבריטים שהיו מעורבים בדיונים על פרסום ההצהרה לבין המניעים של היהודים שניסו להשפיע על החלטת הממשלה, וכתוצאה מכך שתייהן התקשו להציע מסגרת פרשנית משותפת ל'בריטים' ול'יהודים', ל'ממשלה' ול'ציונים'. כשל זה בולט במיוחד בניסיון להסביר את תפקידו של וייצמן, שפעל הן כחלק מן הממשל הבריטי והן כחלק מן ההנהגה הציונית. אסכולת המצרף האדירה אמנם את תרומתו להצהרה, אך למעשה היא מציגה את פעילותו כתחליף להסבר שהיא מתקשה להציע, ומשתמשת בו כחוט המחבר בין המניעים השונים שהיא הציעה לפרסום ההצהרה, מסגור היוצר אשליה של פרשנות. מנגד, הגיונה החד סיבתי של אסכולת המיקוד ייתר את תרומתו של וייצמן, משום שהיא אינה נזקקת לדמותו ולפועלו כמסגרת או כחוט מקשר בין המהלכים השונים שהביאו לפרסום ההצהרה.

הקושי להסביר את התפקיד שמילא וייצמן במהלכים שהובילו לפרסום הצהרת בלפור הוא אפוא נקודת המפגש בין הכשלים הפרשניים של אסכולת המצרף לאלו של אסכולת המיקוד. המאמר הנוכחי יוצא מנקודת מפגש זו ומשתמש בפעילותו של וייצמן כמפתח להסבר חלופי לגורמים שהניעו את ממשלת בריטניה לפרסם את הצהרת בלפור. עיקרו של הסבר זה הוא כי פרסום ההצהרה ונוסחה היו תולדה של מאבק שהתנהל במהלך מלחמת העולם הראשונה בין שתי סיעות יריבות בתוך הממשל הבריטי בשאלת עתידה של האימפריה העות'מאנית, סיעות שיכוננו להלן 'הסיעה הרדיקלית' ו'הסיעה הרפורמית'. הסיעה הרדיקלית חתרה לפרק את האימפריה העות'מאנית ולחלקה למדינות חסות בין מעצמות ההסכמה כדרך לספח חלקים משטחיה – ובתוכם ארץ ישראל – לאימפריה הבריטית; ואילו הסיעה הרפורמית התנגדה להמשך ההתפשטות האימפריאלית הבריטית במזרח התיכון, תבעה לשמר את שלמותה הטריטוריאלית של האימפריה העות'מאנית ולחזקה על ידי רפורמה שלטונית. המשמעות הפוליטית של הצהרת בלפור – כלומר, כינון 'בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל' – הייתה אפוא תמיכה בפירוק האימפריה העות'מאנית והרחבת האימפריה הבריטית. ככזו שימשה ההצהרה, לדעת תומכיה ומתנגדיה כאחד, כאמצעי לקידום מדיניותה של הסיעה הרדיקלית ולהכרעת המאבק הבין-סיעתי בניצחונה. מכאן, שאת הגורמים

להצהרת בלפור יש לבקש לא באינטרסים הבריטיים לכשעצמם, אלא במאבק שהתנהל בין הרפורמים לרדיקלים באשר לטיבם של אינטרסים אלה ולדרך השגתם. המאבק בין הרדיקלים לרפורמים עומד גם בבסיס ההסבר שיוצע להלן לתפקיד שמילא וייצמן בבניית שיתוף הפעולה הבריטי-ציוני. מראשית המלחמה, בעצתו של הברון אדמונד דה רוטשילד, זיהה וייצמן את האינטרס הציוני עם מדיניותה של הסיעה הרדיקלית, חבר לראשיה, היה בין מנסחי הנחותיה ופעל לקידומן כמסגרת להגשמת הציונות. שילוב זה בין פעילותו של וייצמן כמנהיג יהודי-ציוני מכאן וכמדינאי בריטי-רדיקלי מכאן הקנה לו מעמד והשפעה המסבירים את תרומתו למהלכים שהובילו לפרסומה של הצהרת בלפור.

המאבק הבין-סיעתי בבריטניה בשאלת המזרח התיכון

במחקר ההיסטורי שוררת הסכמה כי בשנתיים וחצי הראשונות של מלחמת העולם הראשונה, עד ראשית 1917, כשלו כל המאמצים שנקטו גורמים שונים – בריטים, יהודים וציונים – לשכנע את ממשלת בריטניה לאמץ מדיניות התומכת בהגשמת מטרות הציונות בארץ ישראל. עוד מוסכם במחקר, כי ראשיתו של המפנה שהוביל להצהרת בלפור הייתה ברצמבר 1916, בעקבות הדחתו של ראש הממשלה הרפורמי, הרברט הנרי אסקווית, והחלפתו ביריבו הרדיקלי להנהגת המפלגה הליברלית, דייוויד לויד ג'ורג'. הממשל הרדיקלי של לויד ג'ורג' חולל מהפך במדיניות הבריטית במזרח התיכון ועשה את פירוק האימפריה העות'מאנית, את חלוקת המזרח התיכון לאזורי השפעה קולוניאליים וכינון פרוטקטורט בריטי בארץ ישראל למדיניות הרשמית של בריטניה, שאחת מתוצאותיה הייתה פרסום הצהרת בלפור. בהתאם מגדירים חוקרים שונים את התקופה שבין ראשית דצמבר 1916 ועד קבלת ההחלטה בדבר פרסום הצהרה בלפור בסוף אוקטובר 1917, כ'פריצת דרך' ו'שנת הכרעה'.²⁹

המאבק בין אסקווית ללויד ג'ורג' שיקף מחלוקת עמוקה שפילגה את צמרת השלטון הבריטי במהלך מלחמת העולם הראשונה לשתי סיעות יריבות – הרפורמית והרדיקלית – שנחלקו בשאלת דרך ניהול המלחמה, מטרותיה ואופי ההסדרים הרצוי לאחריה.³⁰ תיוגה של הסיעה שבראשה עמד אסקווית כ'רפורמית' ושל זו שהונהגה בידי לויד ג'ורג' כ'רדיקלית', נובע מאופי התמורות המדיניות שחתרו סיעות אלה לחולל במזרח התיכון, תיוג ההולם את מקורות המחלוקת בין שני האישים כבר בטרם המלחמה.³¹ המחלוקת הבין-סיעתית התגלתה לראשונה בשאלת זירת הקרב שבה ראוי היה למקד את המאמץ המלחמתי הבריטי. הסיעה הרדיקלית טענה כי לאור הקיפאון בחזית המערב יש לחתור להכריע את המלחמה על ידי

29 פרידמן, *שאלת ארץ ישראל*, עמ' 144; שטיין, *מסד*, עמ' 255.

30 Roger Adelson, *The Formation of British Policy towards the Middle East, 1914-1918*, Peter Rowland, *David Lloyd* (להלן: אדלסון, עיצוב); Dissertation, Washington University 1972 Roy Jenkins, *Asquith*, London; *George: A Biography*, New York 1976, pp. 282-283, 294-300 (להלן: ג'נקינס, אסקווית).

31 Robert J. Scally, *The Origins of the Lloyd George Coalition: The Politics of Social-Imperialism, 1900-1918*, Princeton 1975, pp. 3-28, 280-370

פתיחת חזית נוספת נגד האימפריה העות'מאנית במזרח, ואילו הסיעה הרפורמית הדגישה כי הואיל ובכל מקרה המלחמה תוכרע במערב, יש להמשיך ולרכז את המאמץ בחזית זו. מחלוקת אסטרטגית זו בין ה'מזרחיים' ל'מערביים' – כפי שהם כונו כבר במהלך המלחמה – הייתה גילוי של ויכוח מדיני בשאלה אם יש לחתור לתבוסתה הצבאית של האימפריה העות'מאנית כאחת ממטרות המלחמה של בריטניה, כעמדת הסיעה הרדיקלית, או שמא יש לפעול להוצאתה מן המלחמה בהסכם שלום, כפי שסברה הסיעה הרפורמית. מטרות המלחמה המנוגדות נגזרו ממחלוקת יסודית יותר בשאלת אופי השלטון שיש לכונן במזרח התיכון לאחר המלחמה. הסיעה הרדיקלית חתרה, כאמור, לפרק את האימפריה העות'מאנית ולחלקה לאזורי חסות בין מעצמות ההסכמה כאמצעי לביסוס מעמדה האימפריאלי של בריטניה באזור. הסיעה הרפורמית, מנגד, התנגדה להרחבת הנוכחות האימפריאלית הבריטית במזרח התיכון וטענה כי יש לשמר את עצמאותה ושלמותה הטריטוריאלית של האימפריה העות'מאנית ובר כבד לחולל רפורמה במבנה המשטר ובסדרי המנהל שנהגו בה ולהפוך אותה לפדרציה בעלת ממשל ביזורי.³² אפשר אפוא לזהות רצף תכליתי בעמדות המנוגדות שנקטו שתי הסיעות בכל קשת הסוגיות המזרח תיכוניות שעמדו על הפרק במהלך המלחמה. חלוקת המזרח התיכון לאזורי השפעה בין מעצמות ההסכמה הייתה מותנית בהימנעות מ'שלום של פשרה' עם תורכיה ובהמשך המלחמה עד לתבוסתה הצבאית, מדיניות שהייתה כרוכה בפתיחת חזית שנייה במזרח התיכון ובכיבוש שטחי האימפריה העות'מאנית, ולהפך. במובן זה הצהרת בלפור שירתה את המדיניות הרדיקלית: התמיכה ב'הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל' אמורה הייתה להבהיר כי בריטניה חותרת לחלוקתה של האימפריה העות'מאנית. פרסומה של ההצהרה נועד לסכל את מאמציהם של הרפורמים לסיים את המלחמה בהסכם שישמור על שלמותה הטריטוריאלית.

בהתאם למדיניות הרפורמית הציבו אסקווית ושר החוץ אדוארד גריי את מניעת חלוקתה של האימפריה העות'מאנית כאחד מעקרונות היסוד של מדיניותם. בראשית המלחמה היה גריי מוכן להבטיח את שלמותה הטריטוריאלית של תורכיה כדי למנוע את הצטרפותה למעצמות המרכז. אסקווית וגריי הזהירו אמנם כי אם תחבור האימפריה העות'מאנית לגרמניה עלול הדבר להביא לחלוקתה, אך הם הוסיפו לתמוך בשמירת שלמותה גם לאחר שהצטרפה לגרמניה בנובמבר 1914. באפריל 1915 מינה אסקווית ועדה בראשות מוריס דה בנזן לבחינת ההסדר הבתר-מלחמתי הרצוי במזרח התיכון, שאשררה את המדיניות הרפורמית. מסקנות הוועדה היו כי האינטרס הבריטי מחייב לשמור על שלמות האימפריה העות'מאנית מלבד סיפוח קונסטנטינופול לרוסיה והעברת בצרה לשלטון בריטי, וכי עם תום המלחמה יש לארגנה מחדש כפדרציה של חמישה מחוזות: אנטוליה, ארמניה, סוריה, ארץ ישראל ועיראק. עוד הדגישה הוועדה כי מדיניות השוללת את חלוקת האימפריה

32 Victor Rothwell, *British War Aims and Peace Diplomacy, 1914-1918*, Oxford 1971, pp. 1-58 (להלן: רותוול, מלחמה); פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 29-35.

העות'מאנית תשמש תמריץ לתורכים לכרות שלום נפרד עם בעלות הברית, שיקול שהוסיף לעמוד ביסוד מדיניותם של אסקווית וגריי.³³

מסקנות ועדת דה בנזן פורסמו ביוני 1915 ויצרו סטטוס קוו רפורמי נזיל שחזר ואתגר בידי הסיעה הרדיקלית. ב־1916, בחילופי האיגרות בין הנרי מקמהון, המושל הבריטי של מצרים, לבין השריף חוסיין מחיג'אז, הבטיחו הבריטים להעניק לערבים עצמאות בחלקים של המזרח התיכון, דבר שחייב, לכאורה, את חלוקתה של האימפריה העות'מאנית. ואולם, פרידמן הדגיש כי שאלת עתידה של תורכיה לא הוכרעה בהתכתבות בין מקמהון לחוסיין. מילוי ההתחייבות הבריטית לערבים הותנה, לדבריו, בתרומתם למאמץ המלחמתי ובהישגיהם הצבאיים, ואלה אמורים היו להיבחן רק לאחר המלחמה.³⁴ בדומה לכך טען פרידמן כי גם הסכם סייקס-פיקו, שתחם במאי 1916 את אזורי השפעה הבריטיים והצרפתיים במזרח התיכון, היה מותנה: הוא אמור היה להתממש בעקבות תבוסה תורכית, כעמדת הרדיקלים; אך בהתאם למדיניות הרפורמית לא נכללה בו התחייבות לפעול לשם כך.³⁵ במהלך 1916 שמשו אפוא מכתבי מקמהון-חוסיין והסכם סייקס-פיקו כמסגרת שבתוכה התנהל המאבק בין הרפורמים לרדיקלים. אולם עד להדחתו של אסקווית בסוף 1916 הוסיפה המדיניות הבריטית הרשמית לדבוק בהנחות הרפורמיות ולשלול את פירוקה של תורכיה, וכדברי פרידמן, 'טועה מי שחושב, כי אחת ממטרות המלחמה של ממשלת בריטניה היתה פירוקה של הקיסרות העות'מאנית'.³⁶

כמו סוגיות אחרות שהיו קשורות לעתיד המזרח התיכון, גם שאלת היחס לתנועה הציונית ופרסום הצהרת תמיכה במטרותיה הייתה נתונה במחלוקת בין הרדיקלים לרפורמים. בעוד לוויד ג'ורג' והרדיקלים ראו במימוש שאיפותיהם הלאומיות של הציונים אמצעי לפירוק האימפריה העות'מאנית ולכינון פרוטקטורט בריטי בארץ ישראל, הרי שכל עוד כיהן אסקווית כראש ממשלה הוא בלם כל החלטה פרו-ציונית מחשש שמשמעויותיה והשלכותיה יפגעו במאמץ הרפורמי לשמר את שלמות האימפריה העות'מאנית.

ההבדל בין המדיניות הרפורמית לרדיקלית השתקף בתגובותיהם של אסקווית וגריי מכאן ולוויד ג'ורג' מכאן, לשורה של תזכירים בשאלת הציונות וארץ ישראל שהגיש בחורף 1914-1915 הרברט סמואל – בן לאחת ממשפחות הפלוטוקרטיה האנגלית-יהודית³⁷ – שכיהן אז כשר בקבינט. לאחר הצטרפות האימפריה העות'מאנית למלחמה לצדן של מעצמות

Aaron S. Klieman, 'Britain's War Aims in the Middle East in 1915', *Journal of Contemporary History*, Vol. 3 (1968), pp. 237-251; Harry Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923*, New York 1966, pp. 125-126; רותוול, *מלחמה, עמ' 26-27*.

פרידמן, *שאלת ארץ ישראל, עמ' 83-120*; הנ"ל, *מיתוס של כפל הבטחות: בריטניה, הערבים והציונות 1915-1920*, שדה בוקר 2004 (להלן: פרידמן, מיתוס), עמ' 13-48, 69-116.

הנ"ל, *שאלת ארץ ישראל, עמ' 121-143*; הנ"ל, *מיתוס, עמ' 117-129*.

הנ"ל, *שאלת ארץ ישראל, עמ' 28*.

Bernard Wasserstein, *Herbert Samuel: A Political Life*, Oxford 1992, pp. 1-25 (להלן: וסרשטיין, הרברט סמואל).

המרכז, סבר סמואל כי תבוסתה תביא לקץ שלטונה בארץ ישראל,³⁸ ותיצור הזדמנות להקמת 'מדינה יהודית' שם, מהלך שלאור קרבתה למצרים 'יהיה בעל חשיבות לקיסרות הבריטית'.³⁹ סמואל בחן את הצעתו ועדכן אותה בשיחות שקיים עם גריי, עם לוי ג'ורג' ועם מדינאים בריטים נוספים, וכן עם מנהיגים אנגלים-יהודים וציונים, ובהם וייצמן. בטיטות תזכיר שגיבש בינואר 1915, טען סמואל כי 'הזמן אינו בשל ליסוד מדינה יהודית עצמאית ואוטונומית בארץ ישראל', אך בד בבד הוא שלל את המשך השלטון התורכי, סיפוח לצרפת או בינאום של הארץ, וקבע כי הן מנוגדות לאינטרס הבריטי. החלופה הרצויה, לדבריו, היא 'סיפוח הארץ לאימפריה הבריטית', שתאפשר הגירה יהודית והתיישבות ציונית וכאשר יבשילו התנאים – גם 'שלטון עצמי' יהודי. בטרם הפיץ אותו בין חברי הקבינט, העביר סמואל את התזכיר לעיונם של אסקווית וגריי. בהתאם לעמדותיו הרפורמיות, דחה אסקווית את תזכירו של סמואל, הגדיר אותו בלעג כ'מהדורה חדשה ועדכנית של סנקרד' – רומן ידוע של בנימין דיזראלי ששילב בין אימפריאליזם בריטי ל'חיבת ציון' נוצרית – וציין כי התזכיר הוא 'הוכחה מעניינת לאימרה שהייתה חביבה על דיזי כי "הגזע הוא הכל"'. גם גריי דחה את הצעתו של סמואל לכינון פרוטקטורט בריטי בארץ ישראל והציע לחלופין את בינאומה. משהופץ התזכיר לקראת דיון בקבינט בשאלת עתיד האימפריה העות'מאנית במאוס 1915, הגדיר אותו אסקווית כ'פרוע' וטען כי לוי ג'ורג' הוא השר היחיד התומך בו, ואילו גריי התנה תמיכה בריטית עתידית בציונים בתנאים שלא אפשרו את קבלת הצעתו של סמואל בהווה. בסיום הדיון נדחתה הצעתו של סמואל, החלטה ששיקפה את יתרון כוחם של הרפורמים על הרדיקלים.⁴⁰

העברת השלטון מן הרפורמים לרדיקלים בסוף 1916, בעקבות הדחתו של אסקווית בידי לוי ג'ורג', חוללה שינוי גם ביחסו של הממשל הבריטי לציונים. בינואר 1917 פתחו הרדיקלים במגעים עם וייצמן וחוג תומכיו כדי לקדם את ההיבטים השונים של מדיניותם המזרח תיכונית ובמרכזה פירוק האימפריה העות'מאנית, מגעים שהבשילו תוך פחות משנה להצהרת בלפור.

וייצמן גיבש את עמדותיו בשאלת מטרות המלחמה של התנועה הציונית בד בבד עם התחדדות המחלוקת בין הרפורמים לרדיקלים, ומראשית 1915 הוא לא רק תמך במדיניות הרדיקלית, אלא גם תרם לגיבושה ושכנע גורמים שונים במערכת הפוליטית ובדעת הקהל בבריטניה לאמצה. במהלך המלחמה שילב וייצמן בין החזון הציוני לעמדות הרדיקליות ופעל להגשמתן ההדדית כמנהיג ציוני וכמדינאי בריטי, שילוב שבו היה טמון עיקר השפעתו על המהלכים שקדמו לפרסומה של הצהרת בלפור. התנאים המוקדמים והתוצאות ההכרחיות של האופן שבו הגדיר וייצמן את מטרות המלחמה של הציונים – הקמת פרוטקטורט

38 Viscount Herbert Louis Samuel, *Memoirs*, London 1945, p. 139

39 וסרשטיין, הרברט סמואל, עמ' 201; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 21-22.

40 וסרשטיין, שם, עמ' 208-211.

בריטי בארץ ישראל שיאפשר ליהודים להתפתח ללאום העומד ברשות עצמו⁴¹ – חפפו את עמדותיהם של הרדיקלים בכל הסוגיות הצבאיות והמדיניות שהיו נתונות במחלוקת בינם ובין הרפורמים. לכן, בעוד שעמדותיו של וייצמן עוררו הסתייגות בקרב ראשי הרפורמים, הן יצרו בסיס לשיתוף פעולה שהלך והתהדק עם מנהיגי הרדיקלים. סוגיית המפתח בהיסטוריה של הצהרת בלפור היא אפוא משמעויותיה והשלכותיה של זיקת הגומלין שהתקיימה בין המדיניות הציונית של וייצמן לבין המדיניות הרדיקלית של לוי ג'ורג'.

וייצמן, הרוטשילדים והרדיקלים

על פניו הייתה תמיכתו של וייצמן בעמדות הרדיקלית מובנת מאליה בשל ההלימה, לכאורה, בינו ובין מטרות הציונות. אולם, בפועל אימץ וייצמן את העמדות הרדיקליות רק בראשית 1915 בהשפעתם של הברון אדמונד דה רוטשילד ובנו ג'יימס (להלן, הברון וג'יימס, בהתאמה) שטענו כי הגשמת מטרות הציונות תהיה אפשרית רק באמצעות המדיניות הרדיקלית ובמסגרת הנחותיה.

יהודה ריינהרץ קבע כי כבר בנובמבר 1914 גיבש וייצמן 'שני עיקרים להם נשאר נאמן במשך כל תקופת המלחמה': 'האחד, כי בתום המלחמה תוסדר מפת העולם על-פי עקרון הלאומיות, ולכן על היהודים לנסח לאלתר את תביעתם להיות מוכרים כישות לאומית; והשני, כי אפשר לסמוך רק על בריטניה שתתמוך בתביעות הציונים'.⁴² לטענתו של ריינהרץ, וייצמן עיצב אפוא את מטרות המלחמה של הציונים עוד לפני שהתעוררה המחלוקת הבין-סיעתית בבריטניה, וללא קשר לסוגיות שעמדו בבסיס המאבק בין הרפורמים לרדיקלים. ואכן, את 'העיקרים' אפשר היה להגשים במסגרת הנחותיה של כל אחת מן הסיעות: כחלק מחלוקתה של האימפריה העות'מאנית, כעמדת הרדיקלים, או כחלק מארגונה מחדש על פי הרפורמים. ואולם, הפקעת 'עיקריו' של וייצמן מן המחלוקת הרפורמית-רדיקלית מעקרת את המנגנון הפוליטי המרכזי ששימש אותו לגיבוש מדיניותו הציונית ומימושה: הכפפתה להנחותיהם של הרדיקלים, והתייצבות לצדם במאבקם נגד הרפורמים. ואכן, בחינת פעולתו הציונית של וייצמן בהקשר של הפוליטיקה הבריטית מלמדת כי היא הונחתה בידי 'שני עיקרים' אחרים: התאמת מטרות הציונות למדיניות הרדיקלית והתאמת המדיניות הרדיקלית למטרות הציונות.

מאז שאימץ בעצת הרוטשילדים בראשית המלחמה את עמדותיהם של הרדיקלים, זכה וייצמן לסיוע מתמשך של רבים מבני המשפחה בצרפת ובאנגליה לקידום מדיניותו

41 דבורה ברזילי, 'שעת משבר כשעת מפנה: וייצמן במלחמת העולם הראשונה', בתוך: יוסף גורני וגדליה יוגב (עורכים), מדינאי בעתות משבר: דרכו של חיים וייצמן בתנועה הציונית 1900–1948, תל אביב תשל"ז, עמ' 35–36.

42 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 22.

הציונית-רדיקלית.⁴³ תמיכה זו הפכה את הרוטשילדים ל'פטרונים' של וייצמן,⁴⁴ ול'חבר יועצים בלתי רשמי' שסייע לו 'לנהל בהצלחה את המערכה המדינית שלו',⁴⁵ והודות להם הוא זכה 'להכנס לעולם, שאלמלא כן היה נוכח, כי קשה לחדור אליו'.⁴⁶ ואכן, בהתפתחותו משתדלן ציוני למדינאי בריטי הפך וייצמן את שיתוף הפעולה עם הרוטשילדים למרכיב חיוני של המדיניות הציונית-רדיקלית שגיבש, וריינהרץ הדגיש כי 'קשריו עם משפחת רוטשילד' היו אחד מ'משאביו האישיים העיקריים'.⁴⁷

התמיכה בווייצמן הייתה המשך למפנה החיובי שחל ביחסו של הברון רוטשילד לתנועה הציונית כבר לפני המלחמה: ככל שמעמדה של התנועה הציונית התחזק והיא הפכה לגורם בעל משקל בציבור היהודי, כן נאלץ הברון להכיר בכוחה, לחזור בו מהסתייגותו ממנה ולשתף עמה פעולה. מפנה זה קיבל ביטוי פומבי במסעו בארץ ישראל בראשית 1914, כאשר לצד מושבותיו הוא ביקר גם באתרים שהיו מזוהים באופן מובהק עם המפעל הציוני. העיתונאי יהושע ברזילי, שעמד על התמורה ביחסו של הברון לציונות, הדגיש בסיום הביקור כי 'נפל החיץ אשר עמד שנים רבות בין אבי היישוב העברי החדש ובין הציונות והציונים'.⁴⁸ בד בבד ניכר גם שינוי ביחסו של וייצמן לברון ולמפעל המושבות שהקים בארץ ישראל. ריינהרץ ציין כי 'מאז ביקורו בארץ ב-1907 העריך וייצמן את הישגי הברון [...] ולא פעם הביע תקווה שאדמונד דה רוטשילד יצטרף למחנה הציוני'.⁴⁹ התקרבות של ממש בין השניים התחוללה בראשית 1914, כשבהמשך למפנה החיובי שחל ביחסו של הברון לציונות הצליח וייצמן לרכוש את תמיכתו בהקמת אוניברסיטה עברית בירושלים. משעלה רעיון האוניברסיטה לראשונה על הפרק נתגלעה בין שני האישים מחלוקת באשר לאופי הרצוי של המוסד. הברון חשב שיש להקים מכון מחקר דוגמת מכון פסטר, 'שבו יעסקו 30 או 40 איש במחקר מדעי שרק בהמשך יתפתח לאוניברסיטה, ואילו וייצמן סבר כי מראש יש להקים אוניברסיטה ובה כמה פקולטות, שתתרום לגידול היישוב בארץ. אולם בהדרגה התאים וייצמן את עמדתו למדיניותו של הברון ואימץ את דרישתו 'שרעיון האוניברסיטה ייגזז לפי שעה לטובת מכון מחקר'. ריינהרץ הדגיש כי הגם שמלכתחילה שינה וייצמן את עמדתו וקיבל את דרישת הברון מ'שיקולים טאקטיים', הרי שבהדרגה 'השתנתה הטאקטיקה שלו ונעשתה עמדה אידיאולוגית'. כך, בינואר 1914 תיאר וייצמן את הצעתו של הברון כ'מזהירה ממש', ובאפריל 1914 הוא כבר היכה על חטא והגדיר את

Niall Ferguson, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild*, London 1998, p. 43
 978 (להלן: פרגסון, הבנקאי); שטיין, מסד, עמ' 152-156.
 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 115. 44
 שם, עמ' 89-88. 45
 שטיין, מסד, עמ' 154. 46
 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 81. 47
 דן גלעדי ומרדכי נאור, רוטשילד 'אבי היישוב' ומפעלו בארץ ישראל, ירושלים 1982, עמ' 105-110. 48
 יהודה ריינהרץ, וייצמן: בדרך אל המנהיגות, כרך א, ירושלים 1987 (להלן: ריינהרץ, וייצמן, כרך א), 49
 עמ' 405.

עמדתו המקורית כ'נקודת מבט מסוכנת, הצוררת מוות בכנפיה'.⁵⁰ לפי ריינהרץ, המהפך בעמדתו של וייצמן בשאלת האוניברסיטה נבע מפרגמטיזם ומהכרתו ש'רצונו של הברון ממילא היה קובע, ואחת היא מה היה מציע'.⁵¹ ההתקרבות וההסכמה בין וייצמן לברון, שהחלו בשאלת האוניברסיטה, עתידות היו להעמיק במהלך המלחמה ולהפוך לשיתוף פעולה מדיני הדוק ששיאו היה בהצהרת בלפור.

באוגוסט 1914, בעת שהיה בדרכו חזרה לאנגליה מחופשה שנקטעה בשל פרוץ המלחמה, נפגש וייצמן עם הברון בפריס ודן עמו בהשפעות הצפויות של המלחמה על התנועה הציונית. על תוכן הפגישה אפשר ללמוד משני מקורות שונים: האחד, איגרות שכתב וייצמן סמוך לאחר הפגישה, והשני, האוטוביוגרפיה, *מסה ומעש*, שנכתבה למעלה משלושים שנה לאחריה. שני המקורות מתארים באופן מנוגד את האווירה ששררה בפגישה,⁵² אך מספקים תיאורים משלימים באשר למסקנות הפוליטיות שגובשו בה. במסה ומעש כתב וייצמן:

כן, אמר [הברון] הענינים נראים יגעים מאוד, אבל אנחנו ננצח במלחמה. וזאת לנו העת לפעול, שלא נהיה מן הנשכחים בשעת הסידור הכללי. הוא דחק בי לבוא מיד בשווי ללונדון במגע עם אנשי-מדינה בריטים. לפי דעתו – ואני הסכמתי לדעתו זו – עומדת המלחמה להתפשט על המזרח התיכון, ושם יתרחשו מאורעות רבי-ערך בשבילנו.⁵³

אולם הברון נמנע מלהצביע על קו מדיני מסויים שיש לנקוט, כפי שווייצמן דיווח בתחילת אוקטובר לנשיא הסתדרות ציוני הולנד: 'ראיתי את הברון לפני כחודש, לא יכולנו להרבות בדיבור אודות ארץ ישראל. הכל חייב להישאר תלוי ועומד בשעת משבר זו'.⁵⁴ בראשית המלחמה הברון עדיין לא גיבש אפוא את מדיניותו ביחס לארץ ישראל, ולכן המליץ לווייצמן להתמקד בינתיים בגיוס תמיכה עקרונית ברעיון הציוני, ולהמתין ולראות כיצד יתפתחו הדברים במהלך המלחמה בטרם יחליטו על קווי פעולה מעשיים.

וייצמן פעל בהתאם להנחיותיו של הברון. מיד עם שובו לאנגליה הוא יזם מפגשים עם אנשי-מדינה בריטים כדי לשכנעם בזכות היהודים ל'יסוד יישוב יהודי מאורגן ואוטונומי בארץ ישראל' לאחר המלחמה, כאשר הארץ 'תיפול בתחום השפעתה של אנגליה'.⁵⁵ בספטמבר 1914 הוא פגש באורח מקרי באירוע חברתי את צ'רלס פ' סקוט, עורך *המנצ'סטר גארדיאן*, 'העיתון הליבראלי המוביל', כהגדרתו של וייצמן,⁵⁶ שהיה גם 'איש אמונו הפוליטי הקרוב

50 חיים וייצמן, *אגרות*, ירושלים 1970, כרך ו, עמ' 362-363.

51 ריינהרץ, *וייצמן*, כרך א, עמ' 408, 426-428.

52 חיים וייצמן, *אגרות*, ירושלים, 1977, כרך ז, עמ' 47.

53 וייצמן, *מסה ומעש*: זכרונות חייו של נשיא ישראל, ירושלים 1962 (להלן: וייצמן, *מסה ומעש*), עמ' 151.

54 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 60.

55 שם, עמ' 68-69.

56 שם, עמ' 240.

ביותר' של לוי ג'ורג', וככזה גילה עניין בניתוחיו של וייצמן באשר ליתרונות המדיניים שעשויה הייתה בריטניה להפיק משיתוף פעולה עם הציונים.⁵⁷ וייצמן ביקש מסקוט לסייע לו ביצירת קשרים עם 'חברי הממשלה ועם הוגי דעות מדיניים חשובים', וסקוט הבטיח להפגישו עם לוי ג'ורג'.⁵⁸ ההיכרות המקרית עם סקוט התפתחה לידידות אישית אמצה, שהפכה במהלך המלחמה לאחד ממקורות העוצמה הפוליטית של וייצמן. בד בבד נפגש וייצמן גם עם בלפור – ראש הממשלה לשעבר, שלא מילא באותה עת כל תפקיד ממשלתי – ועם מדינאים ואנשי רוח נוספים.⁵⁹ בראשית נובמבר יצר וייצמן קשר עם דורותי דה רוטשילד – אשתו של ג'יימס וכלתו של הברון – שהבטיחה לסייע לו לקדם את רעיונותיו בקרב בני משפחת רוטשילד וחוג מקורביהם, כפי שהיא אכן עתידה הייתה לעשות.⁶⁰

בהתאם להנחייתו של הברון כי 'הכל חייב להישאר תלוי ועומד בשעת משבר זו', עד סוף 1914 תפסה סוגיית ארץ ישראל רק מקום משני בסדר היום הציוני של וייצמן. באמצע ספטמבר, במכתב לאחד העם – מורו ושותפו הפוליטי – דן וייצמן באפשרות נסיעתו לארצות הברית וכתב: 'הייתי נוסע אילו אפשר היה לעשות דבר-מה למען יהודי רוסיה, אבל לא לשם תעמולה ציונית', שכן לדעתו הדבר היה 'מוקדם בהתחשב בחוסר הבהירות של המצב'.⁶¹ באמצע אוקטובר, במכתב לנשיא הסתדרות ציוני בלגיה, הוא גילה ספקות באשר לאפשרות 'לדון בעניינינו הציוניים', והגיש כי 'עכשיו, בזמן משבר איום זה, כשאין דבר מוגדר, כשכל העולם כאן ובצרפת טרודים כל-כך. באופן עקרוני, חושבני שאין צורך שניטול עלינו שום דבר עכשיו, שום דבר מועיל לתנועתנו לא יוכל להתבצע עכשיו וכל הזמן יש סכנה שנכשיל את עבודתנו בעתיד'.⁶² כמה ימים מאוחר יותר, בהתייחסו לשאלה 'כיצד יש לתבוע את זכותנו? מה הם הדרכים והאמצעים שבהם עלינו לנקוט?', קבע וייצמן, שוב באופן ההולם את הנחייתו של הברון, כי בעת המלחמה אין 'זכות דיבור לאיש' מלבד לראשי הצבא, ולכן 'ככל שתצדק מטרתנו, שומה עלינו, מתוך הערכה למאבק האיננים של הלוחמים, להתאזר בסבלנות, להצטרף בעצמנו ללוחמים ולעזור בכל דרך שנוכל', ובד בבד 'חובה עלינו להתכונן' ל'רגע שהחלטה תוכל להתממש'.⁶³ על העמדה ששררה בתקופה זו בסביבתו של וייצמן בסוגיית ארץ ישראל מלמדים דבריו של מקורבו הרי סאקר, שב-17 בנובמבר 1914 אמר ללוסיין וולף – מראשי הממסד האנגלי-יהודי ומתנגד חריף לציונות – כי כדי להגיע להסכמה כלל יהודית בשאלת ארץ ישראל הוא מוכן להסתפק 'בחופש גמור ליישב את ארץ ישראל' וביחס אוהד 'מצד שליטי ארץ ישראל', אך 'לא אדרוש

57 וייצמן, *מסה ומעש*, עמ' 151-150; שטיין, *מסד*, עמ' 110; פרידמן, *שאלת ארץ ישראל*, עמ' 153.

58 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 143.

59 שם, עמ' 83-85.

60 שם, עמ' 77.

61 שם, עמ' 52.

62 שם, עמ' 62.

63 שם, עמ' 69.

או אעלה דרישות פוליטיות או מדינה יהודית.⁶⁴ וייצמן, כך נראה, היה אז שותף לעמדה זו, שכן הוא ראה בה בסיס להמשך המגעים עם וולף.⁶⁵

הצטרפותה של תורכיה למלחמה לצדן של מעצמות המרכז והכרזתו של אסקוויט ב-9 בנובמבר 1914 כי הדבר מבשר את קץ שלטונה באסיה, חוללו שינוי בסדר הקדימויות המדיני של וייצמן והחזירו את עתיד ארץ ישראל למוקד פעילותו. הוא כתב לאחר העם כי 'מצווים אנו עתה להתנער מן הקיפאון שלנו ולעשות דבר מה',⁶⁶ ובמכתב לסקוט ציין כי 'סיכויי העם היהודי הם עתה לפחות בגדר של דיון'.⁶⁷ תמורה זו העידה על חוסר התמצאותו של וייצמן בנבכי הפוליטיקה הבריטית. ריינהרץ ציין כי וייצמן לא יכול היה לדעת שנאומו של אסקוויט 'לא היה אלא התלהטות רטורית רגעית. במהלך מחציתה הראשונה של המלחמה לא היתה לממשלת בריטניה כל כוונה לפרק את האימפריה העות'מאנית', וכי הציונים שלא היו מודעים לכך 'הבינו את נאומו של אסקוויט כפשוטו',⁶⁸ משמע, הם לא עמדו על מגמתו הרפורמית. לעומת זאת הרוטשילדים, שכחלק מן המעמד השליט הבריטי היו ערים להתפתחותו של המאבק הבין-סיעתי שהלך ופילג את הממשלה, ראו במצב המלחמה בין תורכיה לבריטניה הזדמנות למימוש המדיניות הרדיקלית והתייצבו לצדו של לוי ג'ורג'. תמיכתם של הרוטשילדים במדיניות הרדיקלית סימנה מפנה ביחסם לתורכיה. מאז מלחמת קרים נקטו בתי רוטשילד השונים עמדה מורכבת בשאלת עתידה של האימפריה העות'מאנית. מצד אחד, הם גילו ספקנות באשר ליכולתו של הסולטאן להוסיף ולקיים את שלטונו, וכמי שלפי ניל פרגסון מאז 1882 'הרוויחו ישירות מן הכיבוש הבריטי של מצרים',⁶⁹ הם היו ערים להזדמנויות העסקיות ולרווחים הכלכליים שהיו גלומים בחלוקת האימפריה העות'מאנית לאזורי השפעה קולוניאליים. מצד שני, הרוטשילדים חזרו והתנגדו להצעות החלוקה שחזרו ועלו מדי פעם על סדר היום של הדיפלומטיה האירופית בשל ההשפעה השלילית שהייתה גלומה בהן, לשיטתם, על מערכת הבריטיות הבין-מעצמתית הראויה,⁷⁰ ותמכו בהמשך הסטטוס קוו כרע במיעוטו. מורכבות זו נחשפה בעמדתו של הברון רוטשילד, שיחסו לחלוקתה של תורכיה התבסס, לפי סיימון שאמה, על הערכת 'כושר-קיומו של השלטון העות'מני'. לפני המלחמה הוא סבר כי 'כל זמן שתורכיה נשארת גבירת הלבאנט', הרי שכל נסיון 'לכונן לאומיות יהודית נפרדת' וכל תכנית להקים 'ישות מדינית יהודית' בארץ ישראל היא אוטופית ותפריע לאפשרות 'לפעול בשקט בתחומי העליה וההתיישבות'.⁷¹

64 שטיין, מסד, עמ' 148-149; וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 89.

65 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 89, 106, 110.

66 שם, עמ' 77.

67 שם, עמ' 78.

68 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 22.

69 פרגסון, הבנקאי, עמ' 838; ראו גם עמ' 826-827, 836-839.

70 שם, עמ' 827-828, 833.

71 שמעון שאמה, בית רוטשילד וארץ ישראל: מפעלם של אדמונד וג'יימס רוטשילד בארץ, ירושלים תש"ם (להלן: שאמה, בית רוטשילד), עמ' 191.

הצטרפותה של תורכיה למלחמה לצד מעצמות המרכז הביאה למפנה בעמדתו של הברון. הימצאותן של בריטניה, צרפת ורוסיה במחנה אחד נגד תורכיה יצרה, לדעתו, 'צירוף חסר תקדים בעת החדשה',⁷² שבעקבותיו 'חלוקתה של הקיסרות צפויה להכלל בכל דיון במטרות-המלחמה',⁷³ ולכן על היהודים לנצל את האפשרויות שיוצר המצב החדש. לאחר שזיהה בנסיבות החדשות שיצרה המלחמה הזדמנות לפירוק האימפריה העות'מאנית באופן ההולם את האינטרס הרוטשילדי, פעל אפוא הברון לגיוסו של וייצמן לתמיכה בסיעה הרדיקלית ולרתימת הציונים למדיניותה.

התמורות בתפיסתם של הרוטשילדים את שאלת עתיד האימפריה העות'מאנית עלו בקנה אחד עם השינוי שחל בראשית המלחמה בעמדתו של הלורד רוטשילד הראשון (להלן: נתי) כלפי הציונות. מימי הרצל אופיין יחסו של נתי לציונות בהסתייגות עוינת. וייצמן תלה זאת בכך שהוא 'דאג רק למעמד המוגן שהוא ומשפחתו השיגו בבריטניה ולא הייתה לו הבנה או אהדה למצבם של אחיו הנרדפים'.⁷⁴ שאמה ומרים רוטשילד רחו את פרשנותו של וייצמן וטענו כי נתי ראה בציונות 'הרפתקה פזיזה', וכדומה לברון הוא חשש שהציונות תהפוך את המתישבים בארץ ישראל למטרה לזעמו של הממשל התורכי ותסכן את חייהם.⁷⁵ ואולם בינואר 1915, כחודשיים לפני פטירתו, בהשפעת תזכירו של הרברט סמואל, 'שינה נתי את השקפתו' על הציונות: האפשרות של נוכחות צבאית בריטית בארץ ישראל הפכה מבחינתו את הציונות 'מחלום פרוע לאפשרות מפוכחת ורצויה'. פרגסון הדגיש כי המפנה בעמדתו של נתי 'היה קשור באימפריאליזם הבריטי ממש כמו בציונות', ומרים רוטשילד ציינה, בדומה, כי נתי סבר ש'האפשרות של ניצחון בריטי במזרח התיכון הקנתה ממד חדש לחלוטין לחלום הציוני'.⁷⁶ שילוב זה של תמיכה בציונות כחלק מקידום המדיניות הרדיקלית הועצם בהמשך בפעילותו של בנו של נתי, וולטר (להלן: רוטשילד) שהעניק לווייצמן סיוע רב ערך במגעיו עם הממשל הבריטי ועם הקהילה האנגלית-יהודית, ושאליו, 'לורד רוטשילד היקר', מוענה לבסוף הצהרת בלפור.⁷⁷

השינוי בעמדת הרוטשילדים האנגלים כלפי הציונות אירע בד בבד עם מהפך חיובי ביחסיהם עם לורד ג'ורג'. בעשור שקדם למלחמת העולם הראשונה ניצבו נתי ולורד ג'ורג' משני צדיו של המתרס הפוליטי והרעיוני ושימשו סמלים למגמות חברתיות יריבות. ב-1909 יצא נתי נגד 'תקציב העם' שהגיש לורד ג'ורג' בתפקידו כשר אוצר – תקציב שהיה במובנים רבים ראשיתה של מדינת הרווחה הבריטית – והציגו כסכנה לרכוש הפרטי, ליציבות הכלכלית

72 פרגסון, הבנקאי, עמ' 977.

73 שאמה, בית רוטשילד, עמ' 191.

74 Miriam Rothschild, *Dear Lord Rothschild: Birds, Butterflies and History*, London 1983, pp.

239 (להלן: רוטשילד, לורד רוטשילד).

75 שאמה, בית רוטשילד, עמ' 189; רוטשילד, לורד רוטשילד, עמ' 239.

76 פרגסון, הבנקאי, עמ' 977-978; רוטשילד, לורד רוטשילד, עמ' 239-240, 249-250.

77 רוטשילד, שם, עמ' 251-252.

ולרווחתה של הארץ. לויד ג'ורג' השיב בתעמולת נגד ארסית שהציגה את נתי כהתגלמות הכוח הפלוטוקרטי השולט בכריטיניה ומסכל כל רפורמה חברתית.⁷⁸ פרוץ המלחמה חולל מפנה ביחסי שני האישים. ביולי 1914 שללו הרוטשילדים עימות צבאי עם גרמניה והובילו בסיטי התנגדות תקיפה למלחמה, אך לאחר הפלישה הגרמנית לבלגיה בראשית אוגוסט הם שינו את עמדתם והצטרפו לתומכי המלחמה.⁷⁹ עם פרוץ המלחמה נקלעה בריטניה למשבר פיננסי שבעקבותיו הזמין לויד ג'ורג' את נתי לקחת חלק בדיונים שנערכו באוצר בשאלת אופן ההתמודדות עם מצב החירום, ובסיומם ציין כי 'רק היהודי הזקן דיבר בהגיון'. בדומה, גם אחיו ושותפיו של נתי, לאופולד ואלפרד רוטשילד, הביעו את 'הערכתם הגדולה' 'לאופן המוצלח ביותר' שבו התמודד לויד ג'ורג' עם 'הקושי חסר התקדים שבפניו ניצבו הפיננסים של הארץ'.⁸⁰ במהלך 1915 – בד בבד עם התגבשות הסיעה הרדיקלית – הלכו הקשרים בין הרוטשילדים ללויד ג'ורג' והתהדקו. צ'רלס רוטשילד – בנו של נתי, שירש את אביו כשותף בכיר בבנק, ואשר הוא ובמיוחד אשתו רוז'יקה סיעו רבות לווייצמן – הציע את שירותיו למשרד החימוש שהקים לויד ג'ורג' והתמנה בו ליועץ הפיננסי הראשי; ואחיו, אלפרד, הפך גם הוא לאחד מנאמניו של לויד ג'ורג'.⁸¹

בהמשך לשיתוף הפעולה שהלך ונרקם בינם לבין לויד ג'ורג' והסיעה הרדיקלית, פעלו הרוטשילדים בשלהי 1914 לגייס את וייצמן, ודרכו את התנועה הציונית, לתמיכה במדיניות חלוקת האימפריה העות'מאנית. בסוף נובמבר, בעת שהגיע לחופשה של יומיים משירותו הצבאי, ביקש ג'יימס לפגוש את וייצמן בדחיפות.⁸² בפגישתם, שהתקיימה ב-25 בנובמבר 1914, התווה ג'יימס את הדרך שבה יוכלו הציונים להפוך את קידום 'שאיפות היהודים לגבי ארץ ישראל' לתכנית פעולה על ידי שילובה במדיניות הרדיקלית. לפי דיווחו של וייצמן אמר לו ג'יימס:

שאיפות היהודים לגבי ארץ ישראל יזכו לתגובה חיובית מאוד בחוגי הממשלה, והיא תתמוך בפרייקט מעין זה, הן מנקודת ראות הומניטרית והן מנקודת ראות של המדיניות האנגלית. הקמת יישוב יהודי איתן בארץ ישראל תיחשב לנכס פוליטי רב-ערך. לכן הוא סובר שהדרישות, המסתכמות רק בבקשה לעידוד התיישבות יהודים בארץ ישראל, הן צנועות מדי ואין בהן כוח מספיק למשוך את לב המדינאים. מן הראוי לדרוש משהו יותר מזה, המכוון אל הקמת מדינה יהודית.⁸³

78 פרגסון, הבנקאי, עמ' 953-958; רוטשילד, לורד רוטשילד, עמ' 41-44; Richard Davis, *The English*

Rothschilds, London 1983, pp. 235-240

79 David Kynaston, *The City of London*, London 1995, pp. 609-610

80 פרגסון, הבנקאי, עמ' 965-967.

81 שם, עמ' 974; רוטשילד, לורד רוטשילד, עמ' 243.

82 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 145.

83 שם, עמ' 94.

ההצעה כי הציונים ימירו את הדרישה ל'התיישבות יהודים' בתביעה ל'מדינה יהודית' חפפה את הניגוד בין הרפורמים, שהיו מוכנים לתמוך ב'התיישבות יהודים' בארץ ישראל כחלק מארגונה מחדש של האימפריה העות'מאנית, לבין הרדיקלים, שראו בתביעה ל'מדינה יהודית' אמצעי לפירוקה ולחלוקתה. ג'יימס נימק אמנם את הצעתו בכך שהדרישה ל'מדינה יהודית' תסייע 'למשוך את לב המדינאים', ואולם, לאור התנגדותם של אסקווית וגריי לדרישה זו, נראה שמטרת אי הדיוק, אם לא ההטעיה, שבדבריו, הייתה לגייס את וייצמן ובאמצעותו את הציונים לתמיכה ברדיקלים ובלויד ג'ורג'.

המלצתו של ג'יימס כי הציונים יתבעו 'מדינה יהודית' הייתה מנוגדת לקו המדיני שנקט וייצמן בהשראת הברון מאז ראשית המלחמה, והוא אכן לא מיהר לאמץ אותה. כאמור, ב־6 בדצמבר 1914 סבר עדיין וייצמן כי עמדתו של סאקר, שלא הציב 'את הדרישה למדינה יהודית כחלק בלתי נפרד מן התכנית הציונית',⁸⁴ מהווה בסיס להמשך המגעים עם וולף.⁸⁵ בדומה, ב־10 בדצמבר 1914 ציין סמואל כי ההצעות שהוא העלה בתזכירו בדבר הקמת יישוב יהודי בחסות בריטית בארץ ישראל, היו 'שאפתניות יותר' מהרעיונות שהציג לפניו וייצמן.⁸⁶ הואיל וסמואל דגל בהקמת 'מדינה יהודית אוטונומית ועצמאית' בחסות בריטית בארץ ישראל, אפשר להסיק מהערתו כי וייצמן לא התייחס לאפשרות זו – שאליה כיוון ג'יימס – בשיחתם. גם בפגישתו עם בלפור ב־12 בדצמבר 1914, העלה וייצמן רק סוגיות עקרוניות הנוגעות לאנטישמיות, ללאומיות היהודית ולציונות, והשיב בשלילה על שאלתו של בלפור אם יש לו 'כעת משאלה מעשית כלשהי'.⁸⁷ אפשר שהסבר להתעלמותו של וייצמן מעצתו של ג'יימס מצוי בסיכום שיחתם, שלפיו אמור היה וייצמן להיוועד גם עם הברון כדי 'לבקש את הדרכתו' בשאלת היחסים בין הציונים להנהגות היהודיות במערב.⁸⁸ ואכן, במכתב לדורותי מתקופה זו ציין וייצמן כי 'לא יינקט שום צעד מכריע בלא להתייעץ עם הבארון אדמונד ובלא להודיע לה, ואם אפשר, לבעלה'.⁸⁹

כחודש לאחר שיחתו עם ג'יימס, ב־28 בדצמבר 1914, נפגש וייצמן עם הברון רוטשילד בפריס ל'התייעצויות ארוכות' בהן, לדבריו, 'בחנו בקפידה את כל העובדות ושקלנו את המצב ואת קווי הפעולה'.⁹⁰ על התוכן המדיני של הפגישות אפשר ללמוד מפרטים מסר וייצמן בשלושה ממכתביו ומדו"ח שהגיש לוועד הפועל המצומצם של ההסתדרות הציונית העולמית. ארבע ההתייחסויות נכתבו בסמוך לאחר פגישה, ומופיעות בהן שתי גרסאות שונות – למעשה מנוגדות – באשר לעמדתו של הברון.

84 שטיין, מסד, עמ' 149.

85 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 110.

86 שם, עמ' 116.

87 שם, עמ' 117-118, 146-147.

88 שם, עמ' 94.

89 שם, עמ' 145.

90 שם, עמ' 136-137.

במכתב לרעייתו, ורה וייצמן, מיום 29 בדצמבר 1914 כתב וייצמן: 'הבארון היה נהדר. הוא מוכן לכל. שוחחתי עמו בשתי פגישות חמש שעות תמימות. רצונו במדינה. פחות מזה לא נראה לו. על הפרטים טוב יהיה אם אספר לך אישית כי קשה לתארם והעיקר ידוע לך'.⁹¹ וייצמן חזר והתייחס לפגישה במכתב נוסף לוורה מיום 31 בדצמבר 1914: 'קשה למסור פרטים על הראיון עם הבארון. שוחחנו במשך שעות רבות. לפי דעתו, יש להשען רק על הציונים, כי רק הם נועדו לפעול. הוא יתמוך בהם בכל דרך וישתמש בסמכותו וגם בכספו; כן הכרחי הדבר לרתום לפעולה את בנו וכלתו, אשר כבר הבאישה ריחה [בקשריה] עם הציונים. יש לפעול לייסוד חברת צ'רט'.⁹²

הסבר לדבריו של הברון כי 'רק הציונים נועדו לפעול' נמצא במכתב מ-7 בינואר 1915 לפעיל ציוני אנגלי-יהודי, ובו ציין וייצמן כי הברון 'חושב שהציונים, והציונים בלבד, מסוגלים לטפל כראוי במצב שלפנינו, והוא מוכן לתת לנו את מלא תמיכתו'.⁹³ הפרטים שמסר וייצמן במכתביו על הפגישה ועל עמדתו של הברון משלימים זה את זה והולמים את הכיוון הפוליטי שעליו הצביע כבר ג'יימס. הברון הציע כי הציונים יתבעו 'מדינה יהודית' – תביעה ששיקפה את העמדה הרדיקלית של לוד ג'ורג', אך נדחתה באותם ימים ממש בידי רפורמים כאסקווית וגריי בתגובה על תזכירו של סמואל – והצהיר כי כוונתו להסתייע בציונים בקידום מדיניות ציונית-רדיקלית זו ולהעניק להם את מלוא תמיכתו הפוליטית והכספית.

דיווח שונה ומנוגד במגמתו המדינית על הפגישה עם הברון נמצא בדו"ח שהגיש וייצמן ב-7 בינואר 1915 לוועד הפועל הציוני המצומצם (להלן: האקזקוטיבה) ובו סקר את פעילותו מפרוץ המלחמה. לדבריו הציע הברון 'לנסות ולברר בדיוק מה ממשלת בריטניה רוצה שנעשה, ולהיכנס לזירה הציבורית אך ורק כשתכניותינו בשלות לגמרי. [...] הוא עצמו ינקוט פעולה כאשר יתבהר המצב הדיפלומטי והיחס בין צרפת לבין אנגליה בנוגע לארץ ישראל. הוא סבור שאפשר להעלות עתה את רעיון הרצל בדבר צ'ארטר'.⁹⁴

עורכי כרכי האגרות של וייצמן עמדו כבר על ההבדל בין המכתב לוורה, שבו הדגיש וייצמן כי הברון אמר ש'הוא רוצה במדינה', לבין דיווחו לאקזקוטיבה שבו ציין כי הברון סבר שיש להסתפק בהעלאת 'רעיון של הרצל בנוגע לצ'ארטר'.⁹⁵ על רקע המאבק הבינ-סיעתי בממשל הבריטי מדובר היה, למעשה, בעמדות מנוגדות: התביעה ל'מדינה' הייתה מותנית בקבלת הנחותיהם של הרדיקלים ואילו רעיון הצ'ארטר יכול היה להתממש רק במסגרת מדיניותם של הרפורמים. המכתבים נבדלים מן הדיווח לאקזקוטיבה גם בשאלת אופי הסיוע שהבטיח הברון. במכתבים הדגיש וייצמן כי הברון דחק בציונים לפעול והבטיח לתמוך

91 שם, עמ' 134. ההרגשה במקור.

92 שם, עמ' 136.

93 שם, עמ' 140.

94 שם, עמ' 149.

95 שם, עמ' 134.

בהם, ואילו מן הרו"ח לאקזוטיבה עולה כי הוא הציג לוייצמן לדחות את כניסת הציונים לזירה הציבורית והודיע כי הוא עצמו יפעל רק כאשר יתבהר המצב הדיפלומטי. הואיל והסכמה בין בריטניה לצרפת בשאלת ארץ ישראל לא הייתה צפויה בעתיד הקרוב – חוזה סייקס-פיקו נחתם רק כשנה וחצי מאוחר יותר, במאי 1916 – משמעות עמדתו של הברון, לפי הרו"ח לאקזוטיבה, הייתה כי על הציונים להישאר מחוץ לזירה המדינית, לא לקחת חלק במאבקים הפוליטיים שהתנהלו בה ולא להשפיע על תוצאותיהם.

השיחה עם הברון ב־28 בדצמבר 1914 הייתה האירוע היחיד שבו נמצא הבדל משמעותי בין הרו"ח של וייצמן לאקזוטיבה לבין תוכן מכתביו, שעליהם התבסס הרו"ח. ההבדל בין הגרסאות מעורר את השאלה איזו מהן משקפת את תוכן השיחה ומה מקור השוני ביניהן. שאמה העדיף את הרו"ח לאקזוטיבה על פני המכתב לוורה, שעליו העיר: 'אפשר מאוד שווייצמן נסחף בגלי התלהבותו המתרוננת, כי רק מעטים מן הדברים שהיה אדמונד עתיד לומר אחר-כך אישרו את ההנחה הזאת'.⁹⁶ אולם לא רק שבניגוד לדברי שאמה הברון עתיד היה לפעול על פי המתווה ששרטט בשיחתו עם וייצמן, אלא שניתוח הסתירה בין המכתבים לרו"ח בהקשר המידי של הפגישה מלמד כי הגירסה המופיעה במכתבים אמינה יותר. ראשית, לפי המכתב לוורה חזר הברון על העצה שג'יימס נתן לוייצמן כחודש קודם לכן. שנית, גרסת המכתב זוכה לאישוש ממקור חיצוני ובלתי תלוי: כחודש לאחר שיחתם ארגן הברון פגישה בין וייצמן לבין השגריר הבריטי בצרפת, סר פרנסיס ברטי,⁹⁷ שהיה ממקורביו.⁹⁸ ב־25 בינואר 1915 דיווח ברטי על הפגישה ביומנו: 'אדמונד דה-רוטשילד [...] שלח רוסי בן דתו, שהשתקע במנצ'סטר, על מנת "לדבר" על מה שנראה לי כתוכנית אבסורדית, אם כי לדבריהם קיבלה את הסכמתם של גריי, לויד ג'ורג', סמואל וקרו [...] היא עוסקת בהפיכת פלסטינה למדינה יהודית בחסות פרוטקטראט של אנגליה צרפת או רוסיה, רצוי של אנגליה'.⁹⁹ עדות נוספת על עמדתו הרדיקלית של הברון סיפק זאב ז'בוטינסקי, שבאפריל 1915 שהה עם וייצמן בפריס לשם קידום הרעיון של 'ארץ ישראל בריטית'.¹⁰⁰ לדבריו, בפגישה שקיימו אז תמך הברון בהקמת 'גרוד "ציון" של נהגי הפרדות',¹⁰¹ תמיכה שעלתה בקנה אחד עם קידום הרעיון הציוני במסגרת המדיניות הרדיקלית.¹⁰²

מדבריו של ג'יימס, מדיווחו של ברטי ומעדותו של ז'בוטינסקי עולה שיש להעדיף את גרסת המכתבים: הברון יעץ לוייצמן לתבוע 'מדינה יהודית', משמע לחבור לרדיקלים. הדיווח החלקי והמטעה שמסר וייצמן לאקזוטיבה היה ככל הנראה תולדה של שני

96 שאמה, בית רוטשילד, עמ' 190-191.

97 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 166-165.

98 Martin Horn, *Britain, France, and the Financing of the First World War*, Montreal 2002, pp. 16 (להלן: הורן, מימון).

99 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 34; שטיין, מסד, עמ' 93.

100 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 218-217, 224.

101 זאב ז'בוטינסקי, אגרות: ספטמבר 1914-נובמבר 1918, ירושלים 1995, כרך ב, עמ' 22, 155-156.

102 ישראלי, המאבק, עמ' 135.

גורמים משלימים. האחד, שיתוף הפעולה של וייצמן עם הרדיקלים עמד בסתירה למדיניות הניטרלית שעליה הכריזו המוסדות הציוניים הרשמיים בתום ויכוח קשה בשאלת העמדה הציונית ביחס למלחמה.¹⁰³ למרות ההכרעה, הוסיפו נחום סוקולוב ויחיאל צ'לנוב, חברי האקזקוטיבה שהגיעו לבריטניה בסוף דצמבר 1914 והיו 'הסמכות הציונית העליונה' במדינות ההסכמה,¹⁰⁴ להיות חלוקים בשאלת הנייטרליות: סוקולוב תמך בחתירתו של וייצמן ל'ארץ ישראל בריטית', ואילו צ'לנוב הוסיף לרבוך בנייטרליות עד סוף המלחמה והתנגד לזיהוי מטרות הציונות עם בריטניה.¹⁰⁵ הדיווח הכוזב שמסר וייצמן לאקזקוטיבה נועד, כך נראה, ליצור בקרב חבריה רושם מוטעה ביחס לעמדותיו: כדי שלא לחשוף את מדיניותו הרדיקלית שזיהתה את האינטרס הציוני עם הניצחון הבריטי, הוא נמנע מלשתף אותם במידע שעלול היה להצביע על סטייתו מן הנייטרליות הציונית הרשמית. כך ביקש וייצמן להותיר לעצמו חופש פעולה ומרחב תמרון, אסטרטגיה שסייעה לו לבנות את מעמדו ולבסס את סמכותו. תוך ניצול הריק המוסדי והחלל המנהיגותי שיצרה המלחמה בהסתדרות הציונית העולמית. חשדנותו של וייצמן לא הייתה חסרת בסיס. גם לאחר פרסום הצהרת בלפור, בישיבה שבה דיווח וייצמן לחברי האקזקוטיבה על פרסומה, הוא עדיין נתקל 'ביותר ספקות ושאלות מאשר בתמיכה', והואשם בכך ש'הפקיר את האינטרסים הציוניים' וש'עשה ויתורים גדולים מידי לממשלה הבריטית', עד כי בתגובה הוא 'נטש את החדר ודמעות בעיניו'.¹⁰⁶

עמדת הרוטשילדים, כי על וייצמן והציונים לדרוש 'הקמת מדינה יהודית', מלמדת שבהמשך לשיקולים המדיניים והעסקיים שהנחו אותם, הם זיהו כבר בשלהי 1914 כי המלחמה יוצרת הזדמנות לפירוק האימפריה העות'מאנית באופן ההולם את האינטרסים שלהם, ראו בתנועה הציונית אמצעי למימוש מהלך זה ופעלו לגיוסו של וייצמן להובלתו. הרדיקלים עתידים היו לאמץ גישה דומה בחודשים הראשונים של 1915 ולקדם את מימושה רק במהלך 1917 – בעקבות מינויו של לוי ג'ורג' לראש ממשלה – כחלק ממדיניות רחבה יותר שהציגה את התמיכה בלאומיות הערבית, הארמנית והיהודית כצידוק לחלוקתה של האימפריה העות'מאנית. הרוטשילדים הקדימו אפוא לא רק לזהות את היתרונות שעתידה הסיעה הרדיקלית להפיק מתמיכה בתנועה הציונית, אלא גם את אפשרות השילוב בין השתיים. שילוב זה שטטש את ההבדל בין הרדיקליזם לציונות בפעילותם של הרוטשילדים מכאן ושל וייצמן מכאן, אך לא ביטל אותו: הרוטשילדים היו קודם כול רדיקלים וייצמן היה קודם כול ציוני. להבדל זה נודעה משמעות מועטה במהלך המלחמה, אך הוא עתיד היה להפוך לבעל חשיבות אחריה, משנתגלעו מחלוקות בין וייצמן לרוטשילדים.¹⁰⁷

103 שטיין, מסד, עמ' 81-85; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 14-19, 43-44.

104 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 180.

105 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 19-26; שטיין, מסד, עמ' 85, 139-142, 361-368.

106 קמחי, הלא-רומנטים, עמ' 40.

107 אביתר פריזל, 'הברון אדמונד דה רוטשילד והציונות בשנים 1918-1919', ציון, כרך לח (תשל"ג), עמ'

116-136; שאמה, בית רוטשילד, עמ' 198-203.

שיתוף הפעולה ההדוק שנרקם בין הרוטשילדים לוייצמן, שמצא ביטוי בתפקיד שהם מילאו בגיוסו לתמיכה במדיניות הרדיקלית, עשוי לסייע בפירוור של אי בהירות האופפת דיווחים המופיעים במכתבי וייצמן מראשית 1915 על 'שליחות סודית מטעם הבארוך' שבמסגרתה הוא העביר מסרים מן הרוטשילדים ללויד ג'ורג' בתפקידו כשר האוצר.¹⁰⁸ עד כה התקשה המחקר לפרש דיווחים אלה משום שהוא בחן אותם רק לאור הממד הציוני שביחסי המשולש וייצמן, הרוטשילדים ולויד ג'ורג'. לעומת זאת, בחינת דיווחים אלה על רקע תמיכתם במדיניות הרדיקלית, שופכת אור חדש על יחסיהם ומאפשרת להעמיד את דיווחיו הסתומים של וייצמן בהקשר היסטורי-פוליטי ולהציע להם הסבר.

הקשר בין וייצמן ללויד ג'ורג' – שהצהיר כבר בנובמבר 1914 כי 'הוא מעוניין מאוד לראות בייסודה של מדינה יהודית' בארץ ישראל,¹⁰⁹ הצהרה שהלמה את המדיניות הרדיקלית המתגבשת – נוצר בתיווכו של סקוט, ולאחר דחיות מספר הם נפגשו לראשונה ב-15 בינואר 1915. שטיין ציין כי 'תמוה הדבר, ששום תעודה על השיחה לא נתגלתה'.¹¹⁰ גם באיגרותיו של וייצמן, שבהן הוא נהג לדווח למקורביו בפרוטרוט על פגישותיו, אין אזכור לשיחה.¹¹¹ וייצמן תיאר את הפגישה, שבה נטלו חלק גם סמואל – עמו נפגש וייצמן לראשונה כחודש לפני כן – וג'וזיה וג'ווד כעבור כשלושה עשורים במסה ומעש, אך תיארך אותה בטעות ל'ראשית דצמבר 1914'. לדבריו, לאחר שהמשתתפים האחרים דנו בסוגיות שונות הקשורות במלחמה, בירר עמו לויד ג'ורג' שאלות הנוגעות להתיישבות היהודית בארץ ישראל, ובסיומה יעץ לו להיפגש עם בלפור ועם אסקווית. וייצמן הדגיש 'שכל אחד מן הנמצאים בחדר נטה כלפי ידידות ונוצרה אווירה שחיממה ועודדה אותי'.¹¹²

בין 23 ל-27 בינואר 1915 ביקר וייצמן יחד עם צ'לנוב וסוקולוב בפריס,¹¹³ שם נפגש עם הברון,¹¹⁴ וסביר שדיווח לו על 'האווירה החמה' ששררה בפגישתו עם לויד ג'ורג', כפי שנהג לדווח לו על פגישותיו עם גורמים מדיניים בכירים.¹¹⁵ ההנחה כי וייצמן דיווח לברון על האופי החיובי של פגישתו עם לויד ג'ורג' עשויה לשפוך אור על תוכנו של מברק ששלחו צ'לנוב וסוקולוב שנתרו בפריס לוייצמן שחזר לאנגליה ב-28 בינואר 1915, ובו נאמר כי 'אדמונד סבור שצריך להשפיע על ג'ורג' שייגע בשאלה כאן, ודא עמדת עמיתו [...] דווח לשמואל [סמואל]'.¹¹⁶ מערכת אגרות וייצמן קשרה, בצדק, בין המברק לבין יציאתו הצפויה

108 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 164.

109 שטיין, מסד, עמ' 86.

110 שם, עמ' 117-118.

111 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 156-167.

112 וייצמן, מסה ומעש, עמ' 152-153.

113 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 159.

114 שם, עמ' 161.

115 שם, עמ' 167, 176-177.

116 שם, עמ' 160.

של לוויד ג'ורג' למפגש עם שרי האוצר של צרפת ורוסיה בפריס בתחילת פברואר 1915.¹¹⁷ ב-30 בינואר 1915 השיב וייצמן כי 'ננקטו הצעדים הדרושים, הכל בסדר'. על כך העירה מערכת אגרות וייצמן כי 'לא ידוע דבר על "צעדים שננקטו" או על תוצאתם. מסמכי לוויד ג'ורג' אינם שופכים אור על העניין'.¹¹⁸ אולם אפשר שרמז לעניין שבשלו נתבקש וייצמן 'להשפיע על ג'ורג' ולטיב ה'צעדים שננקטו' מצוי במכתב של וייצמן מיום 5 בפברואר 1915 לרב משה גאסטר, רב הקהילה הפורטוגזית-ספרדית בלונדון וממנהיגי הציונים בבריטניה. וייצמן מספר במכתב כי 'היה עלי לבצע שליחות סודית מטעם הברון אדמונד ולכן חזרתי ובאתי ללונדון ביום שישי בלילה [...] שיגרת שליח לפאריס ביום שבת בבוקר וחזרתי הביתה'.¹¹⁹ 'יום שישי' היה בתאריך 29 בינואר 1915, יום לאחר שיגור מברקם של צ'לנוב וסוקולוב, מה שמלמד שווייצמן מיהר לבצע את 'השליחות הסודית' – העברת המסר מן הברון ללויד ג'ורג' – ובעקבות כך הוא יכול היה לדווח ב-30 בינואר 1915 כי 'ננקטו הצעדים הדרושים'.

מן ההתכתבות לא ברור מה הייתה מטרת 'השליחות הסודית מטעם הברון' ומדוע הוא רצה 'להשפיע על ג'ורג', אך אפשר שאלה נחשפים בשני מכתבים של וייצמן מ-7 בפברואר 1915, יומיים לאחר תום מפגש שרי האוצר בפריס. במכתב אל גסטון וורמסר – יועצו של הברון לעניינים יהודיים – ביקש וייצמן מידע 'על חדשות השבוע שעבר', ומערכת אגרות וייצמן העירה כי 'הכוונה כנראה לביקורו של לוויד ג'ורג' בפאריס'.¹²⁰ אישוש להנחה זו ניתן למצוא במכתב ששיגר באותו יום וייצמן לסאקר: 'לא שמעתי דבר על התפתחויות נוספות בפאריס. [...] ראיתי כאן כרזה של ה-*Sunday Chronicle* "מלווה שלוש המעצמות" אך לא יכולתי למצוא דבר בעיתונות. האם הצליח עניין המלווה?'. מערכת אגרות וייצמן מציינת כי ב-7 בפברואר 1915 התפרסמה בעיתון 'הודעה רשמית האומרת ששרי-האוצר של בריטניה, צרפת ורוסיה החליטו עקרונית להנפיק בקרוב מלווה משותף'.¹²¹

על האפשרות ש'השליחות הסודית' שביצע וייצמן בשליחות הברון הייתה קשורה ל'מלווה שלוש המעצמות' שנדון בוועידת פריס בראשית פברואר 1915, עשוי ללמד גם התפקיד שמלא בוועידה אדוארד דה רוטשילד, אחיינו של הברון שעמד בראש בנק רוטשילד בצרפת. במפנה המאות התשע-עשרה והעשרים פעלו הרוטשילדים כמתווכים בין הבנקים המרכזיים של בריטניה וצרפת – בנק אוף אינגלנד ובנק דה פרנס, בהתאמה – ולפי פרגסון מילאו 'תפקיד מפתח' בתחזוק וחיזוק היחסים ביניהם.¹²² חשיבות תפקיד התיווך שמלאו הרוטשילדים גברה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, והוא התרחב למעורבות בהסדרת

117 שם, עמ' 160.

118 שם, עמ' 160.

119 שם, עמ' 164.

120 שם, עמ' 169.

121 שם, עמ' 168.

122 פרגסון, הבנקאי, עמ' 938.

היחסים הפיננסיים בין מעצמות ההסכמה. גיוס המלוות למימון המלחמה עורר בראשיתה מתח בין בריטניה לבעלות בריתה. צרפת ורוסיה ראו בממשלה הבריטית ובשוק ההון הלונדוני מקור זמין לגיוס המלוות, אך משרד האוצר הבריטי והבנק אוף אינגלנד ביקשו להגביל את היקף הנפקת המלוות של מדינות ההסכמה בסיטי, וכדי להבטיח את יציבותה הפיננסית של בריטניה התנו את ההנפקות בהעברת זהב ללונדון, דרישות שנדחו בידי צרפת ורוסיה. במסגרת הניסיונות לפתור מחלוקת זו רכש אדוארד מעמד של מתווך בין שר האוצר הצרפתי, אלכסנדר ריבו, לעמיתו הבריטי, לויד ג'ורג'. בספטמבר 1914 הסתייע ריבו באדוארד כדי להשיג את הסכמתו של לויד ג'ורג' להפצתו של מלווה צרפתי בבריטניה: אדוארד פעל לקידום המלווה באמצעות הרוטשילדים האנגלים ושגריר בריטניה בצרפת, ברטי, שפנה לגריי, ששוחח בעניין עם לויד ג'ורג', שאישר לבסוף את הפצת המלווה בתנאי שהסכום שיגויס יוצא בבריטניה.¹²³

בפברואר 1915, במהלך ועידת פריס, שוב פעל אדוארד כמתווך בין בריטניה לצרפת. לויד ג'ורג' דרש כי צרפת ורוסיה תעמדה לרשותה של בריטניה זהב ככיסוי למלוות שיונפקו מטעמן בלונדון. שר האוצר הרוסי, פטר בארק, נענה לדרישה הבריטית, אך ריבו וגורמי ממשל וכספים אחרים בצרפת דחו אותה. לאור הקיפאון במגעים קיים אדוארד שיחות עם לויד ג'ורג' ועם בארק, ושכנע את נגיד הבנק דה פרנס ובעקבותיו את ממשלת צרפת לקבל פשרה שהייתה מבוססת על ההסכמה הבריטית-רוסית.¹²⁴

התפקיד המרכזי שמילא אדוארד בהסדרת היחסים הפיננסיים בין בריטניה לצרפת במהלך ועידת פריס מכאן, והעניין הרב של וייצמן בתוצאותיה מכאן, עשויים להצביע על כך ש'השליחות הסודית מטעם הברון' נועדה להעביר ללויד ג'ורג' מסר לקראת צאתו לוועידה, וכי הדיווח ל'שמואל' – ההולם את נוכחותו של סמואל בפגישת וייצמן עם לויד ג'ורג', כמו גם את העובדה שלויד ג'ורג' הוא שהסדיר מוקדם יותר את הפגישה בין וייצמן לסמואל – סימן את הנתיב להעברתו של המסר. מרצף האירועים מתבקשת גם המסקנה כי תוכן 'השליחות הסודית' נמסר לווייצמן כבר בעת שהותו בפריס בסוף ינואר, ככל הנראה לאחר שהברון למד על טיבו של הקשר החם שנוצר בין וייצמן ללויד ג'ורג' ולסמואל, וכי המברק ששלחו צ'לנוב וסוקולוב לווייצמן עם חזרתו ללונדון נועד להאיץ ולהבטיח את ביצועה. יהיה תוכנה של 'השליחות הסודית' אשר יהיה, עצם קיומה מלמד כי הברון התרשם מן הקשרים שטווה וייצמן עם לויד ג'ורג' וסמואל כחלק מבניית הציר בין הציונים לרדיקלים, ולא היסס לנצלם לשירות האינטרסים העסקיים-פוליטיים של הרוטשילדים, שעמדו בבסיס עמדתם הרדיקלית. בד בבד יש להניח שתפקיד התיווך שמילא וייצמן מטעם הרוטשילדים הפך אותו בעיני לויד ג'ורג' כבר מראשית מגיעיהם מממנה ציוני זוטר לחלק

123 הורן, מימון, עמ' 40-41.

Daphne Herzstein, *The Diplomacy of Allied Credit Advanced to Russia in World War I*, 124
Dissertation, New York University 1972, pp.123-125

ממבנה כוח פיננסי-פוליטי אירופי בעל השפעה, והכרה זו הייתה גורם נוסף שתרם להידוק היחסים בין שני האישים במהלך המלחמה.

בחורף 1914-1915 התוודע וייצמן להיגיון המדיניות הרדיקלית בעזרתו של הרברט סמואל. סמואל חשף לפני וייצמן את השיקולים שעיצבו את עמדתם של מוקדי הכוח השונים במפלגה הליברלית כלפי הסיעות הרפורמית והרדיקלית, וכתולדה מכך גם כלפי הציונות, דבר שסייע לווייצמן בהתוויית קווי המתאר של המדיניות הציונית-רדיקלית ובגיבוש המהלכים הפוליטיים הדרושים לקידומה. הקשר בין סמואל לווייצמן נוצר, כאמור, בתיווכו של לויד ג'ורג',¹²⁵ שמסוף 1914, כחלק מהתגבשות הסיעה הרדיקלית, שיתף פעולה עם סמואל בקידום רעיון הקמת מדינה יהודית בחסות בריטית בארץ ישראל.¹²⁶ בפגישתם הראשונה, שהתקיימה ב-10 בדצמבר 1914, הופתע וייצמן לגלות לא רק שסמואל שותף לעמדתו, אלא שהתכנית להתיישבות היהודית בארץ ישראל שהגיש סמואל לקבינט הייתה 'שאפתנית' אף יותר מזו שלו.¹²⁷ לאחר פגישה זו הוסיף וייצמן לעדכן את סמואל במגעיו המדיניים,¹²⁸ וב-8 בינואר 1915, כשבועיים לאחר שהברון רתם אותו למדיניות הרדיקלית, כתב וייצמן לסמואל כי, 'עלינו לייחס ערך רב מאד לדעתו' של הברון.¹²⁹ סמואל עצמו נפגש עם רוטשילד ועם דודו, לאופולד רוטשילד, ב-13 בפברואר 1915 ובאישורו של גריי חשף לפנייהם את טיוטת תזכירו בעניין עידוד ההתיישבות היהודית בארץ ישראל לאחר שתסופח לאימפריה הבריטית.¹³⁰ למחרת דיווח סמואל לווייצמן על 'נכונותם של הרוטשילדים לתמוך בתכנית הארצישראלית אם ארץ ישראל תהיה לבת-חסות של בריטניה'.¹³¹ סמואל הוסיף לסייע בקידום שיתוף הפעולה בין הציונים לרדיקלים גם לאחר שהקבינט דחה את הצעותיו, ובאפריל מסר וייצמן לצ'לנוב ולסוקולוב כי בשיחה עם לויד ג'ורג' וסקוט הגדיר סמואל את הציונות כ'אידיאל נהדר'.¹³²

במסגרת מעש עמד וייצמן על תרומתו של סמואל בניתוח המחלוקת המדיניות שפילגו את הממשל הבריטי ואת המפלגה הליברלית. לדבריו, סמואל 'הביא לנו באמת תועלת מרובה', בין השאר משום ש'היה מדריך אותנו כל הזמן, ונתן לנו במקרים רבים רמזים על דרך התפתחותם המשוערות של העניינים'. בד בבד הדגיש וייצמן כי סמואל 'טעה בהנחתו, כי אסקוית רוכש לנו ידידות, אבל הנחה דומה לזו ביחס לסיר גריי היתה נכונה'.¹³³ אולם סמואל ידע להבחין היטב בין יחס אישי לבין עמדה פוליטית. במכתב לדורותי רוטשילד

125 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 143.

126 שם, עמ' 102.

127 שם, עמ' 114, 115-116, 144-145.

128 שם, עמ' 153, 154, 160, 169.

129 שם, עמ' 153.

130 וסרשטיין, הרברט סמואל, עמ' 210.

131 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 177.

132 שם, עמ' 216.

133 וייצמן, מסה ומעש, עמ' 161.

מ־15 בפברואר 1915, דיווח לה וייצמן כי סמואל וסקוט מנתחים באופן דומה את עמדתו של גריי. לדבריו, גריי 'היה רואה בעין־יפה כינון קהילה יהודית בארץ ישראל', אך לא כחלק מפרוטקטורט בריטי, מחשש שהדבר 'יהיה כרוך בהתחייבויות אימפריאליות ניכרות ויסבך את בריטניה בקשיים', ולכן גריי 'אינו מתייחס בחיוב לסיפוח ארץ ישראל והיה רוצה למצא צורה אחרת, שתספק את היהודים, אולם לא תעמיס כל התחייבות נוספת על אנגליה.¹³⁴ כלומר, סמואל בחן את עמדתו של גריי לאור המחלוקת בין הרפורמים לרדיקלים ולמרות יחסו הידידותי של גריי, עמד על היעדר הסיכוי של תמיכה רפורמית בציונות, וכמסקנה מכך חיזק את עמדתו הרדיקלית של וייצמן.

בחודשים ינואר-מארס 1915, ככל שמוקדי המחלוקת בין הרפורמית לרדיקלית התבהרו והתחדדו, כן שינה וייצמן את דפוס פעולתו, ומעתה יותר משהוא פעל לגיוס תמיכה בתפיסתו הציונית־רדיקלית, הוא ריכז את מאמציו בקידומה של המדיניות הרדיקלית לכשעצמה בקרב אנשי ממשל ומעצבי דעת קהל בריטים. במכתב לסקוט מ־16 בפברואר 1915, התייחס וייצמן להפיכתו המודעת לתועמלן רדיקלי: הוא עמד על סתירה אפשרית בין מטרות המדיניות הציונית לשיקולים האימפריאליים הבריטיים, וציין כי 'מובן שאיני יכול לטעון שאני בלתי מושחד, אולם אני מנסה לנתק את תודעתי ככל האפשר מן האינטרס היהודי, ולהעמיד עצמי בנקודת־מבט בריטית טהורה'.¹³⁵

אולם, 'נקודת המבט הבריטית הטהורה' הייתה שנויה במחלוקת לא רק בין הרפורמים לרדיקלים, אלא גם בקרב הרדיקלים, ובראשית 1915 סוגיית המעמסה של 'ההתחייבויות האימפריאליות' הטרידה גם אותם. כהכנה לקראת פגישתו עם לויד ג'ורג' בינואר 1915, שלח סקוט לווייצמן שורה של שאלות שבהן אמורה הייתה להתמקד שיחתם, ובהן גם 'הרחבה בלתי־רצויה של אחריותנו הצבאית'.¹³⁶ במגעיו עם וייצמן חזר סקוט והעלה השגות – שרווחו בחוגים שונים במפלגה הליברלית – באשר ל'כדאיות של כינון פרוטקטורט בריטי על ארץ ישראל'.¹³⁷ בתגובה טען וייצמן במכתב לסקוט מ־16 בפברואר 1915 כי 'סיפוחה של ארץ ישראל על ידי צרפת או רוסיה', או 'בינאום ארץ ישראל', נוגדים את האינטרס הבריטי 'מנקודת ראות מדינית ואסטרטגית'. הוא הדגיש את היתרונות הגלומים בכינון פרוטקטורט בריטי בארץ ישראל, והצביע על ההתיישבות הציונית כפתרון לחששותיו של סקוט בדבר הגדלת מחויבויותיה האימפריאליות של בריטניה:

יש לשער שלפחות במשך 25 השנים הבאות לא יהיו לנו שום מלחמות. על בריטניה הגדולה יהיה אפוא רק להגן על הארץ מפני פשיטות של ערבים, ולמטרה זו ניתן לארגן מיליציה מבין המתנחלים; אחד מחוקי ההגירה יוכל

134 שם, עמ' 177-178.

135 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 182.

136 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 35.

137 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 181-182.

למעשה להיות מתן עדיפות לאנשים שסיימו שירות צבאי, ולא יקשה על יהודים להחזיק ולצייד כוח יעיל, אשר תחת הנהגה בריטית יהיה חזק דיו לרסן כל פושט על אדמת ארץ ישראל. יהיה עלינו, כמובן, לשאת בהוצאות. נוכל אפילו להרחיק לכת ולהקים גרעין של משהו שיוכל ליהפך ברבות הימים לצי. בידינו החומר הדרוש למלאכה, ואינני חושב שיחסר לנו כסף. אם תנתן לנו הזדמנות להתפתח בחסות בריטית ניהפך אחרי 25 שנה לקהילה מאורגנת כהלכה, שתוכל להחזיק מעמד לא רק מול שבטי הנוודים שמסביב לארץ ישראל, אלא אפילו מול פולש אירופי.¹³⁸

וייצמן פיתח תפיסה זו כחודש מאוחר יותר, במכתב נוסף לסקוט מ־23 במארס 1915, בעקבות דיווח שקיבל מסמואל על הדיון שנערך בקבינט בשאלת המדיניות הבריטית במזרח התיכון ועל דחיית הצעתו הרדיקלית ביחס לארץ ישראל. וייצמן טען כי

אם בריטניה הגדולה אינה רוצה שמישהו אחר יאחז בארץ ישראל, פירוש הדבר שעליה לשמור עליה, ולעצור כל חדירה של מעצמה אחרת. ברי, שקו כזה כרוך בהתחייבות באותה מידה שכרוך בה פרוטקטוראט בריטי על ארץ ישראל, בהבדל היחיד ששמירה היא אמצעי מניעה יותר יקר והרבה פחות יעיל מפרוטקטוראט של ממש. לכן חשבתי שאפשר לבחור בשביל הזהב: משהו הדומה למצב ששרר במצרים, כלומר היהודים יטלו לידיהם את הארץ: כל מעמסת הארגון תפול עליהם, אולם למשך עשר או חמש-עשרה השנים הבאות יפעלו תחת פרוטקטוראט בריטי ארעי. [...] אם תקבל הממשלה הבריטית השקפה כזו לא יקשה עלינו להכין ולהציג את הערכויות הדרושות, הן אשר לאמצעים והן אשר לאנשים. אנו נונחה לגמרי בעניין זה לפי דרישותיה של הממשלה.¹³⁹

הצעתו של וייצמן כי בריטניה תכונן בארץ ישראל דפוס פרוטקטורט הדומה לזה שהנהיגה במצרים – שהרוטשילדים נטלו בו תפקיד מרכזי – מלמדת על ההשראה שהוא שאב מן האימפריאליזם הבריטי בפיתוח תפיסתו הציונית-רדיקלית. במכתביו לסקוט דן וייצמן בהרחבת האימפריה הבריטית וביסוסה יותר מאשר בהגשמת הציונות. למעשה, הוא הניח כעובדה את אהדתו של סקוט לרעיון הציוני והשתמש בה כדי להתגבר על הסתייגותו ממחיר האימפריאליזם. בהתאם טען וייצמן כי לאור תרומתם הצפויה של היהודים – ב'אמצעים' וב'אנשים' – לצמצום הוצאות השלטון הבריטי בארץ ישראל, 'קשה לראות מה הן למעשה ההתחייבויות האימפריאליות שימנעו את כינונו של פרוטקטוראט בריטי' שם.¹⁴⁰

138 שם, עמ' 182.

139 שם, עמ' 211-210.

140 שם, עמ' 182.

הסתייגותו של סקוט מרעיון הפרוטקטורט הבריטי בארץ ישראל ביטאה את גישתו של זרם רחב במפלגה הליברלית, שבעשור שקדם למלחמת העולם הראשונה התנגד להרחבת התחייבויותיה האימפריאליות של בריטניה. וייצמן, שראה ברעיון הפרוטקטורט תנאי הכרחי למימוש הציונות, היה מודאג מהשפעתו של זרם זה, ובמכתב לדורותי רוטשילד מ־15 בפברואר 1915 הדגיש כי 'מוטב שנדע בדיוק את הקשיים בדרכנו'. הוא ציין עוד כי לפי סמואל 'יש גוף בעל דעה ליברלית שנציגו הבולטים ביותר הם סקוט וברייס, שהיו רואים בעין רעה פרוטקטוראט בריטי על ארץ ישראל'. לכן, קבע, 'הכרח הוא שנהיה מסוגלים לספק את דעת הקהל של הליברלים האנגלים', שבה 'תלויה במידה רבה' עתיד 'הממשלה הנוכחית'. הוא הצביע על נתיב פעולה נוסף: 'חיוני הוא שנגייס את תמיכתם של השמרנים, כיוון שבהיותם אימפריאליסטיים אין ספק שלא יעוררו אותן השגות'.¹⁴¹

בהתייחסו ל'אסכולה מסויימת בקרב הליברלים', שראתה בפרוטקטורט בריטי על ארץ ישראל 'מעמסה נוספת על אנגליה',¹⁴² אימץ וייצמן את ההבחנה בין 'אימפריאליסטים' ל'אנטי-אימפריאליסטים' שרווחה במפלגה הליברלית בראשית המאה העשרים. אולם, בעודו מתבסס על חלוקה זו, ערער ניתוחו שלו עצמו את תקפותה. אסקווית וגריי היו מראשי 'הליברלים האימפריאליסטים',¹⁴³ בעוד לויד ג'ורג', שקנה את פרסומו כמתנגד ל'מלחמת הבורים',¹⁴⁴ ותומכיו, כמו סקוט,¹⁴⁵ הסתייגו מהיבטים שונים של האימפריאליזם ובייחוד מיסודותיו הצבאיים. בראשית 1915 התחולל אפוא בקרב הליברלים היפוך עמדות ביחס לעתידן של האימפריה העות'מאנית וארץ ישראל, היפוך שאין להסבירו ביחס לאימפריאליזם בתור שכזה.¹⁴⁶ שינוי זה בלט בעמדותיו של סקוט. בפברואר 1915 הוא עדיין העלה 'השגות' נגד הרחבת התחייבויותיה האימפריאליות של בריטניה וראה 'בעין רעה' את רעיון הפרוטקטורט הבריטי בארץ ישראל,¹⁴⁷ אך חודש מאוחר יותר הוא הסביר לווייצמן כי 'משתקף בריטניה הגדולה את מסופוטאמיה יהיה עליה לקחת את ארץ ישראל' וכי 'הוא אינו רואה כיצד יכולה בריטניה הגדולה שלא להכריז על פרוטקטוראט על ארץ ישראל'.¹⁴⁸ השינוי בעמדותיו של סקוט הקרין על גישתו של המנצ'סטר גארדיין, וריינהרץ ציין כי 'לנוכח ההתמוטטות הצפויה של האימפריה העות'מאנית' שינו 'עורכים וכותבי טורים' בעיתון את עמדתם, ומי שהתנגדו בעבר 'לכל הרחבה של המחויבויות האימפריאליות של

141 שם, עמ' 177-178.

142 שם, עמ' 181.

143 ג'נקינס, אסקווית, עמ' 82-135.

144 Travis Crosby, *The Unknown Lloyd George: A Statesman in Conflict*, London 2014, pp. 42-66

145 Mark Hampton, 'The Press, Patriotism, and Public Discussion: C. P. Scott, *The Manchester Guardian* and the Boer War, 1899-1902', *The Historical Journal*, vol. 44 (2001), pp. 178-181

146 השווה, שטיין, מסד, עמ' 112-113.

147 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 178.

148 שם, עמ' 207.

בריטניה' החלו לטעון 'שהבסיס להגנת האינטרסים הבריטיים בתעלת סואץ (ובמסופוטאמיה) צריך להיות בארץ ישראל'.¹⁴⁹

בחודשים הראשונים של 1915 התארגנה אפוא המפלגה הליברלית מחדש באופן שהפך את התינוגים האידאולוגיים הטרומ-מלחמתיים שהגדירו את הכוחות שנאבקו בתוכה בשאלת האימפריאליזם לחסרי משמעות פוליטית. 'אימפריאליסטים' כמו אסקווית וגריי נעשו למתנגדי הרחבת שלטונה של בריטניה במזרח התיכון, בעוד ש'אנטי-אימפריאליסטים' כמו לויד ג'ורג' וסקוט הפכו לחסידי הרחבת הנוכחות הקולוניאלית במזרח התיכון וכינון פרוטקטורט בריטי בעיראק ובארץ ישראל. תמורה זו – שבידור סיבותיה הוא מעבר לענייניו של הדיון הנוכחי – הייתה תולדה של המחלוקות שיצר מצב המלחמה ואשר פילגו את צמרת השלטון הבריטי לפי קווי מתאר עדכניים שמוסדו ביריבות בין הסיעה הרפורמית לסיעה הרדיקלית.

מראשית 1915 הגדיר, כאמור, וייצמן את מטרות המלחמה של הציונות באופן שהיה קרוב לעמדות שהתגבשו באותה עת לתפיסה הרדיקלית: הפיכת ארץ ישראל לפרוטקטורט בריטי שיאפשר התיישבות יהודית. אולם, לא פחות משווייצמן אימץ את עמדותיה של הסיעה הרדיקלית הוא תרם לעיצובן. תיאור ההתיישבות בארץ ישראל כחיל ספר קולוניאלי באחריות הציונים ובמימון יהודי, כפי שהציג זאת וייצמן, אפשר לליברלים אנטי-אימפריאליסטים דוגמת סקוט להפוך לרדיקלים. למעשה, וייצמן ריבע בעבורם את המעגל: הוא הצביע על דרך להרחבת האחיזה האימפריאלית הבריטית במזרח התיכון מבלי להגדיל במקביל את מחירה. מאמציו של וייצמן לרכוש את אהדתם של מדינאים ושל מעצבי דעת קהל למטרות הציונות היו אפוא גם מהלך של גיוס תמיכה במטרות הרדיקליות, כשם שהתמיכה בציונות נעשתה לאחד מן היסודות שעליהם ביססו חלק מן הרדיקלים את מדיניותם. בהעריכו את תרומתו של וייצמן להצהרת בלפור, ציין ריינהרץ כי 'אם לבריטים לא היתה מדיניות ברורה באשר לפירוק האימפריה העות'מאנית, הרי לווייצמן הייתה מדינית כזו מאז ימי הראשונים של המלחמה', וכי במהלכה הוא פעל 'לשתילת רעיונותיו בקרב מעצבי המדיניות הבריטים' עד שהוא שכנע אותם ש'האינטרסים הבריטים והציוניים אינם עומדים בסתירה'.¹⁵⁰ תיאור זה משקף נכונה את דרך פעולתו של וייצמן, אך הוא מחמיץ את הנסיבות הפוליטיות שאפשרו אותה: המאבק הבין-סיעתי בין הרפורמים לרדיקלים.

הבשלתו של וייצמן משתדלן ציוני לאחד ממעצבי דרכה של הרדיקלית הידקה את יחסיו עם לויד ג'ורג' וסיעתו, אך חסמה לפניו ולפני תומכיו את הגישה לממשל הרפורמי בראשותם של אסקווית וגריי. במובן זה, טענתו של ורטא כי 'אין באלפור ולויד ג'ורג' אלא ממשכיו של גרי כשמארק סייקס הוא הגשר המעביר את התפיסה העקרונית ואת דרכי ביצועה מממשלה לממשלה',¹⁵¹ שגויה בעליל. מאביב 1915, עם דחיית הצעתו של סמואל

149 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 39.

150 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 221.

151 ורטא, על הצהרת בלפור, עמ' 310.

וקבלת המלצות ועדת דה בנזן, ועד להרחתו של אסקווית בידי לורד ג'ורג' בדצמבר 1916, לא הייתה לווייצמן ולציונים-הרדיקלים כל השפעה על עיצוב המדיניות הבריטית במזרח התיכון ובארץ ישראל. יתר על כן, בתקופה זו בחן הממשל הבריטי את האפשרות לתמוך בציונות כאמצעי תעמולה אנטי-גרמנית ברוסיה ובארצות הברית וניהל לשם כך מגעים עם גורמים יהודיים וציוניים שונים, אך בכל אלה לא נטלו וייצמן ותומכיו חלק. שטיין ציין כי 'מאביב 1915 ועד סמוך לסוף 1916 היה וייצמן שקוע בעבודתו המדעית וענייניו הציוניים, אף שהצליח אי-כך למצוא בשבילם זמן היו צריכים להסתגל להתחייבויותו הקודמות לממשלה'.¹⁵² אולם נראה כי צמצום פעילותו הציונית בתקופה זו היה תולדה של השליטה הרפורמית במדיניות המזרח תיכונית של בריטניה ולא של מחסור בזמן עקב עבודתו המדעית בשירות הממשלה. רק המפנה הרדיקלי שחולל לורד ג'ורג' במדיניות הבריטית בראשית 1917 פתח לפני וייצמן אפשרויות השפעה על הממשל הבריטי ואז הוא התמסר למימושן למרות מגבלות הזמן שנבעו מעבודתו המדעית.

זיקת הגומלין בין תרומתו של וייצמן לקידום הצהרת בלפור לבין הקשרים הפוליטיים שהוא פיתח בזכות עמדותיו הרדיקליות נותרה עמומה במחקר. כך, למשל, קבע ריינהרץ כי בחירתו של וייצמן לנשיא הסתדרות ציוני בריטניה בפברואר 1917 הייתה 'תולדה של ההכרה בה זכה בקרב מנהיגים בריטים', וכי הוא הוסיף לשמש 'כמכשיר שנבחר על ידי הבריטים לשם ניהול יחסיהם עם הציונים'.¹⁵³ אלא שהתייחסות זו ל'בריטים' מתעלמת מן המאבק הבינ-סיעתי,¹⁵⁴ שהיה המסגרת להפיכתם של וייצמן ותומכיו לגורם במערכת הפוליטית הבריטית ומקור כוחו של וייצמן למן המפנה הרדיקלי בעקבות חילופי ראשי הממשלה בדצמבר 1916, כשם שמאבק זה היה הגורם לחולשתו עד אז, בתקופת ההגמוניה הרפורמית. בדומה, ריינהרץ הצביע על כך ש'וייצמן צף ועלה כמנהיג הציוני החשוב ביותר' במידה רבה כ'תולדה ישירה של השינויים שחלו בממשלת בריטניה בדצמבר 1916', אך גם הוא לא תלה זאת בעמדותיו הרדיקליות, אלא בכך שלורד ג'ורג' היה 'אחד מפטרונים האצטון של וייצמן כשימש שר חינוך'.¹⁵⁵ אלא שהיחס הסיבתי היה הפוך מזה שעליו הצביע ריינהרץ: לורד ג'ורג' שימש כ'פטרון' של וייצמן ונרתם לסייע לו להתגבר על קשיים מנהליים שונים שבהם הוא נתקל במשרד החינוך הודות לעמדותיו הרדיקליות, שהיו הסיבה שבשלה תמך בו גם סקוט, ששימש כמתווך בינו ובין לורד ג'ורג'. ואולם, בשל ההגמוניה הרפורמית התמקדו יחסיו של לורד ג'ורג' עם וייצמן בתקופה זו בהיבטים שונים הקשורים לעבודתו המדעית במשרד החינוך ולא התפתחו לשיתוף פעולה מדיני.¹⁵⁶ רק מינויו

152 שטיין, מסד, עמ' 99.

153 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 123.

154 שם, עמ' 221-224.

155 שם, עמ' 125.

156 שם, עמ' 59-66, 71-76, 220.

של לויד ג'ורג' לראש ממשלה והמהפך הרדיקלי שהוא חולל במדיניות הבריטית במזרח התיכון,¹⁵⁷ יצרו את התנאים לשיתוף פעולה מדיני בין וייצמן ותומכיו לממשלה החדשה. יש אפוא להבחין בין שלוש תקופות נפרדות בפעילותו המדינית של וייצמן במהלך מלחמת העולם הראשונה. הראשונה, מפרוץ המלחמה עד קיץ 1915, תקופה שבה הוא אימץ את ההשקפה הרדיקלית וסייע בגיבושה לתכנית מדינית המנוגדת למדיניות הרפורמית הרשמית. השנייה, בין קיץ 1915 להדחת אסקווית בדצמבר 1916, תקופה שבה למרות היוקרה האישית שרכש הודות לתרומתו המדעית למאמץ המלחמתי הבריטי, הותירו אותו עמדותיו הרדיקליות מחוץ למעגל ההשפעה על מקבלי ההחלטות הרפורמים. והשלישית, ממינויו של לויד ג'ורג' לראשות הממשלה בדצמבר 1916, תקופה שבה נטל וייצמן תפקיד פעיל בעיצוב המדיניות הרדיקלית במזרח התיכון שהובילה להצהרת בלפור ובמהלכה הוא הפך למנהיג ציוני ולמדינאי בריטי.

הפעילות הציונית תחת ממשלת לויד ג'ורג'

לאחר כינון ממשלתו החל לויד ג'ורג' להתאים את המדיניות המזרח תיכונית של בריטניה להנחותיה של הסיעה הרדיקלית וליעדיה. תפקיד מרכזי במהלך זה מילא סר מרק סייקס, חבר פרלמנט שמרני, שבחוגי הממשל נחשב ל'סמכות הגדולה ביותר כמעט בענייני התורכים והערבים'.¹⁵⁸ בעקבות הצטרפות האימפריה העות'מאנית למעצמות המרכז הפך סייקס ממתנגד לפירוקה לחסיד המדיניות הרדיקלית, וניסה לקרמה כחבר בוועדת דה בנזן ובמשא ומתן עם צרפת שהסתיים בחוזה סייקס-פיקו. בקיץ 1916 מונה סייקס לאחראי לענייני המזרח התיכון במזכירות ועדת ההגנה האימפריאלית, ובסתיו אותה שנה הוא הופקד גם על הקשר עם הציונים. כמבקר החריף של אסקווית ושל המדיניות הרפורמית, התהדקו במהלך המלחמה הקשרים הפוליטיים בין סייקס ללויד ג'ורג', שכראש ממשלה קידם אותו למשרת מזכיר פוליטי במזכירות קבינט המלחמה ולאחראי לענייני המזרח התיכון.¹⁵⁹ בשנים 1916-1917 היה סייקס בין מעצבי האסטרטגיה הרדיקלית, שהשתמשה בשאיפות הלאומיות של הארמנים, הערבים והיהודים כמסווה לקידום האימפריאליזם הבריטי במזרח התיכון וכאמתלה לפירוק האימפריה העות'מאנית. מטרתה של אסטרטגיה זו הייתה לנצל את תמיכתו של הנשיא וילסון בתביעותיהם הלאומיות של עמי הבלקן ולהעתיק את ההכרה בזכות ההגדרה העצמית של 'האומות הקטנות' מאזריה האירופיים של האימפריה העות'מאנית לשטחיה האסיאתיים. הרדיקלים סברו כי אפשר יהיה לרכוש את תמיכתו של

157 James Renton, 'Changing Languages of Empire and the Orient: Britain and the Invention of the Middle East, 1917-1918', *The Historical Journal*, vol. 50 (2007), pp. 646-650 (להלן: רנטון, מזרח תיכון).

158 שם, עמ' 652.

159 Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*, London 1975, pp. 176-207 (להלן: אדלסון, סייקס).

וילסון בהקמת מדינות לאום יהודית, ערבית וארמנית בחסות מעצמות ההסכמה בשטחי האימפריה העות'מאנית וכך להתגבר על התנגדותו לחלוקתה.¹⁶⁰ כחלק מאסטרטגיה זו הגבירו הרדיקלים במהלך המלחמה את שיתוף הפעולה עם הציונים. בתוקף תפקידו כאחראי לענייני המזרח התיכון במזכירות ועדת ההגנה האימפריאלית, ביקש סייקס בקיץ 1916 ליצור קשר עם נציגים של התנועה הציונית. הוא הסתייע לשם כך בסמואל – שכבר בתחילת 1916 העמידו על אפשרות שיתוף הפעולה הבריטי-ציוני – והלה הפנה אותו אל הרב גאסטר, שהיה, כאמור, מראשי התנועה הציונית בבריטניה.¹⁶¹ לאחר פגישות מספר עם גאסטר, החל סייקס בינואר 1917 לתהות אם גאסטר אכן מייצג את הציונים וביקש להיפגש עם 'המנהיגים האמיתיים של התנועה הציונית'.¹⁶² מדוע החל סייקס לחשוד בכך שגאסטר אינו מייצג את 'התנועה הציונית' דווקא בינואר 1917? שטיין תלה זאת במתקפה הבריטית הצפויה בארץ ישראל, שבגללה היה סייקס 'מוכרח לדעת בדיוק היכן הוא עומד ביחס לציונים'.¹⁶³ אלא שהסברו של שטיין אינו עונה על השאלה מדוע החל סייקס לפקפק במידת המהימנות של גאסטר כמייצג העמדה הציונית בכלל ודווקא אז בפרט. נראה שהסבר תקף יותר הוא כי ספקותיו של סייקס ניעורו בינואר 1917 בעקבות האפשרויות שנפתחו לפני המדיניות הרדיקלית עם מינויו של לויד ג'ורג' לראש ממשלה. גאסטר היה בעל עמדות רפורמיות מובהקות וסבר כי מגעיהם של הציונים עם הבריטים 'אין להם תכלית, והם עשויים רק להכעיס את הגרמנים ואת התורקים העומדים לנצח במלחמה'.¹⁶⁴ לפיכך הוא התנגד לשלטון בריטי בלבדי בארץ ישראל, וביכר שלטון בריטי-גרמני משותף על פני האפשרות של שלטון בריטי-צרפתי.¹⁶⁵ משמעות עמדתו של גאסטר הייתה אפוא כי בניגוד למדיניות הרדיקלית, הציונים מעדיפים שהמלחמה תסתיים בהסכם עם מעצמות המרכז. עד לחילופי הממשלות בסוף 1916 היו עמדות רפורמיות כמו אלה של גאסטר הבסיס האפשרי היחידי לשיתוף פעולה בריטי-ציוני. ייתכן אף כי בשל עמדות רפורמיות אלו הפנה סמואל מלכתחילה את סייקס דווקא לגאסטר ולא לווייצמן, שעמו הוא עמד, כאמור, בקשר קרוב מראשית 1915. אולם המפנה הרדיקלי במדיניות הבריטית הפך את הקשר עם גאסטר לחסר אופק פוליטי. מנגד, כבר בסתיו 1916 נפגש סייקס עם אהרן אהרנסון, שחשף לפניו את האפשרויות הגלומות בשיתוף פעולה עם הציונים-הרדיקלים.¹⁶⁶

160 רנטון, מזרח תיכון, עמ' 650-654; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 241; ישראלי, המאבק, עמ' 145-147; והשווה, יאיר אורון, הבנאליות של האדישות: יחס הישוב והתנועה הציונית לרצח העם הארמני, תל אביב 1995 (להלן: אורון, הבנאליות של האדישות), עמ' 210-211.

161 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 44-45, 121.

162 שטיין, מסד, עמ' 300-303.

163 שם, עמ' 301.

164 וייצמן, מסה ומעש, עמ' 182.

165 שטיין, מסד, עמ' 240-241.

166 שם, עמ' 241-245.

עולה אפוא שבפועל יותר משסייקס התעניין בשאלה מי הם 'המנהיגים האמיתיים' של התנועה הציונית, הוא חיפש קשר עם מנהיגים ציונים בעלי תפיסה רדיקלית. בניסיונותיו לאתר מנהיגים ציונים-רדיקלים ביקש סייקס את סיועו של ג'יימס מלקולם, איש עסקים ממוצא ארמני שהגיע לבריטניה מפרס ב-1881, ועם תום לימודיו באוקספורד שילב פעילות פיננסית בסיטי עם יזמות הנרסית ברוסיה. לאחר פרוץ המלחמה הקים מלקולם בלונדון את 'האגודה הרוסית' (The Russia Society), ארגון שפעל לקידום האינטרסים המדיניים של המשטר הצארי ולשיפור תדמיתו במערב, ואשר עם חבריו נמנו שרים, חברי פרלמנט ואישי ציבור, ובהם גם עורך הג'ואיש כרוניקל והמנהיג הציוני לאופולד גרינברג. בד בבד מונה מלקולם בראשית 1916 בידי הקתוליקוס הארמני לאחד מחמשת חברי הוועד הלאומי הארמני, שהוקם בהשראה רוסית ופעל, בין השאר, לכינון פרוטקטורט רוסי ב'ארמניה הגדולה' – כלומר, גם בשטחים הארמניים שהיו תחת שלטון עות'מאני – כדרך לפתרון השאלה הלאומית הארמנית. כינון 'ארמניה הגדולה' עלה בקנה אחד עם המדיניות הרדיקלית ויצר בסיס לשיתוף פעולה הדוק בין מלקולם לבין סייקס, שהיה אחראי גם למדיניות הארמנית של בריטניה וסכר שיש לנצל את תביעותיהם הלאומיות של הארמנים כעילה לפירוק האימפריה העות'מאנית ולסיפוח חלקים מארמניה העות'מאנית לרוסיה.¹⁶⁷ לבקשתו של סייקס יזם מלקולם פגישה עם גרינברג במערכת הג'ואיש כרוניקל ושאל אותו מיהם המנהיגים האמיתיים של התנועה הציונית באנגליה. בתשובה נקב גרינברג – שהבין כנראה שהכוונה היא למנהיגים בעלי תפיסה ציונית רדיקלית – בשמותיהם של וייצמן וסוקולוב. ב-26 בינואר 1917 נועד מלקולם לראשונה עם וייצמן וסוקולוב; למחרת היום נפגש סייקס עם סוקולוב, ואילו וייצמן, שלא יכול היה לקחת חלק במפגש זה, נועד עם סייקס לראשונה ב-28 בינואר 1917. יומיים לאחר מכן ביקש סייקס מווייצמן לכנס מפגש עם קבוצה רחבה יותר של מנהיגים ציוניים. הפגישה התקיימה בביתו של גאסטר ב-7 בפברואר 1917 – בהשתתפות וייצמן, סמואל, ג'ימס, רוטשילד, סוקולוב, סאקר, הרברט בנטוויץ' וג'וזף קאוואן¹⁶⁸ – ובעקבותיה נוצר שיתוף פעולה בין סייקס לציונים-הרדיקלים, שתוצאתו הייתה הצהרת בלפור.¹⁶⁹

הדרך שבה נוצר הקשר בין סייקס לציונים-הרדיקלים חשפה את הנתק ששרר בין וייצמן לממשל הרפורמי עד אז. נתק זה מעורפל בהיסטוריוגרפיה הרווחת של הצהרת בלפור המשרטטת רצף מדומה של אירועים, המצרף באופן מלאכותי שני מהלכים מקבילים: האחד, מגעים שניהלו גורמים בממשל הבריטי עם מנהיגים ציונים אחרים, כמו גאסטר ואהרנסון,

Gertrude Hirschler, "Malcolm James Artoon", in: Raphael Patai (ed.), *Encyclopedia of Zionism and Israel*, New York 1971, Vol. 2, p. 748; Daniel Gutwein, *The Divided Elite: Economics, Politics and Anglo-Jewry, 1917-1982*, Leiden 1992, p. 462; שטיין, מסד, עמ' 302.

168 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 352.

169 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 121-122.

ועם מנהיגים יהודים דוגמת סמואל ווולף; והשני, מאבקים פנים קהילתיים שניהל וייצמן בתוך המסד האנגלי-יהודי וההנהגה הציונית בבריטניה במטרה לשכנעם לאמץ את הגישה הרדיקלית.¹⁷⁰ על הנתק בין וייצמן לממשל הבריטי מלמדת העובדה שגם רדיקלים כסייקס ומלקולם, שעמדו בקשר עם גורמים ציוניים שונים, לא שמעו כלל על וייצמן וממילא לא היו מודעים להשקפותיו הרדיקליות. יתר על כן, גם וייצמן ותומכיו לא היו מודעים לתפקיד שמילא סייקס מאז קיץ 1916 כממונה על המזרח התיכון ועל הקשר עם הציונים במזכירות ועדת ההגנה האימפריאלית. הדבר נודע לווייצמן רק לאחר שגיימס דה רוטשילד למד על כך מסייקס בשיחה מקרית בתחילת 1917. בעקבות כך פעל וייצמן לארגן פגישה עם סייקס, שהתקיימה לבסוף בעקבות מהלכיו של מלקולם, שהתנהלו במקביל.¹⁷¹ כדי לאשש את הרצף המדומה של האירועים, ניסה ריינהרץ לערער על הנתק ששרר בין וייצמן לגורמים המדיניים בבריטניה והטיל ספק בתפקיד שמילא מלקולם ביצירת הקשר בין סייקס לווייצמן. לדבריו,

לסייקס היה בוודאי מידע על וייצמן זמן רב לפני שנפגש עמו. אין זה סביר שהאנשים שעמם עמד וייצמן בקשרים במשרדי הממשלה השונים – אפילו לוי ג'ורג' ובלפור – לא העלו את שמו בפני עוזר-המזכיר שנודע כמי שיש לו עניין מיוחד בציונות. [...] ייתכן גם כי סייקס היה ער לכך שמנהיגותו של וייצמן עמדה לקבל גושפנקה רשמית [...] כמועמד לתפקיד נשיא הסתדרות ציוני אנגליה.¹⁷²

אלא שריינהרץ לא גיבה את ספקותיו והשערותיו בשמץ של ראייה, דבר שהותיר את תמיהותיו כעוד תוצר של הרצף המדומה. גם שטיין שאל, 'מדוע טיפל סייקס במצב בדרך עקלתון זו במקום להשתמש במנגנון הרשמי שעמד לרשותו?', אך הוא השיב על כך בדרך מנוגדת לזו של ריינהרץ: 'היה ההסבר אשר יהיה, ברור כי מאלקולם היה המתווך, וכי הוא-הוא, הודות לגרינברג שימש מקשר בין סייקס וייצמן'.¹⁷³

נראה שהצדק עם שטיין. אף על פי שעמד בקשרים עם גורמים ציוניים שונים במהלך השנה שקדמה לפגישתם, סייקס לא שמע על וייצמן לפני שמלקולם העלה את שמו לאחר הבירור שערך עם גרינברג. כך, באוקטובר 1916 פנו שלושה פעילים ציונים ממנצ'סטר – הרי סאקר, סיימון מרקס וישראל זיו – שנמנו עם החוג הפנימי של מקורבי וייצמן,¹⁷⁴ לסייקס בהצעה שישמש כפטרון לארגון חזית ציוני רדיקלי בשם 'הוועד למען ארץ ישראל בריטית'. סייקס דחה את ההצעה בנימוק שתפקידיו הרשמיים אינם מאפשרים זאת, אך

170 שם, עמ' 45-51, 106-117, 140-143.

171 פרומקין, השלום האחרון, עמ' 240; שטיין, מסד, עמ' 306.

172 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 122. ההדגשות שלי.

173 שטיין, מסד, עמ' 303-304.

174 שם, עמ' 104.

ביקש לקבל עותקים של פרסומיהם.¹⁷⁵ סייקס לא קשר בין אנשי 'הוועד למען ארץ ישראל בריטית' לווייצמן ולא ידע על קרבתם אליו, ולכן גם לא פנה אליהם בינואר 1917 כאשר החל לחפש אחר מנהיגים ציונים-רדיקלים. במכתב לדורותי רוטשילד מ-12 בנובמבר 1916, נתן וייצמן ביטוי לתחושת העקרות המדינית שגרם הנתק בינו לבין הממשל הבריטי. הוא תלה את 'סיבת דיכאוני הנפשי [...] ומצבי המעורער', בן השאר, ב'ענייני הציונות', שכן לדבריו, 'יש שאתה מגיע לידי יאוש ומאמציך שלך נראים בעיניך כאירוניה, כנסיונו של כסיל לרוקן את הים בדלי'.¹⁷⁶

פנייתו של סייקס לווייצמן ולהנהגה הציונית-רדיקלית בראשית 1917 סימנה שינוי מהותי במעמד הפוליטי בעקבות המהפך הרדיקלי של לוד ג'ורג. מפרוץ המלחמה היו אלו וייצמן והציונים-הרדיקלים שניסו לעניין גורמים בממשל הבריטי באפשרויות הגלומות בשיתוף פעולה עם, אך בשל ההגמוניה הרפורמית היו הישגיהם דלים. עתה היה זה סייקס שפנה אל וייצמן ואל עמיתיו וביקש את עזרתם בקידום יעדיה של הרדיקלית, ולשם כך שילב אותם, למעשה, בממשלו של לוד ג'ורג'. הנסיבות הפוליטיות שהביאו לפנייתו של סייקס אל וייצמן ואל הציונים-הרדיקלים, והסוגיות שהעלה במגעייהם, מלמדות כי סייקס חתר להסתייע בציונים לקידום שלוש סוגיות שעמדו במוקד המדיניות הרדיקלית: (1) מאבק במדיניות ה'שלום ללא ניצחון' שהוביל וילסון; (2) כינון פרוטקטורט רוסי בארמניה התורכית; (3) שינוי הסכם סייקס-פיקו כדי להבטיח שארץ ישראל תהיה נתונה תחת פרוטקטורט בריטי בלבד ולא תחת שלטון בריטי-צרפתי משותף.

המקום המרכזי שתפס המאבק במדיניותו של וילסון בפנייתו של סייקס לציונים-הרדיקלים נחשף בזיכרונותיו של מלקולם שראו אור בשורה של פרסומים שבהם הוא שטח בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים את גרסתו בדבר התפקיד המרכזי שהוא מילא במהלכים שהביאו להצהרת בלפור.¹⁷⁷ מלקולם טען כי הוא היה הראשון שבשלהי 1916 הסב את תשומת לבו של סייקס לאפשרויות הגלומות בשיתוף פעולה עם התנועה הציונית, אך טענה זו היא, כאמור, חסרת בסיס.¹⁷⁸ לעומת זאת, הסבריו באשר להיגיון המדיני שהנחה את המגעים בין סייקס לבין הציונים-הרדיקלים הולמים את מצב המאבק הרדיקלי-רפורמי בין לוד ג'ורג' לנשיא וילסון בחורף 1916-1917. הגרעין הקשה של גרסתו של מלקולם, החוזר בכל נוסחיה, הוא כי סייקס יזם את המגעים עם הציונים כחלק ממאמץ בריטי לצירופה של ארצות הברית למלחמה מתוך הנחה כי הצהרת אהדה בריטית לשאיפות היהודים בארץ

175 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 119; שניר, הצהרת בלפור, עמ' 204.

176 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 337-338.

177 James A. Malcolm, 'Dr. Weizmann and the Balfour Declaration', *New Judea*, vols. 1-2 (1944); Idem, *Origins of the Balfour Declaration: Dr. Weizmann Contribution*, in typewriter (in The British Library, London), London 1944; James A. Malcolm, *Palestine and the Jewish Problem: The Zionist Solution*, in typewriter (Mocatta Library, UCL, London), London 1936

178 שטיין, מסד, עמ' 303-304.

ישראל תמתן את הנטיות הפרו־גרמניות שרווחו בקרב יהודי ארצות הברית, ותסייע לגייס את השפעתם על דעת הקהל האמריקנית לצד מעצמות ההסכמה. הזיקה שיצר מלקולם בין פנייתו של סייקס לציונים־הרדיקלים לבין מצב היחסים בין בריטניה לארצות הברית, אכן תואמת את המציאת המדינית ששררה בחורף 1916–1917.

מאמצע 1916 – כשנה לפני הצטרפות ארצות הברית למלחמה – גברה המתוחות בין לויד ג'ורג' ווילסון על רקע עמדותיהם המנוגדות בשאלות מטרות המלחמה ואופי הסדרי השלום הרצויים.¹⁷⁹ בהתאם להיגיון הרדיקלי חתר לויד ג'ורג' לסיים את המלחמה בניצחון צבאי ולא בהסכם מדיני, כדי שאפשר יהיה לכפות על מעצמות המרכז 'שלום קרתגני', כמו זה שהוא אכן הכתיב לגרמניה בחוזה ורסאי ולתורכיה בחוזה סוור. בהתאם, לויד ג'ורג' רצה בהצטרפות ארצות הברית למלחמה לצד מעצמות ההסכמה לא רק לשם גיוס עוצמתה הצבאית והכלכלית, אלא גם במטרה להקטין את מרחב התמרון המדיני של וילסון ולפגוע ביכולתו לתווך בין הצדדים הלוחמים או אף לכפות עליהם 'שלום ללא ניצחון'. וילסון אכן ניצל את הניטרליות האמריקנית לשם הפעלת לחץ על המעצמות הלוחמות כדי שתסיימנה את המלחמה במשא ומתן. באמצע 1916 הגביר וילסון את מאמציו להשגת 'שלום של פשרה'. מנגד תבע לויד ג'ורג' להמשיך במלחמה עד לסיומה ב'נוק אאוט', וטען כי ניסיונות התיווך של וילסון מכוונים למנוע ניצחון מבריטניה. בדצמבר 1916, בד בבד עם גישושי שלום שיזמו הגרמנים, פתח וילסון בסבב חדש של מאמצי תיווך בדרישה ל'שלום ללא ניצחון'. לויד ג'ורג', שנתמנה בינתיים לראש ממשלה, היה נחוש לסכל את יוזמת וילסון, אך חשש מצעדי גמול אמריקניים בשל תלותה הכלכלית הגוברת של בריטניה בארצות הברית. בדיונים פנימיים טען לויד ג'ורג' כי מדיניות השלום של וילסון אינה אלא מילוי הבטחה שהוא נתן ל'יהודים פרו־גרמנים' שתמכו למסע הבחירות שלו וכי יהודים אלה הם המפתח לשינוי מדיניותו. לכן, במסגרת המאמץ להשפיע על מהלכיו של וילסון ועל דעת הקהל האמריקנית העלו גורמים שונים בממשלו של לויד ג'ורג' את הרעיון להשתמש בציונים־הרדיקלים כדי לרתום את תומכיו היהודים של וילסון למדיניות הרדיקלית ולהסתייע בהם ליצירת אווירה פרו־בריטית בארצות הברית.¹⁸⁰

על הלך הרוח ששרר בקרב תומכי הסיעה הרדיקלית בינואר 1917 מלמד רישום ביומנו של סקוט, המדווח על שיחה עם וייצמן – שלא הותרת כל עדויות על המגעים שהובילו לפגישתו עם סייקס¹⁸¹ – שנערכה ב־27 בינואר 1917, יום למחרת פגישתו הראשונה עם מלקולם: 'ראיתי את וייצמן בבוקר בעניין שאלת ארץ ישראל. [...] חשוב מאוד להשיג את

179 Sterling J. Kernek, *Distractions of Peace during War: The Lloyd George Government's Reactions to Woodrow Wilson, December 1916–November 1918*, Philadelphia 1975 pp. 6–42

(להלן: קרנק, הסחות); Laurence W. Martin, *Peace without Victory: Woodrow Wilson and the*

British Liberals, London 1973, pp. 22–45 (להלן: מרטין, שלום); רותוול, *מלחמה*, עמ' 59–61.

180 רותוול, *מלחמה*, עמ' 62; פרידמן, *שאלת ארץ ישראל*, עמ' 154–153.

181 שטיין, *מסד*, עמ' 306.

תמיכת יהודי אמריקה. היא תהיה פה אחד אם אפשר יהיה להבטיח להם שבמקרה של כיבוש בריטי של ארץ ישראל התכנית הציונית תישקל בחיוב. עכשיו זה הזמן לקדם את העניין כאשר הכוחות הבריטיים הם כבר על אדמת ארץ ישראל.¹⁸² הסברו של מלקולם בדבר זיקת הגומלין בין סיכול מדיניות השלום ללא ניצחון של וילסון לבין יוזמתו של סייקס ליצירת קשר עם הציונים נראה אפוא כתרגום המלצותיו הרדיקליות של סקוט לשפת המעשה המדיני.

תמיכה בסיפוח ארמניה התורכית לרוסיה הייתה נדבך נוסף בשיתוף הפעולה שהלך ונרקם בין הציונים לרדיקלים. סקוט סיפר כי וייצמן אמר לו כי בפגישתם ב-26 בינואר 1917 ביקש מלקולם 'לזכות בתמיכה הציונית למען ממשלה "יציבה" – היינו ביורוקראטית וריאקציונית – ברוסיה, בטענה שיש הקבלה בין פרוטקטוראט רוסי בארמניה ופרוטקטוראט בריטי בארץ ישראל. הרעיון, כמדומה, הוא, שאם הציונים יתנו תמיכתם לפרוטקטוראט רוסי, לא תעשה רוסיה קשיים בנוגע לפרוטקטוראט בריטי.¹⁸³ עוד כתב סקוט ביומנו כי ב-27 בינואר 1917 דיווח לו ג'יימס דה רוטשילד כי 'מתיעצים עם סיר מארק סייקס כמומחה בכל שאלת המזרח התיכון. כרגע הוא עסוק בבדיקה מה היא ארמניה?'.¹⁸⁴ הקישור שעשו סייקס ומלקולם, ובעקבותיהם וייצמן, ג'יימס וסקוט, בין הסוגיות הארמנית והציונית, הלם את המדיניות הרדיקלית שביקשה לעקוף את התנגדותו של וילסון לפירוק האימפריה העות'מאנית באמצעות תמיכה בריטית בלאומיות היהודית, הערבית והארמנית. לאור זאת, תשובתו של וייצמן למלקולם, כי 'ארמניה היא לגמרי מחוץ לתחום האינטרסים הציוניים',¹⁸⁵ נראית חורגת מקווי המתאר של שיתוף הפעולה הציוני-רדיקלי. אולם בפועל הוסיפה הסוגיה הארמנית להעסיק את וייצמן. שמואל טולקובסקי – שנמנה עם החוג הפנימי של וייצמן¹⁸⁶ – סיפר ביומנו ב-22 במארס 1917, כי 'לפי דרישת וייצמן' הוא ביקש ממלקולם 'מידע על השאלה הארמנית', וזה העביר לידי ספרות בנושא שטולקובסקי למד בחודשים הבאים.¹⁸⁷ שיתוף הפעולה הציוני-ארמני חזר ונדון באמצע אפריל 1917 בפגישות שקיים סוקולוב עם נובאר בגהוס פאשה – נשיא 'הוועד הלאומי הארמני', האנטי-עות'מאני והפרו-רוסי, שמטעמו פעל מלקולם בלונדון – לשם דיון 'בשאלת שיתוף-הפעולה בין ארמנים, יהודים וערבים, דבר שממשלות בריטניה וצרפת כאחת מעוניינות בו, והבארון מחייב אותו'.¹⁸⁸ שיתוף פעולה זה מוסד באוגוסט 1917, כאשר וייצמן וסוקולוב הגיעו להסכמה

182 Trevor Wilson (ed.), *The Political Diaries of C. P. Scott, 1911-1928*, New York 1970, pp. 258 (להלן: יומני סקוט).

183 שטיין, מסד, עמ' 305.

184 שם, עמ' 304.

185 שם, עמ' 305.

186 שמואל טולקובסקי, 'יומן ציוני מדיני, לונדון 1919-1915: לקראת הצהרת באלפור ובעקבותיה, תל אביב 1981 (להלן: טולקובסקי, יומן ציוני מדיני), עמ' ט"י; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 133.

187 טולקובסקי, 'יומן ציוני מדיני, עמ' 36-37, 78-79.

188 שם, עמ' 50-51; אורון, הבנאליות של האדישות, עמ' 227-228.

עם נובאר על הקמת 'ועד ארמני-יהודי ערבי' כמימוש של המדיניות הרדיקלית,¹⁸⁹ והגיע לשיאו במהלך ועידת ורסאי כאשר וייצמן, סוקולוב ובמיוחד אהרנסון, סייעו לארמנים בנסיונותיהם להשיג הגדרה עצמית.¹⁹⁰

הנושא המרכזי שבשלו חתר סייקס ליצור קשר עם הציונים-הרדיקלים, הפרוטקטורט הבריטי בארץ ישראל, עלה בפגישתו עם הנציגות הציונית שהתקיימה בביתו של גאסטר ב-7 בפברואר 1917. הפגישה הוגדרה בידי וייצמן כ'צעד ניכר קדימה', שבעקבותיו 'בפעם הראשונה בתולדות תנועתנו אנו מתקרבים כל כך לעצם העניין'.¹⁹¹ וייצמן ועמיתיו הגישו לסייקס מסמך שהם גיבשו בשיתופם של הרוטשילדים מאז אוקטובר 1916, ואשר לדברי סוקולוב 'נועד להלביש את הציונות מלבושים של ממשות מדינית'.¹⁹² סייקס ניהל את הפגישה בעמימות מכוונת.¹⁹³ הוא נמנע מלספר לנוכחים על קיומו של הסכם סייקס-פיקו, אך ניכר היה מדבריו שהוא ציפה שסמואל, שכבר לא כיהן בממשלה, יספר עליו לציונים – ואפשר שבשל כך יזם סייקס את הזמנתו לפגישה מלכתחילה – אך סמואל סירב לבקשתו המרומזת של סייקס לעשות כן. סייקס הדגיש כי הוא משתתף בפגישה כ'אדם פרטי', מעמד שנועד לאפשר לו להשמיע דברים שלא היה בסמכותו לומר כנציג רשמי. כך, הוא ציין כי כדי שאפשר יהיה להפוך את ארץ ישראל לפרוטקטורט בריטי, על הציונים לשכנע את הממשל הצרפתי בנחיצות הדבר, וביקש שנציג מטעמם יצא לשם כך לצרפת. סייקס העלה סוגיה זו כבר בשיחותיו המקדימות עם וייצמן, שקיים דיון פנים ציוני בנושא ב-6 בפברואר 1917, ונגד מחאותיו הנמרצות של גאסטר הציע כי סוקולוב ינהל את המגעים עם הצרפתים, וג'יימס – שתודרך, ככל הנראה, בידי וייצמן – העלה את מועמדותו למחרת, בפגישה נוספת עם סייקס.¹⁹⁴

להתנגדותו של וייצמן לגאסטר ולתמיכתו בסוקולוב היה היגיון פנים ציוני. מצד אחד, וייצמן לא יכול היה לסמוך על גאסטר, שיחסיו עמו היו מתוחים מפרוץ המלחמה ושהסתיר מפניו את מגיעו עם סייקס בחצי השנה הקודמת,¹⁹⁵ ומצד אחר, כנציג הציוני הבכיר באנגליה סוקולוב היה בעל הסמכות לנהל מגעים בשם התנועה.¹⁹⁶ אולם נראה שווייצמן העדיף את סוקולוב מסיבה נוספת: השקפותיו ה'רפורמיות' של גאסטר. גם בעת הפגישה בביתו עם סייקס הוסיף גאסטר לטעון כי 'לעולם, לעולם לא ננצח במלחמה', וייצמן העיר כי העובדה

189 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 508; טולקובסקי, 'יזמן ציוני מדיני, עמ' 142; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 231.

190 אורון, הבנאליות של האדישות, עמ' 215, 220, 242-246.

191 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 352.

192 שטיין, מסד, עמ' 247-248.

193 שם, עמ' 308-312; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 129-130.

194 שטיין, מסד, עמ' 311-312; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 129-130, 447 הערה 13.

195 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 122.

196 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 423-424.

שסייקס 'לא ברח מן החדר' למשמע דברים אלה מעידה 'על סבלנותו ועל רוחב דעתו'.¹⁹⁷ גאסטר עתיד היה להמשיך ולהאשים את וייצמן כי ההישענות הבלבדית של הציונים על בריטניה היא 'משחק מסוכן'.¹⁹⁸ נראה אפוא כי בבחירתו של סוקולוב פעל וייצמן לעצב מחדש את ההנהגה הציונית בבריטניה באופן שיתאים לאפשרויות שפתח שיתוף הפעולה המתקדם עם הממשל הרדיקלי של לויד ג'ורג'.

סייקס רתם את הציונים-הרדיקלים בכלל ואת וייצמן וסוקולוב בפרט, לשני מסלולי פעולה: קידום התעמולה הבריטית ברוסיה ובארצות הברית,¹⁹⁹ וסיוע למאבק הרדיקלי במדיניות הרפורמית בבריטניה ובמדינות ההסכמה. כמדינאים רדיקלים הפכו וייצמן וסוקולוב ב-1917 לחלק מן הממשל של לויד ג'ורג'. התפתחות זו קיבלה ביטוי סמלי בהרשאה שהם קיבלו להשתמש בערוצי התקשורת הדיפלומטית והצבאית של בריטניה, דבר שהקל על מגעיהם עם ההנהגות הציוניות ברחבי העולם, ובמיוחד ברוסיה ובארצות הברית, אך גם חשף לפני הבריטים את תוכן ההתכתבות הפנים ציונית.²⁰⁰ מעמדו החדש של וייצמן ניכר בתכיפות מגעיו עם גורמי ממשל בכירים, ובהם שר החוץ בלפור וראש הממשלה לויד ג'ורג'. הוא נועד עמם פעמים מספר במהלך החודשים מארס-אפריל הן בנסיכות חברתיות הן בפגישות מדיניות יזומות,²⁰¹ קרבה שהדגישה את הנתק שלו מן הממשל הרפורמי של אסקווית.

הגילוי הראשון של השימוש שעשה סייקס בציונים כדי לקדם את המדיניות הרדיקלית היה שיגורו של סוקולוב במארס 1917 לפריס, כדי לשכנע את הממשל הצרפתי לתמוך בדרישות הציונים, מהלך שלפי סייקס אמור היה להקנות לבריטים גיבוי מדיני לכיבוש ארץ ישראל.²⁰² על האופי הרדיקלי של שליחות סוקולוב מלמדת העובדה שהוא יצא לפריס מלווה במלקולם, ובמהלכה הוא התייעץ באורח שוטף, 'לעיתים פעמיים או שלוש פעמים ביום', עם הברון רוטשילד.²⁰³ בהמשך לשיתוף הפעולה שהתפתח בין הרדיקלים לציונים, באפריל, במקביל להערכות הבריטיות לכיבוש ארץ ישראל, דחק סייקס בווייצמן לצאת עמו למצרים, כדי 'לעבוד למען ארץ ישראל יהודית כחסות בריטית'. תחילה נטה וייצמן לצאת לשליחות, אך לבסוף דחה את הרעיון לאור כישלונותיו של הצבא הבריטי בכיבוש עזה.²⁰⁴ אולם ביוני נרתם וייצמן לסייע למאמץ הרדיקלי באופן אחר כשמילא תפקיד מרכזי בסיכול אחד המהלכים הרפורמיים המרכזיים שיזמו האמריקנים ב-1917: 'שליחות מורגנטאו'.

197 וייצמן, **מסה ומעש**, עמ' 182.

198 ריינהרץ, **וייצמן**, כרך ב, עמ' 145.

199 שם, עמ' 152-166.

200 שטיין, **מסד**, עמ' 314; ריינהרץ, **וייצמן**, כרך ב, עמ' 161; וייצמן, **אגרות**, כרך ז, עמ' 425.

201 שטיין, שם, עמ' 316-319.

202 ריינהרץ, **וייצמן**, כרך ב, עמ' 137.

203 שם, עמ' 137.

204 שם, עמ' 147-152.

שליחות מורגנתאו והמאבק הרפורמי-רדיקלי

מינויו של לוי ג'ורג' לראש הממשלה בסוף 1916 בעקבות הדחתו של אסקוויית העביר אמנם את השלטון לרדיקלים, אך לא סיים את המאבק בינם ובין הרפורמים, וזה נמשך תוך כדי שינוי אופיו. באפריל 1917 הצטרפה ארצות הברית למעצמות ההסכמה במלחמה נגד גרמניה, אך הוסיפה לשמור על ניטרליות הרדית עם תורכיה. לכאורה, מהלך זה אמור היה לייתר את התועלת התעמולתית – מאבק בדעת הקהל הפרו-גרמנית בארצות הברית – שקיוו הרדיקלים להפיק מן הקשר עם הציונים. אולם בפועל, מעמדו החדש של וילסון כשותף ללחימה הגביר את השפעתו המדינית וחיזק את הסיעה הרפורמית בבריטניה, התפתחות שהובילה להידוק שיתוף הפעולה בין הרדיקלים לציונים.

החודשים הראשונים לממשלת לוי ג'ורג' היו תקופה של הישגים לרדיקלית, שהפכה את פירוק האימפריה העות'מאנית²⁰⁵ ואת סיפוח ארץ ישראל ומסופוטמיה²⁰⁶ למדיניות הרשמית של בריטניה. בתחילת אפריל 1917 הנחה לוי ג'ורג' את סייקס – שיצא למצרים כחלק מן ההכנות לחידוש המתקפה הבריטית נגד התורכים – כי יש לדאוג לסיפוחה של ארץ ישראל לשטח החסות הבריטי וכי חשוב 'שלא יעשה כלום שיפריע לתנועה הציונית ולאפשרות התפתחותה בחסות בריטית'.²⁰⁷ מסע ההישגים של הרדיקלים נבלם בקיץ 1917. בהמשך לעמדה הניטרלית של ארצות הברית כלפי תורכיה, הגביר וילסון את מאמציו לסיום המלחמה עמה בהסכם שלום והתנגד לפגיעה בשלטון העות'מאני באסיה.²⁰⁸ לוי ג'ורג' נקט עמדה הפוכה והדגיש – כפי שסיכם זאת וייצמן ביולי 1917 – כי ממשלתו 'לא תשקול שלום עם טורקיה אלא אם-כן תהיה משוכנעת שארמניה, מסופוטמיה, סוריה וארץ ישראל ינותקו מן האימפריה הטורקית שבהווה'.²⁰⁹ מדיניותו הרדיקלית של לוי ג'ורג' הייתה מנוגדת גם לקו הרפורמי שנקט בלפור, שכיהן כשר החוץ בממשלתו, ובקיץ 1917 יזם מגעים להשגת שלום נפרד עם התורכים.²¹⁰ כדי לסכל את מהלכיו של בלפור ניהל לוי ג'ורג' 'מדיניות חוץ משלו. [...] שהייתה מנוגדת בתכלית לזו של משרד החוץ'.²¹¹ בקיץ 1917, במקביל ליוזמות השלום הרפורמיות של וילסון ובלפור וכאמצעי לסיכולן, בחן לוי ג'ורג' אפשרות להוצאתה של תורכיה מן המלחמה בהסכם על פי תנאיהם של הרדיקלים. באמצעות סוחר

205 אדלסון, עיצוב, עמ' 143-310; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 189-202; מרטין, שלום, עמ' 22-45;

קרבן, הסחות, עמ' 6-42; רותוול, מלחמה, עמ' 59-61.

206 רותוול, מלחמה, עמ' 72; ישראלי, המאבק, עמ' 144-145.

207 שטיין, מסד, עמ' 320.

208 Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Baltimore 1965,

pp. 5-54; F. W. Brecher, 'Revisiting Ambassador Morgenthau's Turkish Peace Mission of

1917', *Middle Eastern Studies*, vol. 24 (1988) pp. 357

ארץ ישראל, עמ' 340-239.

209 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 483.

210 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 275-288.

211 פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 167.

הנשק באזיל זחרוף הציע לוויד ג'ורג' לאישים בצמרת השלטון התורכי סכומי שוחד גבוהים תמורת הסכמתם לסיום המלחמה בתנאי של שמירה חלקית של שלמותה של האימפריה העות'מאנית: ארמניה וסוריה יהנו מאוטונומיה, עיראק וארץ ישראל יהפכו לפרוטקטורט בריטי ושאר האזורים הערביים יזכו בעצמאות מלאה. למעשה הציע לוויד ג'ורג' חלוקה חלקית של האימפריה העות'מאנית, שאמורה הייתה לענות על דרישותיהם האימפריאליות של הרדיקלים הבריטים במחיר ויתור על אלה של שאר מעצמות ההסכמה.²¹²

המגעים שניהלו בלפור ולויד ג'ורג' עם התורכים בחודשי הקיץ של 1917 הסתיימו בכישלון. במקביל קידם וילסון יוזמה אמריקנית שנודעה בשם 'שליחות מורגנטאו', שנודעה לקדם הסכם שלום בין תורכיה למעצמות ההסכמה כאמצעי למניעת חלוקתה. בטרם ייפגש עם התורכים, נועד מורגנטאו בגיברלטר עם נציגים מבריטניה ומצרפת כדי לדון בשליחותו. בריטניה שיגרה כנציגה הרשמי לוועידה את וייצמן, שעליו הוטל לסכל את שליחות מורגנטאו ולמנוע את המשך מסעו למזרח, משימה שהוא ביצע בהצלחה. צ'לנוב עתיד היה להאשים את וייצמן 'שהוא הכשיל את החתימה על הסכם שלום נפרד עם טורקיה בידי מורגנטאו, ולשם כך נסע לגיברלטר בתור סוכן של אנגליה'.²¹³ אולם בפועל וייצמן לא היה 'סוכן של אנגליה'. להפך, שליחותו לגיברלטר הייתה אחד מגילויי המאבק שפילג את 'אנגליה' בין הרדיקלים לרפורמים ושיקף את היתרון שרכשו הרדיקלים במהלך 1917.

הנרי מורגנטאו האב היה מראשי הקהילה היהודית בניו יורק ומחשובי התורמים למערכות הבחירות של וילסון, שמינה אותו ב-1913 לשגריר ארצות הברית בתורכיה, והזעיק אותו חזרה לארצות הברית בפברואר 1916 כדי לסייע בגיוס התרומות למערכה לבחירתו לכהונה שנייה.²¹⁴ באביב 1917 הציע מורגנטאו לככיר יועציו של וילסון, קולונל אדוארד האוז, לנצל את קשריו בצמרת השלטון התורכי, ולנהל משא ומתן עם נציגיו בשוויץ במטרה להביא ליציאתה של האימפריה העות'מאנית מן המלחמה. האוז אימץ את הרעיון, שעלה בקנה אחד עם מדיניותו הרפורמית של וילסון, וזה אכן אישר את השליחות. לעומת זאת, שר החוץ בממשל וילסון, רוברט לנסינג, שהחזיק בעמדות רדיקליות, הסתייג משליחותו של מורגנטאו והטיל ספק בסיכויי הצלחתה.²¹⁵ השליחות הוסוותה כניסיון לסייע ליהודים בארץ ישראל – נושא שמורגנטאו עסק בו כשגריר בתורכיה – ולכן צורף למסע גם פליקס פרנקפורטר, מראשי הציונים בארצות הברית, ששימש כסגן שר המלחמה בממשל וילסון.²¹⁶ בלפור למד על הכוונה לשגר את מורגנטאו למשא ומתן עם התורכים בעת ששהה בארצות הברית באביב 1917, ותגובתו לרעיון – שהלם את עמדתו הרפורמית – הייתה חיובית. הוא אמר כי 'מבלי שנועצתי בממשלתי איני רואה כל מניעה לכך שמורגנטאו יבחן בזהירות

212 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 289-300; קרש, אימפריות של חול, עמ' 251-252.

213 טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 198.

214 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 263-264; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 160.

215 רותול, מלחמה, עמ' 62-63; ברכר, מורגנטאו, עמ' 358.

216 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 170.

את השטח עם ידידיו התורכים'. בלפור מסר להאזו גם על גישושים שמנהלים התורכים במטרה לבדוק אפשרות לשלום נפרד עם מעצמות ההסכמה, וטען כי 'אם הדברים יתפתחו בכיוון החיובי' עשויים להיות לכך 'יתרונות עצומים', ולכן אם תורכיה ואוסטריה תהיינה מוכנות להינתק מגרמניה יש לגלות נכונות לויתורים.²¹⁷ עמדתו של בלפור שיקפה לא רק את תמיכתו ב'שלום נפרד' אלא גם את חתירתו לשיתוף פעולה אנגלי-אמריקני בעיצוב דמותו של המזרח התיכון לאחר המלחמה, למשל בדרך של 'חסות אנגלית-אמריקנית על ארץ ישראל'.²¹⁸ גישה חיובית לשליחות מורגנתאו גילו גם הדרגים הפוליטיים והמקצועיים במשרד החוץ, שנטו למדיניות הרפורמית. בהתאם, סבר הלורד ססיל, סגנו של בלפור וכן דודו, כי יהיה זה 'שיגעון' שלא להסכים לשלום עם התורכים, אם הם יגלו נכונות ל'שינויי ממשל' בארמניה, בסוריה ובמסופוטמיה. ססיל אף יעץ לאמריקנים שכדי להבטיח את הצלחת השליחות מוטב יהיה להעביר את מוקד מגעיו של מורגנתאו משוויץ, שבה פעלו מרגלים רבים, למצרים.²¹⁹

עמדתו הרפורמית של בלפור אתגרה את מדיניותו הרדיקלית של לורד ג'ורג', אך בהכירו במגבלות כוחו כשר חוץ, בחר בלפור שלא להתעמת ישירות עם לורד ג'ורג' בסוגיות הקשורות למדיניות הבריטית במזרח התיכון. על אסטרטגיה זו יכול היה וייצמן ללמוד באביב 1917 בשיחות נפרדות שקיים עם בלפור וססיל במטרה לבדוק את סיכויי תמיכתם בציונות למרות האופי הרדיקלי של תביעתו ל'ארץ ישראל בריטית',²²⁰ שיחות שבהן חרג וייצמן מן ההקשר הציוני ובחן את גבולות ההגמוניה הרדיקלית תחת לורד ג'ורג'. בדיווח על פגישתו עם בלפור במשרד החוץ ב-22 במאוס 1917, ציין וייצמן כי 'לראשונה הייתה לנו שיחה רצינית על בעיות מעשיות הקשורות בארץ ישראל. הוא נתן לי הזדמנות טובה להציג בפניו את חשיבות ארץ ישראל מנקודת ראות בריטית, היבט שהיה כנראה חדש לו'.²²¹ במכתב לסקוט אף הדגיש וייצמן כי 'בתחילה לא ראה מר באלפור את חשיבות התביעה הציונית מנקודת ראות בריטית; סבורני שהצלחתי להסביר לו זאת'.²²² אפשר לקרוא דיווח זה כפשוטו, בייחוד לאור הערתה של ורה וייצמן כי בארוחת ערב פרטית כשבוע קודם לכן, ב-13 במאוס 1917, דנו וייצמן ובלפור בציונות 'בצורה אקדמית גרדא'.²²³ אולם מתוכן השיחה עולה כי כמו במפגשיו עם סקוט בראשית 1915, באמצעות הציונות ניסה וייצמן למתן את התנגדותו של בלפור למדיניות הרדיקלית, אלא שנראה שבניגוד להערכותיו הוא

217 שניר, *הצהרת בלפור*, עמ' 264; רותוול, *מלחמה*, עמ' 129.

218 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 368, 426.

219 רותוול, *מלחמה*, עמ' 115, 135-136; פרידמן, *שאלת ארץ ישראל*, עמ' 274-278; ריינהרץ, *וייצמן*, כרך ב, עמ' 169; שניר, *הצהרת בלפור*, עמ' 265; Blanche E. C. Dugdale, *Arthur James Balfour*, New York 1937, vol. 2, pp. 155-171.

220 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 368-369, 398-400.

221 שם, עמ' 370.

222 שם, עמ' 368, 380.

223 שטיין, *מסד*, עמ' 317.

כשל בעניין זה: כתחליף ל'ארץ ישראל בריטית' הציע בלפור 'חסות אנגלית-אמריקנית על ארץ ישראל', הצעה שלאור עמדתו של וילסון פירושה היה חסות אנגלית-אמריקנית במסגרת האימפריה העות'מאנית וכחלק מרפורמה של המשטר התורכי, כפי שהציעו הרפורמים. בלפור הוסיף לדבוק בעמדה רפורמית זו גם בעת ביקורו בארצות הברית במאי 1917 ובראשית הדיונים על ההצהרה שתישא את שמו ביוני 1917.²²⁴ יתר על כן, גם אם בלפור לא היה בקי ב'בעיות המעשיות' הקשורות לארץ ישראל, הוא היה ער לחלוטין למשמעות הפוליטית של דברי וייצמן ואמר כי ליד ג'ורג' נקט 'עמדה שהייתה זהה' לזו שהציג וייצמן, הערה שאין לפרשה אלא כהסתייגות מדבריו של וייצמן. ואכן, בלפור סיים את הפגישה בהצעה כי וייצמן ייפגש עם ליד ג'ורג', הצעה שיש לקרוא אותה כהבהרה שהוא עצמו לא יפעל לקידום המדיניות הציונית-רדיקלית. פגישתו של וייצמן עם ססיל ב-25 באפריל 1917 התנהלה ברוח דומה: וייצמן הסביר את התביעה הציונית ל'ארץ ישראל בריטית', ובדיווחו לסקוט ציין כי התרשם ש'לורד רוברט שוכנע לחלוטין'. אולם, נראה שלמרות זאת נותר וייצמן ספקן באשר להשפעת דבריו על ססיל, שכן את דיווחו לסקוט הוא סיכם במסקנה כי כדי לקדם את המדיניות הרדיקלית, דבר שיהיה 'משום עזר רב' לבריטניה, כמו גם 'לעמדה היהודית', עליהם להיפגש עם ליד ג'ורג' וללכך עמו את הדברים.²²⁵

וייצמן למד לראשונה על שליחות מורגנטאו ב'תחילת יוני',²²⁶ ממברק ששלח לו השופט לואי ברנדייס כנראה לאחר שנפגש ב-5 ביוני 1917 עם לנסינג,²²⁷ שכאמור התנגד לה. ברנדייס היה מנהיגים של ציוני אמריקה ומקורבו של וילסון, אך למרות זאת אימץ במהלך המלחמה את עמדותיו הרדיקליות של וייצמן בסוגיית 'ארץ ישראל בריטית',²²⁸ ולכן חשש מפני השלכותיה הרפורמיות של השליחות. כדי שלא לנכר את וילסון נמנע ברנדייס מלהתנגד לשליחות מורגנטאו בגלוי, ופעל להכשילה בדרכי עקיפין, בין השאר באמצעות וייצמן. ב-8 ביוני 1917 דיווח גם מלקולם לווייצמן על השליחות, לאחר שנמסר לו על כך על ידי אַרְשָׁאג שְׁמַאבוֹנִיאָן, מי ששימש כיועץ המשפטי בשגרירות ארצות הברית בקונסטנטינופול בעת שמורגנטאו כיהן כשגריר, הוסיף לשמש כאיש הקשר שלו לגורמים שונים בממשל התורכי וצורף על ידו למשלחת האמריקנית בראשות מורגנטאו.²²⁹

שליחותו של מורגנטאו עוררה, כצפוי, את התנגדותם של וייצמן ומלקולם, שחששו מתוצאותיה הרפורמיות, כפי שעתידי היה וייצמן לכתוב במסה ומעש: 'סבור הייתי שישנה אפשרות, שהדיונים יתנהלו על בסיס של טורקיה שלמה, והיהודים, הערבים והארמנים יעזבו

224 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 368, 426; שטיין, מסד, עמ' 385.

225 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 403-404.

226 וייצמן, מסה ומעש, עמ' 196.

227 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 171.

228 שם, עמ' 164.

229 ברקר, מורגנטאו, עמ' 357; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 171.

לנפשם'.²³⁰ בהיעדרו של סייקס ששהה במצרים, הובילו וייצמן ומלקולם את המאבק הרדיקלי לסיכול שליחותו של מורגנתאו. בכך מילא וייצמן את התפקיד שהועיד לו סייקס, שטרם צאתו למזרח הציגו לפני ממלאי מקומו – רונלד גרהם ממשרד החוץ וויליאם אורמסבי-גור ממזכירות קבינט המלחמה – 'כדי שנוכל להמשיך בעבודתנו בהעדרו'.²³¹ בפגישות שקיים במשרד החוץ לאחר שלמד על השליחות – לברו ויחד עם מלקולם – חזר וייצמן והעלה שורה של נימוקים בדבר הנזק שעתידי מורגנתאו לגרום לאינטרס הבריטי, אך כפי שכתב לסאקר ב-11 ביוני 1917, הוא התרשם שהפקידים הבכירים שעמם נפגש 'אינם מייחסים ערך רב לצעד זה, אולם הם מעודדים אותו'.²³² וייצמן השכיל אפוא לעמוד על השניות שהייתה בעמדת משרד החוץ, שגם אם לא 'עודר' את שליחות מורגנתאו, הוא לא שלל את מגמותיה המדיניות ואף תמך בהן, כפי שמלמד מהלך מקביל לקידום שלום נפרד עם תורכיה, שקידמו בלפור וסיל ממש באותם ימים באמצעות חבר הפרלמנט אוברי הרברט.²³³ ואכן, בהתבסס על השיחות עם וייצמן ומלקולם, העביר משרד החוץ הבריטי ב-14 ביוני 1917 מסר לאמריקנים כי בידי הארמנים והציונים מצוי מידע מלא על השליחות – משמע, כי כשל הניסיון להסוות את מטרתה – ולכן מוטב להשהותה.²³⁴ אפשר לראות בהמלצה זו ניסיון להביא לביטול השליחות, והאמריקאים אכן דחו אותה,²³⁵ אם כי בהמשך למדיניותו הרפורמית של משרד החוץ נראה כי אפשר לפרש את המסר הבריטי גם כהמלצה לרדות את השליחות בהווה כדי להבטיח את הצלחתה בעתיד.

סייקס שב ממצרים ב-14 ביוני 1917 או למחרת,²³⁶ והצטרף למאבק במדיניות הרפורמית שניהלה 'הכנופייה הפרו־תורכית במשרד החוץ', כהגדרתו. הוא עתיד היה לדווח כי הוא הגיע 'ממש ברגע האחרון', שכן 'בשובי גיליתי כי משרד החוץ הרס בשיטתיות את כל מה שפעלתי למענו בשנתיים האחרונות'. לדבריו, משרד החוץ 'ליבה רגשות כנגד מעצמות ההסכמה וקידם רעיונות למשא ומתן נפרד עם תורכיה', וכך סיכל את הישגי מדיניותו ובעיקר את רעיון הברית הערבית-יהודית-ארמנית. הוא פסק כי 'מטרתנו העיקרית צריכה להיות ריסוק מסילת הברזל הבגדדית' – היינו את הברית התורכית-גרמנית – ולכן יש לבלום את המדיניות החותרת להבטיח לתורכיה שלום נוח שעתידי היה, לדבריו, להשאיר את גרמניה כמעצמה השלטת במזרח התיכון. סייקס הצליח לסכל את המדיניות הרפורמית של משרד החוץ ודיווח כי 'כמה מהלומות ימינה ושמאל, ארוחת בוקר עם ראש הממשלה [...] שתמו להם את הפה'. במסגרת מאבקו ב'כנופייה הפרו־תורכית' ביקש סייקס את סיועו

230 וייצמן, *מסה ומעש*, עמ' 196.

231 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 373, 379.

232 מכתבים להרי סאקר, 11.6.1917, ולרונאלד גראהם 13.6.1917, וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 459-463.

233 *שניר, הצהרת בלפור*, עמ' 284-278.

234 שטיין, *מסד*, עמ' 296.

235 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 173.

236 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 474; אדלטון, סייקס, עמ' 234.

של וייצמן והדגיש כי 'עכשיו צריכים אנשיכם לעזור לי'. על החשיבות שייחס סייקס לסיוע שהגישו לו וייצמן והציונים הרדיקלים אפשר ללמוד מהערתו כי 'למזלנו עמדו הציונים במבחן ובעזרתם סוכלה המזימה להביא את מורגנתאו ולחתום על שלום נפרד עם תורקיה'.²³⁷ הד לשיתוף הפעולה בין סייקס לציונים הרדיקלים נמצא במסר שהעביר וייצמן לברנדייס באמצעותו של פרנקפורטר, שכתב כי 'ידידנו הלונדונים מודאגים ומוחים כנגד הנרי [מורגנתאו] באמצעות דאונינג סטריט'.²³⁸ שטיין סיכם כי בעקבות המלחמה שניהל סייקס ב'כנופייה הפרו-תורכית' קיבלה הממשלה הבריטית את טענותיו 'נגד כל תוכנית להניח לטורקיה לצאת מן המלחמה בתנאים נוחים', אך בד בבד היא ביקשה 'להכשיל שליחות מורגנתאו בלי לעורר כעסו של וילסון', והסתייעה לשם כך 'בתירוץ, שסיפקו לה מחאות הציונים והארמנים'.²³⁹ בעזרתו של לוד ג'ורג' הצליח אפוא סייקס לנטרל את השליטה הרפורמית במשרד החוץ ולכפות על בלפור את העמדה הרדיקלית בשלושה עניינים שהיו כרוכים זה בזה: מניעת משא ומתן ל'שלום של פשרה' עם התורכים, שימוש בלאומיות הציונית והארמנית נגד מדיניותו של וילסון, ומינויו של וייצמן לנציג הבריטי לשיחות עם מורגנתאו במטרה לסכל את שליחותו.

ריינהרץ תלה את התפנית הבריטית כלפי שליחות מורגנתאו ב'התערבותם של וייצמן ומלקולם'.²⁴⁰ שטיין, לעומתו, הדגיש כי היה זה 'נצחוננו' של סייקס.²⁴¹ שוב נראה כי הצדק עם שטיין. לווייצמן היה רק תפקיד משני ב'ניצחון' זה או 'השפעה מרכזת', כהגדרתו של שניר.²⁴² ריינהרץ ציין כי מאבקו של וייצמן בשליחות מורגנתאו היה 'לאמיתו של דבר, הפעם הראשונה בה העז וייצמן לפעול להטיית החלטה בריטית'.²⁴³ אלא שווייצמן לא פעל 'להטיית החלטה בריטית', אלא להכשלת יוזמה רפורמית, מהלך ששיקף את המעמד שהוא רכש כמדינאי רדיקלי בעקבות שילובם של הציונים הרדיקלים בממשלו של לוד ג'ורג'. על רקע השינוי ביחסי הכוחות שעיצבו את העמדה הבריטית כלפי שליחות מורגנתאו – מהסכמה רפורמית להתנגדות רדיקלית – יש לבחון גם את תהליך המינוי של וייצמן לנציג הבריטי לשיחות עם מורגנתאו בגיברלטר. עם צאתו של מורגנתאו למזרח ביקשו האמריקנים מבריטניה ומצרפת לשלוח 'אדם בעל סמכות כדי לדון בשאלה לעומק'.²⁴⁴ בלפור התכוון למנות לתפקיד זה את סר לואי מאלט, שגריר בריטניה בתורכיה לשעבר,

237 וייצמן, אגרות, שם; שטיין, מסד, עמ' 296; שניר, הצהרת בלפור, עמ' 285; ישראלי, המאבק, עמ' 145; רותולו, מלחמה, עמ' 128; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 238, 248; טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 120-121.

238 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 459.

239 שטיין, מסד, עמ' 297.

240 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 173.

241 שטיין, מסד, עמ' 296.

242 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 268.

243 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 171.

244 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 265.

שנמנה עם 'הכנופייה הפרו־תורכית', ותמך בשלום נפרד שיעניק לסוריה ולארץ ישראל אוטונומיה במסגרת האימפריה העות'מאנית.²⁴⁵ בד בבד העביר מלקולם לווייצמן דיווח מוטעה – שהוכח בידי ססיל – כי הבריטים עומדים לשגר לגיברלטר משלחת של אישים פרו־תורכים – ובהם סר אדם סמואל בלוק, יהודי מומר ואנטי־ציוני, ששימש בעבר כנציג בריטניה ב'מנהלת החוב העות'מנית'.²⁴⁶ בעקבות המידע שמסר לו מלקולם ביקש וייצמן ב־10 ביוני 1917 מאורמסבי־גור כי 'אם ישלח יהודי כלשהו על מנת שיפגוש את מורגנתאו, ישלח הוא [...] ולא אדם בלוק', וייצמן חזר על בקשה זו גם בפגישה עם גרהם שנערכה למחרת, ב־11 ביוני 1917.²⁴⁷ באופן בלתי תלוי, ב־12 ביוני 1917 דווח למשרד החוץ על בקשתו של לנסנינג כי וייצמן יצורף לפגישה עם מורגנתאו כאחד מן הנציגים הבריטים. ריינהרץ שיער שלנסנינג פעל על פי עצתו של ברנדייס כדי 'להטות את משלחת מורגנתאו ממסלולה', כלומר, לנסנינג ראה בווייצמן רדיקל העשוי לתרום להכשלת השליחות.²⁴⁸

המאבק בין הרפורמים לרדיקלים השתקף בהתלבטותו של בלפור אם לשגר את וייצמן כנציג הבריטי לשיחות עם מורגנתאו בגיברלטר. התלבטות זו הייתה מוקד למחלוקת פרשנית – שבמרכזה שאלת המועד שבו הודיע בלפור לווייצמן על מינויו – ובירורה שופך אור על התהליך הפוליטי שבו נבנה מעמדו הבכיר של וייצמן בממשל של לוי ג'ורג'. ריינהרץ טען כי הערה שכתב בלפור בשולי מברק מ־15 ביוני 1917 מלמדת כי הוא החליט על מינויו של וייצמן כבר ב־15 ליוני או לפני כן, משמע 'במהלך השבוע השני של יוני'.²⁴⁹ מערכת אגרות וייצמן ציינה כי שני מכתבים ששיגר וייצמן לסקוט ב־26 ביוני 1917, מעידים 'שבאותו יום' הוא עדיין לא ידע שהוא עתיד להתמנות לנציגה של ממשלת בריטניה לפגישה, 'אף כי ברור שזמן קודם לכן כבר האיצו (הבריטים) בווייצמן לפגוש את מורגנתאו בגיברלטר'.²⁵⁰ מתיאורו של וייצמן במסע ומעש עולה כי דבר המינוי נמסר לו בפגישה עם בלפור שנערכה, לדבריו, 'ימים מעטים' לאחר שיגור מכתביו לסקוט.²⁵¹

תיאורים סותרים אלה מעוררים שתי שאלות. האחת, מתי החליט בלפור למנות את וייצמן לנציג הבריטי לשיחות עם מורגנתאו. השנייה, אם בלפור אכן החליט על המינוי כבר ב־15 ביוני 1917, כטענת ריינהרץ, ואם הבריטים אכן 'האיצו בווייצמן לפגוש את מורגנתאו בגיברלטר', אך ב־26 ביוני עדיין לא הודיעו לו על כך, כטענת מערכת האגרות של וייצמן, מדוע התמהמה בלפור ומסר לווייצמן על המינוי רק כשבועים מאוחר יותר, כעולה ממסע ומעש? בירור שאלות אלה מאיר לא רק את פעילותו של וייצמן כמדינאי רדיקלי, אלא גם

245 ישראל, המאבק, עמ' 145, 158; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 238, 249.

246 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 459; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 172.

247 שם, עמ' 172.

248 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 470; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 242–243; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 172–173.

249 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 173.

250 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 470.

251 וייצמן, מסע ומעש, עמ' 196.

את התמורות ביחסי הכוחות בין הרפורמים לרדיקלים: אם בלפור החליט על מינויו של וייצמן כבר ב־15 ביוני 1917, הרי שהדבר התרחש לפני המאבק ב'כנופייה הפרו־תורכית' שניהל סייקס, ששב באותו יום ללונדון וללא קשר אליו; לעומת זאת, אם ההחלטה התקבלה כשבועיים מאוחר יותר, אפשר שהיא הייתה תולדה של המאבק הרדיקלי שניהל סייקס ברפורמים, בין השאר בסיועו של וייצמן.

בחינת העדויות על המהלכים שקדמו למינויו של וייצמן לנציג הבריטי לשיחות עם מורגנטאו בגיברלטר מלמדת כי המינוי היה חלק מן המאבק שהתנהל בין הרפורמים לרדיקלים. ב'תשובות בלפור' מ־15 ביוני 1917, שבה ראה ריינהרץ הוכחה להחלטה למנות את וייצמן, נאמר:

ככל שמשלחת מורגנטאו נוגעת לארץ ישראל, אנו מניחים כי אין כל טעם לשלוח מכאן משהו חוץ מ־ר וייצמן, והוא יוצא לגיברלטר לאלתר [...] הצעתי לשלוח את סר לואי מאלט כדי שייפגש עם מורגנטאו, אך עתה חוששני כי אם ייסע אדם במעמדו זה יציג אותנו בעיני העולם כאילו אנו שולחים משלחת בין־לאומית כדי להתחנן בפני התורקים לעשות שלום נפרד.²⁵²

אולם הערתו של בלפור נושאת אופי של דיון פנים משרדי ולא של החלטה סופית שלא התקבלה, כאמור, אלא לאחר שבועיים. בלפור, שהציע למנות את מאלט, בשל עמדותיו הרפורמיות, הצביע בהערה על חסרונותיו: הוא עשוי ליצור רושם כאילו בריטניה שוקלת שלום נפרד, דבר שהיה מנוגד לאסטרטגיה של לוי ג'ורג'. לכן, כדי להבהיר כי בריטניה דבקה במדיניות הרדיקלית, הציע בלפור לשגר את וייצמן. הכרתו של בלפור במגבלות התמרון הרפורמי בתנאים של הגמוניה רדיקלית ובצורך – למעשה, באילוף – לכפוף את התנהלות משרד החוץ למדיניותו של ראש הממשלה, מצאה ביטוי כמה פעמים בשנת 1917, שהכולטת שבהם הייתה המאבק על הצהרת בלפור. אולם באמצע יוני טרם הוכרע המאבק בין הרפורמים לרדיקלים, ולכן הגם שהוא נערך להחלפתו של מאלט בווייצמן, לא מיהר בלפור לקבל החלטה בעניין.

משרד החוץ ניהל אמנם מגעים עם וייצמן בדבר אפשרות שיגורו כנציג בריטניה לשיחות עם מורגנטאו,²⁵³ אך כפי שמעידים מכתביו לסקוט ב־26 ביוני 1917 הוא עדיין לא ידע אם אכן יישלח לגיברלטר, מי יהיו הנציגים הבריטים האחרים לשיחות ואיזו עמדה מדינית תוצג למורגנטאו. מן המכתבים עולה בבירור שווייצמן היה ער לכך ששאלת מינויו הייתה חלק מן המאבק בין הרדיקלים לרפורמים. במכתב הראשון עמד וייצמן על הסתירה שבין הרצון 'לנתק את טורקיה ממעצמות המרכז', לבין האפשרות להציע לה 'תנאים שיספקו את הלאומים השונים', ובהם הציונים, כלומר סתירה שנבעה מן הניגוד בין המדיניות הרפורמית של וילסון ובלפור לבין המאמץ הרדיקלי של לוי ג'ורג' וסייקס לסיכולה. וייצמן, שהדגיש

252 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 173.

253 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 469–471.

כי 'יתכן שמשרד החוץ כאן יודע [...] יותר משהם מעדיפים לומר לי', תהה 'עד כמה תומכת הממשלה הבריטית באמריקנים', וקבע כי 'חיוני ביותר להבהיר את העניין עם מר לויד ג'ורג'. יתר על כן, הוא כתב כי הוא מקווה שיישלח לגיברלטר, 'אבל רוצה אני לראות את מר לויד ג'ורג' לפני כן ולשמוע את השקפותיו בנושא זה'.²⁵⁴ הערה זו מלמדת כי וייצמן העריך שעמדתו של לויד ג'ורג' שונה מזו של הגורמים הרפורמים במשרד החוץ שעמם הוא עמד בקשר, וכי כדי שאפשר יהיה לשנות את המדיניות הבריטית חשוב היה שסקוט יעמיד את ראש הממשלה על ניגוד זה.

המקום שתפס המאבק בין הרדיקלים לרפורמים בניתוחו של וייצמן בולט יותר במכתב השני ששיגר לסקוט באותו יום. וייצמן ציין כי במשרד החוץ נמסר לו שבריטניה 'שולחת שליח' להפגש עם מורגנטאו, 'אולם לא נאמר לי מי האיש'. הוא חזר על החשש כי הממשלה תשלח שליחים 'פרוטורקים', והציע במקום זאת לשלוח את סייקס שהוא 'האדם היחיד היכול לייצג כיאות את ממשלת בריטניה [...] וכן נהנה מאמונם המלא של נציגי הערבים, היהודים והארמנים'. בר כבד הקפיד וייצמן לציין כי 'אינני רוצה להסתיר ממך את העובדה שקיימות, חוששני, השפעות מסויימות במשרד החוץ הפועלות כנגד סיר מארק רק מפני שהוא מחזיק בדעות שהן כה יקרות לנו'. וייצמן חש צורך להבהיר לסקוט את המושג 'לנו', והדגיש: 'אינני אומר זאת רק מנקודת מבט יהודית אלא גם מנקודת מבט בריטית', הערה המלמדת על החפיפה שהוא ראה בין האינטרס הציוני לזה הרדיקלי. במה שנראה כגרסה של וייצמן למאבק ב'כנופייה הפרו־תורכית' הוא הרחיב בנושא שרק נרמז במכתבו הראשון, וציין כי 'אם תשומת ליבו של לויד ג'ורג' תוסב' לעניין השליחות, נושא שאפשר שהוא יודע עליו 'אך מעט', הרי ש'קרוב לוודאי שהוא יעמוד על כך שסיר מארק יסע לגיברלטר ואף יזכה לתמיכתו של מר בלפור'.²⁵⁵ סקוט אכן נפגש עם לויד ג'ורג' ב-27 ביוני 1917, אך ברישומי יומנו לא נזכר דיון בשליחות מורגנטאו.²⁵⁶

וייצמן קיבל, לבסוף, את המינוי כנציג בריטניה לשיחות עם מורגנטאו בפגישה שנערכה 'ימים מעטים' לאחר שכתב לסקוט, כנראה ב-27²⁵⁷ או ב-28²⁵⁸ ביוני 1917. במסה ומעש תיאר וייצמן את הפגישה:

נתבקשתי לבוא אל בלפור. הוא דיבר על עניין המשלחת, אבל נראה היה שהוא מגשש באפילה, כמוני אני, בנוגע למטרותיה ותכניותיה המדוייקות. אולם ברור היה שמר מורגנטאו קיבל את הסכמת הנשיא וילסון לתכניתו, תהי מה שתהיה, והצרפתים כנראה רצו בה. לבריטים לא נעם ריחה והם רצו שמורגנטאו יוחזר לפני שיגיע מצריימה. אבל איך לעשות את הדבר בלי

254 שם, עמ' 471-473.

255 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 473-474.

256 יומני סקוט, עמ' 296.

257 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 470.

258 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 174.

לעורר רושם רע אצל הנשיא וילסון? מראה פני היה כאיש נדהם וחשדתי במר באלפור, שיש בלבו איזה תחבולה, אבל קצרה בינתי לנחש מה היא. והנה לגודל תמהוני, הודיעני, שהוא אומר לשלוח אותי, בלי שיותן לדבר אופי רשמי לגיבראלטאר כנציג בריטי. עלי לדבר אל מר מורגנטאו ולהוסיף לדבר אליו, עד שדברי יוציאוהו משליחותו.²⁵⁹

ריינהרץ ראה בדבריו של וייצמן ביטוי לכך ש'עד לרגע האחרון שלפני יציאתו לדרך, לא היה וייצמן מודע לעובדה שהוא מונה להיות הנציג הבריטי היחיד'.²⁶⁰ פרשנות מאולצת זו – שלפיה בפגישה עם בלפור וייצמן לא למד על עצם שליחותו אלא רק על כך שהוא יהיה 'הנציג הבריטי היחיד' – אמורה לסלק את הקושי שמציבים מכתבי וייצמן לסקוט מ-26 ביוני 1917 לפני טענתו של ריינהרץ כי וייצמן מונה לשליחות כבר 'במהלך השבוע השני של יוני'. ואולם פרשנותו של ריינהרץ סותרת את פשוטם של דברי וייצמן, ולפיהם רק בפגישתו עם בלפור נמסר לו כי הוא יצא לגיברלטר. מצב הידע הקיים מעורר אפוא את השאלה, מדוע חלפו שבועיים בין הפעם הראשונה שבלפור העלה את אפשרות מינויו של וייצמן לשליח הבריטי לשיחות עם מורגנטאו לבין המינוי בפועל? הסבר אפשרי מצוי במהפך שחל בתקופה זו ביחסים בין הרפורמים לרדיקלים: ב-15 ביוני 1917 – היום שבו שקל בלפור לראשונה את מינויו של וייצמן, אך לא החליט בעניין – שב סייקס מן המזרח, ובתמיכתו של לויד ג'ורג' פתח במאבק ב'כנופייה הפרו-תורכית', מהלך שהכריע את הכף לטובת הרדיקלים ולא הותירו לבלפור ברירה אלא למנות את וייצמן. ואכן, בשיחה שבה הוא מסר לו על המינוי, הסביר בלפור במפורש כי הוא נשלח לגיברלטר כדי לסכל את שליחות מורגנטאו במסגרת המאבק במדיניותו של וילסון.

וייצמן יצא לגיברלטר ב-29 ביוני 1917 כשהוא מלווה בקצין מודיעין בריטי ומצויד ממכתב אל השגריר הבריטי במדריד, שנתבקש להושיט לו 'את כל השירותים האפשריים'.²⁶¹ בדרכו עבר וייצמן בפריס ונפגש עם הכרוך רוטשילד, שהביע חשש מפני שליחות מורגנטאו והדגיש כי יש 'לנהוג בזהירות' כדי שלא ליפול בפח 'אשר יתכן כי יוטמן לנו'.²⁶² בראשית יולי נועד וייצמן במשך יומיים עם המשלחת האמריקנית בראשות מורגנטאו, שהודיע בתום המפגש על ביטול השליחות. על נסיבות הביטול סיפר וייצמן במסה ומעש כי 'לא היה כל צורך לשדל את מר מורגנטאו שיסתלק מן התכנית; מטעם פשוט, הוא שידל את עצמו', זאת לאחר שווייצמן דחק אותו אל הקיר ואילץ אותו להודות שאינו יודע כאילו תנאים תהיה תורכיה מוכנה לשלום נפרד ולהכיר בכך שהיא אינה מוכנה עדיין למשא ומתן.²⁶³ ריינהרץ

259 וייצמן, *מסה ומעש*, עמ' 196-197.

260 ריינהרץ, *וייצמן*, כרך ב, עמ' 173.

261 שם, עמ' 174.

262 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 477.

263 וייצמן, *מסה ומעש*, עמ' 198-199.

ראה בהחלטתו של מורגנתאו לסגת משליחותו 'הישג של כישורי וייצמן כדיפלומאט'.²⁶⁴ פרנק ברכר, לעומת זאת, טען כי לא 'השפעת הציונים' הייתה הגורם העיקרי להחלטתו של מורגנתאו, אלא מידע שמסר לו שמאבוניאן, יועצו לענייני תורכיה, על היותו 'פרסונה נון-גרטא בקונסטנטינופול', מידע שהבהיר למורגנתאו את חוסר ההיתכנות הפוליטי של שליחותו והביא לביטולה.²⁶⁵ פרשנות זו מתאשרת גם מדיווחו של וייצמן לגרסה, לפיו המידע שעליו התבסס מורגנתאו 'לא היה חדש ביותר ואף לא מעורכן ביותר', בעוד שמאבוניאן 'יצא את טורקיה ב-29 במאי והיה, כמובן, מסוגל לתת תמונה מעודכנת יותר על המצב שם'.²⁶⁶ מדיווחיו של וייצמן לגרסה, כמו גם מדיווחיהם של מורגנתאו ופרנקפורטר ללנסינג, עולה כי במגעים שניהל עם המשלחת האמריקנית בגיברלטר קידם וייצמן את המדיניות הרדיקלית, וכי הוא הדגיש כי 'תנאי מוקדם לכל משא ומתן עם טורקיה, במידה שהדבר נוגע לבריטניה הגדולה, הוא ניתוק מטורקיה של שטח המכיל עמים משועבדים – למעשה ארמניה והשטח שמדרום לטאורוס'.²⁶⁷

לאחר שווייצמן חזר מגיברלטר בסוף יולי, ביקשו ממנו סייקס וגרסה לצאת לפריס יחד עם סוקולוב, כדי להיפגש עם לויד ג'ורג' ובלפור שהשתתפו שם בוועידה של מעצמות ההסכמה, שדנה בהיערכות הצבאית מול תורכיה בבלקן ובארץ ישראל. קיימות שתי גרסאות על מטרת השליחות. ריינהרץ קבע – בלי להזכיר את סוקולוב – כי 'וייצמן דיווח על שליחות מורגנתאו ומסר מידע אחר – ביחס למדיניות החוץ של צרפת'.²⁶⁸ טולקובסקי טען, לעומת זאת, כי מטרת השליחותם של וייצמן וסוקולוב הייתה לקבל מלויד ג'ורג' ומבלפור 'הבטחה רשמית, שלא ייטשו אותנו'.²⁶⁹ מן העובדה שגם סוקולוב יצא לפריס 'ברכבת של לויד ג'ורג', כדיווחו של טולקובסקי, ברור כי הדיווחים של וייצמן על מהלך השיחות בגיברלטר ועל העמדות שנקט הנציג הצרפתי שם לא היו המטרות של השליחות. ייתכן שבאמצעות וייצמן וסוקולוב חתרו סייקס וגרסה לקדם את המדיניות הרדיקלית בכיוונים נוספים. על המגמה הרדיקלית של שליחותם עשויה ללמד גם העובדה שבתינוכו של סייקס הגיעו וייצמן וסוקולוב במהלכה 'לידי הסכמה עם נובאר פאשה בדבר הקמת ועד ארמני-ערבי-יהודי לשם הכנת entente בין שלושת העמים'.²⁷⁰ מהלך שבהתאם למדיניותו של סייקס נועד, כאמור, להכשיר את פירוק האימפריה העות'מאנית.

תפיסותיו הרדיקליות של וייצמן חרגו מעבר לסוגיות הקשורות לעתיד המזרח התיכון. הוא היה מודע להקשר הרחב של המדיניות הרדיקלית גם ביחס לגרמניה. במכתב לסקוט

264 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 177.

265 ברכר, מורגנתאו, עמ' 360-361.

266 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 482.

267 שטיין, מסד, עמ' 297; וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 483.

268 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 179; וייצמן, שם, עמ' 494.

269 טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 135, 142.

270 שם, עמ' 142; אורון, הבנאליות של האדישות, עמ' 233-235.

מפריס הוא תיאר בדאגה את ההשפעה הגוברת על דעת הקהל שרוכש ראש ממשלת צרפת לשעבר, ז'וזף קאיו. וייצמן, שכבר בעבר חשד ש'איש כספים צרפתי מקבוצת קאיו' נמנה עם התומכים בשליחות מורגנטאו,²⁷¹ תייג את קאיו, שקרא להתנתקות צרפת מבריטניה ולשלום של פשרה עם גרמניה, כ'פאציפיסטי אנטי בריטי'.²⁷²

עמדותיו הרדיקליות של וייצמן והכלתו בממשלו של לואי ג'ורג' כשותף למדיניות חלוקת האימפריה העות'מאנית וסיפוחה של ארץ ישראל לאימפריה הבריטית, היו המפתח לתפקיד המרכזי שהוא מילא בקידומה של הצהרת בלפור. אולם, עד כה לא הקנה המחקר את החשיבות הראויה לרדיקליזם שלו כגורם המסביר את מדיניותו במלחמת העולם הראשונה ואת המעמד הפוליטי שהוא רכש במהלכה. עובדה זו עשויה להסביר את המבוי הסתום שאליו נקלע הדיון הפרשני הן בשאלת הגורמים למתן הצהרת בלפור הן בשאלת תרומתו של וייצמן לפרסומה.

הכשל הפרשני הגלום בהתעלמות מן הרדיקליזם של וייצמן בולט בניסיונם של שטיין וריינהרץ להסביר את הגורמים להשפעתו על התהליך שהביא לפרסום הצהרת בלפור. שניהם ציינו את השינוי לחיוב שחל ביחסו של הממשל הבריטי לציונים בסוף 1916 בעקבות מינויו של לואי ג'ורג' לראש הממשלה,²⁷³ אך הם לא קשרו בין התוכן הפוליטי הרדיקלי של השינוי לבין התחזקות מעמדו של וייצמן. שניהם רחו אמנם כ'אגדה', כ'איוולת' וכ'סיפור מפוקפק' את הכתוב בזיכרונותיו של לואי ג'ורג' כי הצהרת בלפור ניתנה בתמורה לתרומתו של וייצמן לייצור האצטון,²⁷⁴ אך בד בבד הם טענו כי לקשרים שטיפח וייצמן עם לואי ג'ורג' ועם פקידי ממשל אחרים במהלך עבודתו במשרד החימוש ובאדמירליות היה תפקיד חשוב בקידום ההצהרה. שטיין הסביר כי דחיית גירסתו של לואי ג'ורג' אין פירושה כי לשירותיו של וייצמן לבריטניה בימי המלחמה [...] לא היה שום ערך בתולדות "ההצהרה". להפך, לדבריו עבודתו של וייצמן במשרד החימוש 'הביאתהו במגע אישי מהודק עם לואי ג'ורג', ובגלל האמון והכבוד שעורר הקנתה לו מעמד חזק'. לפיכך תרומתו של וייצמן לייצור האצטון 'השפיעה על מקורות "ההצהרה" במידה, אולם רק במידה, שעליית מעמדו ויוקרתו עשאתהו לסניגור הרבה יותר יעיל לעניין הציוני'.²⁷⁵ בדומה לכך טען ריינהרץ כי 'קשה היה למתוח קו בין האמון שניתן בווייצמן המדען בין האמון בווייצמן המדינאי הציוני', וכי 'לואי ג'ורג' וחברי הקבינט המקורבים לו נתנו בווייצמן אמון מלא, וזאת בפירוש בשל תרומתו למאמץ המלחמתי'. [...] גישה זאת קיבלה משנה תוקף משנעשה לואי ג'ורג' ראש ממשלה בדצמבר 1916'.²⁷⁶

271 טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 104.

272 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 494.

273 שטיין, מסד, עמ' 121-122; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 125-126.

274 שטיין, שם, עמ' 100; ריינהרץ, שם, כרך ב, עמ' 78.

275 שטיין, שם, עמ' 100-101.

276 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 80-81.

אולם טיעוניהם של ריינהרץ ושטיין מעוררים תמיהה. אם תרומתו של וייצמן למאמץ המלחמתי הבריטי והיחסים שקשר עם גורמי ממשל שונים הם המקור להשפעה שרכש, מדוע לא זכתה תרומתו להכרה בתקופת השלטון הרפורמי של אסקווית? המסקנה המתבקשת מתמיהה זו היא שתרומתו המדעית וקשריו של וייצמן בממשל הבריטי היו חסרי השפעה לכשעצמם כל עוד השלטון היה בידי הרפורמים שהתנגדו לעמדותיו הרדיקליות. משמע, לא תרומתו המדעית של וייצמן, אלא תמיכתו בסיעה הרדיקלית היא שעמדה בשורש קשריו עם לוי ג'ורג' מלכתחילה והיא שהקנתה לו השפעה על המדיניות הבריטית לאחר שהאחרון נעשה ראש ממשלה. מכאן שגיוס הציונות לצדם של הרדיקלים הוא שעשה אותה לנכס מדיני לממשל של לוי ג'ורג', והוא שהפך את וייצמן לחלק ממבנה הכוח הרדיקלי, מעמד שאפשר לו להשפיע על המהלכים שהובילו להצהרת בלפור.

המאבק הפנים ציוני על גיבוש טיוטת ההצהרה

ביוני 1917, במקביל למאמצים לסיכול שליחות מורגנטאו, פתח וייצמן במגעים עם בכירי משרד החוץ בדבר פרסום הצהרה שבה 'ממשלת בריטניה תתן ביטוי לאהדתה ולתמיכתה במטרות הציונות ותכיר בצדקת התביעות היהודיות על ארץ ישראל'.²⁷⁷ תוך ארבעה חודשים עתידים היו מגעים אלה להבשיל להצהרת בלפור.

שתי התפתחויות נפרדות הקנו ביוני 1917 מידה הולכת וגדלה של דחיפות להצהרה, דבר המסביר את הפיכתה ממשאלת לב ציונית למהלך מדיני בריטי. האחת, ברוסיה גברו הקולות הקוראים לשלום נפרד עם גרמניה, ובתגובה חזר הממשל הבריטי לשקול את אפשרות הסיוע לציונים כאמצעי לגיוס יהודי רוסיה למאמץ תעמולתי במטרה להשפיע על דעת הקהל הרוסית לתמוך בהמשך המלחמה לצד מעצמות ההסכמה. השנייה, וילסון האיץ את המהלכים להשגת שלום נפרד עם תורכיה בתמורה לשמירת שלמותה הטריטוריאלית באסיה, ובתגובה הגבירו הרדיקלים את השימוש בעקרון הלאומיות, שווילסון הכיר בו באירופה, כצירוף לפירוק האימפריה העות'מאנית באסיה, וחיפשו דרכים למתן ביטוי לתמיכתם בציונות.

היחס לציונות ולשאיפותיה בארץ ישראל היה, כאמור, אחד מסלעי המחלוקת בין הרדיקלים לרפורמים. לאחר מינויו של לוי ג'ורג' לראש ממשלה הוגדרו מחדש קווי המתאר של המחלוקת הבין-סיעתית בשאלת הציונות והרפורמים שאיבדו את ההגמוניה, שינו את אסטרטגיית ההתנגדות שלהם לתביעה הציונית ל'ארץ ישראל בריטית'. בעוד אסקווית התעלם מן הציונים וגרר גילה אהדה לשאיפותיהם אך דחה את מדיניותם, הרי שלאור תמיכתו של לוי ג'ורג' בציונים עברו הרפורמים משלילת רעיון 'ארץ ישראל בריטית' – שהפכה לחסרת סיכוי – לניסיון למתנו כדי לנטרל את יכולתם של הרדיקלים

לעשות בו שימוש. נציג בולט של גישה רפורמית זו היה בלפור, שמהלכיו מלמדים כי לו היו הדברים תלויים בו, ספק אם ההצהרה הנושאת את שמו הייתה באה לעולם.²⁷⁸ ב-13 ביוני 1917 עשה וייצמן את הצעד הרשמי הראשון שהביא להצהרת בלפור. בעקבות דיון שקיים עם גרהם יומיים קודם לכן על שליחות מורגנתאו, הוא שלח לו מכתב ובו העלה את הרעיון שממשלת בריטניה תפרסם הצהרה פרו-ציונית. במכתב הזהיר וייצמן, מצד אחד, מפני ניסיונותיה של ממשלת גרמניה 'להשפיע על הציונים בגרמניה על-מנת לנצלם למטרות תעמולה למען שלום' ברוסיה ובארצות הברית; ומצד אחר הוא עמד על התמיכה שגייסו הוא ועמיתיו בקהילות היהודיות במדינות ההסכמה לרעיון 'ארץ ישראל יהודית תחת חסות בריטית'. כדי להיאבק בתעמולה הגרמנית הציע וייצמן שממשלת בריטניה תיתן פומבי ל'אהדתה ולתמיכתה במטרות הציונות'.²⁷⁹ גרהם העביר את הצעתו של וייצמן לבלפור וציין כי מתן הבטחה לציונים ש'ממשלת הוד-מלכותו אוהדת באופן כללי את שאיפותיהם' עשוי לסייע למאמץ התעמולה הבריטי ברוסיה.²⁸⁰ בלפור הסתייג מהמלצתו של גרהם באותם נימוקים שבהם דחה את ניסיונו של וייצמן לרכוש את תמיכתו בציונות-הרדיקלית ב-22 במארכ 1917. הוא תמה 'כיצד יכולה ממשלת ה"מ' להודיע על כוונותיה "להגן" על ארץ ישראל מבלי להיוועץ תחילה בבעלי בריתנו', וציין כי 'אני עצמי הייתי מעדיף לשתף את ארצות-הברית בפרוטקטוראט, אם נצליח לזכות בו'. על ההיגיון הרפורמי שהנחה את התנגדותו של בלפור לרעיון ההצהרה מלמדת שאלה נוספת שהוא העלה בשולי תזכירו של גרהם: 'כיצד יכולים אנו לדון בפירוק האימפריה הטורקית בטרם הובסו הטורקים?'.²⁸¹

לנוכח עמדתו השלילית של בלפור, קיבלה יוזמת ההצהרה סיוע בלתי צפוי מתמורות שהתחוללו בהנהגה האנגלית-יהודית. ב-17 ביוני 1917 דחה ועד שליחי הקהילות – הארגון היציג של יהודי בריטניה – ברוב דחוק את עמדתם האנטי-ציונית של ראשיו, החלטה שהציונים פירשו באופן מגמתי כהבעת תמיכה בעמדתם.²⁸² בעקבות ההחלטה נטל רוטשילד – כמי שגילם את החיבור בין העילית האנגלו-יהודית להנהגה הציונית-רדיקלית – את הובלת המאמץ לפרסום הצהרת התמיכה הבריטית בציונות והודיע לווייצמן כי לאור המצב החדש, בו 'רוב יהודי בריטניה תומכים בציונות', הוא ביקש מבלפור כי יפגוש את שניהם.²⁸³ בפגישה שנערכה ב-19 ביוני 1917, טענו וייצמן ורוטשילד כי 'הגיע הזמן שהממשלה הבריטית תתן לנו הצהרה מפורשת של תמיכה ועידוד', ובלפור, לפי דיווחו של וייצמן, 'הבטיח לעשות

D. Z. Gillon, 'The antecedents of the Balfour Declaration', *Middle Eastern Studies*, Vol. 5, 278
Issue 2 (1969), p. 131; רטטה, **על הצהרת בלפור**, עמ' 302, 316.

279 וייצמן, **אגרות**, כרך ז, עמ' 460-463.

280 שם, עמ' 463.

281 שם.

282 שטיין, **מסד**, עמ' 383-384; ור' להלן.

283 שם, עמ' 387.

כך' וביקש מווייצמן להגיש לו טיוטה 'שתשביע את רצוננו' להצהרה המוצעת, ו'הוא ינסה להביאה לפני קאבינט המלחמה לשם אישורה'.²⁸⁴

בתוך פחות משבוע – בין 13 ל-19 ביוני 1917 – שינה אפוא בלפור לחלוטין את דעתו וממתנגד להצהרה הפך לתומך בפרסומה. שטיין וריינהרץ הסבירו את המהפך בכך שב-17 ביוני 1917 התמלאו שני תנאים שהוא הציב לתמיכתו בקידום בהצהרה: הסכמה של ממשלת צרפת ושל הקהילה האנגלו-יהודית.²⁸⁵ ואכן, כתולדה של צירוף מקרים התקבלה ב-17 ביוני ההחלטה ה'פרו-ציונית' של ועד שליחי הקהילות. באותו יום שב סוקולוב מצרפת ובידו מכתב ששלח לו ז'יל קמבון, ראש המחלקה הפוליטית במשרד החוץ הצרפתי, ב-4 ביוני 1917, המצהיר כי הממשלה הצרפתית 'יכולה אך להרגיש האהדה' לרעיון 'תחיית הלאומיות היהודית בארץ ממנה הוגלו בני ישראל לפני דורות רבים כל כך'.²⁸⁶ בהסבר שהציעו שטיין וריינהרץ לשינוי שחל בעמדתו של בלפור יש אמנם היגיון כרונולוגי, אך לא פוליטי, שכן הם התעלמו מתפיסתו הרפורמית, ששללה את ההצהרה בשל תרומתה לקידום סדר היום הרדיקלי. ואכן, נראה שאת היעדר ההסכמה הצרפתית העלה בלפור רק כתירוץ נגד פרסום ההצהרה. וייצמן הבחין בתכסיס התחמקות זה במהלך שיחתם ב-22 במארס 1917 ודיווח לסקוט: 'הרגשתי היתה שמר באלפור אינו מייחס משקל רב ביותר לתביעה הצרפתית וודאי שאינו מייחס שום ערך להחזקת הצרפתים בארץ ישראל' והיה מעדיף את בינאום ארץ ישראל או חסות אנגלו-אמריקאית.²⁸⁷ בלפור הוסיף, כאמור, להחזיק בדעה זו במהלך ביקורו בארצות הברית במאי, וגם מששב ללונדון ביוני. לכן קשה להניח שמכתבו של קמבון שינה את דעתו, מה גם שקמבון התנה את התמיכה הצרפתית בציונות בניצחון מעצמות ההסכמה,²⁸⁸ מהלך שעמד בניגוד לתפיסתו הרפורמית של בלפור, כפי שהתגלתה באותם ימים בעמדתו כלפי שליחות מורגנטאו. גם תרומתה של ההצבעה בוועד שליחי הקהילות לשינוי עמדתו של בלפור מוטלת בספק. גרם ציין אמנם כי בעקבות החלטה זו 'אין עוד צורך להתייעץ' עם ועדת החוץ המשותפת, שייצגה את ועד שליחי הקהילות במגעיו עם הממשלה.²⁸⁹ אולם משקלם של גופים אלה – שהתנגדו ליסוד הלאומי בציונות, שבגללו, כאמור, תמכו בה הרדיקלים – היה בכל מקרה נמוך לאחר עלייתו לשלטון של לויד ג'ורג', כפי שמלמד הקשר ההדוק שממשלו יצר עם וייצמן ועם הציונים-הרדיקלים. יש לבקש אפוא אחר הסבר חלופי, פוליטי, לשינוי שחל בעמדתו של בלפור ביחס לפרסום ההצהרה.

284 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 466; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 166.

285 שטיין, מסד, עמ' 385-387; ריינהרץ, שם, עמ' 165-166.

286 Edy Kaufman, 'The French Pro-Zionist Declarations of 1917-1918', *Middle Eastern Studies*,

Vol. 15 (1979), pp. 374-407; שטיין, מסד, עמ' 347-348.

287 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 368.

288 שטיין, מסד, עמ' 347-348.

289 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 463.

הגישה הרווחת במחקר מתארת את פרשת שליחות מורגנתאו וסיכולה כעלילת משנה בתולדות שיתוף הפעולה הבריטי-ציוני שהביא להצהרת בלפור. אולם, תיאור זה הוא תולדה של ראייה מוטעית בדיעבד. ביוני 1917 היה סדר החשיבות של הממשל הבריטי הפוך: הסוגיה הדוחקת הייתה שליחות מורגנתאו, בעוד שאלת ההצהרה נדונה לצדה ובצלה. על סדר חשיבות זה אפשר ללמוד ממכתביו של וייצמן לסקוט בתקופה זו. על עניין ההצהרה הוא דיווח לו בקצרה, וכפי שמעירה מערכת אגרות וייצמן – ברוח חיובית יותר מזו שהתבקשה מתוכן שיחתו עם בלפור.²⁹⁰ לעומת זאת הרבה וייצמן לדון בשליחות מורגנתאו, החמיר בסכנותיה, לעתים על יסוד מידע לא בדוק, ודחק בסקוט לגייס את לוידי ג'ורג' לסיכולה.²⁹¹ לאור הדיונים המקבילים שהתקיימו במשרד החוץ בשליחות מורגנתאו ובפרסום ההצהרה, נראה כי סיבה סבירה יותר לשינוי שחל בעמדתו של בלפור בעניין פרסום ההצהרה מצויה בגורם שהביא לשינוי עמדתו בשאלת שליחותו של מורגנתאו ושיגורו של וייצמן לגיברלטר: הצלחת המאבק הרדיקלי שניהל סייקס בתמיכתו של לוידי ג'ורג' במדיניות הרפורמית של 'הכנופיה הפרו-תורכית' למן שובו מן המזרח ב-15 ביוני 1917. בלפור, שהיה ער לשינוי שהתחולל ביחסי הכוחות, התאים את עמדותיו לאלה של לוידי ג'ורג' בשני העניינים המיידיים שהיו שנויים במחלוקת בין הרפורמים לרדיקלים: שליחות מורגנתאו והצהרה הפרו-ציונית. הד למצב דברים זה עולה מדיווח ששלח וייצמן לסאקר ב-20 ביוני 1917 על פגישה שלו ושל רוטשילד עם בלפור יום לפני כן: 'מר באלפור הביע דעתו נגד שליטה כפולה אנגלו-צרפתית והוא מעדיף צירוף אנגלי-אמריקני. אולם הוא סבור שמר לוידי ג'ורג' מתנגד לכך בחריפות'.²⁹²

בהתאם לסיכום פגישתם עם בלפור ב-19 ביוני 1917, אמורים היו וייצמן ורוטשילד להגיש לו הצעה לנוסח ההצהרה מטעם הציונים.²⁹³ היות שווייצמן יצא לגיברלטר בסוף יוני ושב רק בסוף יולי, הגיש רוטשילד לבדו את הצעת טיוטת ההצהרה לבלפור ב-18 ביולי 1917. אולם, אף על פי שווייצמן לא נטל חלק בניסוח טיוטת ההצהרה הציונית, הוא קבע את המנגנון לגיבושה וכך שלט בעקיפין גם בתוכנה.

בהתייחסו לפגישה שקיים בלפור עם וייצמן ורוטשילד ב-19 ביוני 1917, קבע שטיין כי 'שום דו"ח מן השיחה לא נתגלה'.²⁹⁴ עם זאת, אפשר ללמוד על תוכנה מאזכורים שונים של בלפור, וייצמן, רוטשילד וסוקולוב. וייצמן ורוטשילד הותירו עדויות סותרות בשאלה ממי ביקש בלפור להגיש את טיוטת ההצהרה. וייצמן דיווח לסאקר כי בלפור 'ביקשני להגיש לו הצעה שתשביע את רצוננו',²⁹⁵ ואילו רוטשילד פתח את מכתב הלוואי שצירף

290 שם, עמ' 467.

291 שם, עמ' 471-474; והשווה שם, עמ' 459.

292 שם, עמ' 466.

293 שם, עמ' 466-467.

294 שטיין, מסד, עמ' 387.

295 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 466.

לטיטוטת ההצהרה ששלח לבלפור במילים: 'סוף סוף אני יכול לשלוח לך את הנוסחה שבקשת ממני'.²⁹⁶ הן גירסתו של וייצמן והן זו של רוטשילד מנוגדות לרישום של בלפור בשולי תזכיר של גרם מ-19 ביוני 1917, בו נאמר כי הוא הפנה את בקשתו ל'לורד רוטשילד ופרופסור וייצמן', כאחד.²⁹⁷ נראה שגרסתו של בלפור עדיפה, שכן היא מסבירה מדוע ראו עצמם הן וייצמן והן רוטשילד כמי שהפנייה כוונה אליהם. עם זאת, היעדרותו של וייצמן, שיצא להיוועד עם מורגנטאו בגיברלטר, הפכה למעשה את רוטשילד לאיש הקשר הבלבדי עם בלפור. עוד סוכם, ככל הנראה, בפגישה, כי טיטוטת ההצהרה הציונית תוגש לבלפור בידי וייצמן ורוטשילד באופן פרטי ולא כפנייה ציונית רשמית, כפי שכתב סוקולוב לסאקר ב-10 ביולי 1917: 'הצעדים הראשונים נעשו על ידי חיים יחד עם לורד ר', ולורד ר' יציע את נוסח ההצהרה הזאת באורח פרטי'.²⁹⁸ שטיין הסיק מכך כי בפגישה עם בלפור הוסכם 'שהטיטוטה לא תוגש רשמית על ידי ההסתדרות הציונית לממשלה, אלא תימסר לבלפור במכתב אישי מרוטשילד'.²⁹⁹ הסבר אפשרי לסיכום בדבר האופי הפרטי שתשא הגשת הצעת ההצהרה הציונית הוא שרוטשילד, שלא נשא עדיין בתפקיד ציוני רשמי,³⁰⁰ אמור היה להיות חתום עליו אם בעצמו ואם לצדו של וייצמן. מנגד, קביעתו של סוקולוב כי רוטשילד הוא זה שיגיש את הטיטוטה לא שיקפה את סיכום השיחה עם בלפור אלא את המציאות שנוצרה לאחר צאתו של וייצמן לגיברלטר.

בהמשך להבנות שהושגו בפגישה עם בלפור, ב-20 ביוני 1917 הטיל וייצמן על סאקר לחבר הצעה לטיטוטת ההצהרה על פי הקווים הבאים: 'אמר בה כי 'הממשלה הבריטית מכריזה על [...] כוונתה לתמוך במטרות הציוניות בנוגע ליצירת בית לאומי יהודי בארץ ישראל', אך זאת מבלי להכנס ל'שאלת המעצמה הסוודנית' – כלומר, המעצמה שתעניק את החסות לבית הלאומי היהודי – כדי שלא להקשות על הבריטים.³⁰¹ הקווים שהציע וייצמן היו קרובים לנוסח הסופי של הצהרת בלפור הרבה יותר מן הטיטוטה שהגיש לבסוף רוטשילד בשם ההסתדרות הציונית למשרד החוץ ב-18 ביולי 1917, אשר ביקשה להרחיב את היקף ההבטחה הבריטית ל'עיקרון שארץ ישראל תקומם כבית הלאומי של העם היהודי'.³⁰² וייצמן לא נטל, כאמור, חלק בניסוח טיטוטת ההצהרה שהגיש לבסוף רוטשילד, ולפיכך קשה לעמוד על השיקולים שהנחו אותו בצמצום קווי המתאר של הטיטוטה הציונית להצהרה: האם הם היו תולדה של גישה זהירה, כמו זו שעתידי היה סוקולוב לנקוט בהנחה שאם נדרוש יותר מדי לא נקבל כלום?³⁰³ או שמא היו הקווים פרי הערכתו של וייצמן

296 שטיין, מסד, עמ' 391.
 297 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 166.
 298 שטיין, מסד, עמ' 387.
 299 שם, עמ' 387.
 300 רוטשילד, לורד רוטשילד, עמ' 235-236.
 301 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 466.
 302 שם, עמ' 466-467.
 303 שטיין, מסד, עמ' 388.

את גבולות ההישג הציוני האפשרי לאור הכרתו את יחסי הכוחות בין הגורמים היריבים שפעלו בממשל הבריטי?

כפי שעולה ממכתבו של סוקולוב לסאקר, טרם צאתו לגיברלטר העביר וייצמן את הפיקוח על גיבוש טיוטת ההצהרה לידי רוטשילד. סוקולוב הסביר כי 'את הנוסח או הנוסחאות צריך יהיה למסור ללורד ר' לחוות דעתו; על כך הוחלט לפני צאתו של חיים', וכי אם רוטשילד יתנגד לנוסח שיוצע, הוא – סוקולוב – 'לא יוכל להתעלם מכך'.³⁰⁴ בפועל הפקיע אפוא וייצמן את ניסוח הצעת ההצהרה מידי תומכיו בתנועה הציונית והעבירו לידי רוטשילד. על פי הסיכום עם בלפור, בהיעדרו של וייצמן, רוטשילד אכן אמר היה למסור את הצעת ההצהרה לברו, אך הנוהל של הכפפת ניסוח ההצעה לפיקוחו של רוטשילד וזכות הווטו שהוקנתה לו על תוכנה היו תכתוב של וייצמן. הסבר אפשרי להחלטתו של וייצמן להעדיף את רוטשילד עשוי להיות המתחוות שגברה בקיץ 1917 בינו לבין חלק מהחוג הפנימי של תומכיו בתנועה הציונית.

מאחר שהיה חסר מעמד רשמי, מראשית המלחמה ועד לבחירתו לנשיא הסתדרות ציוני אנגליה בפברואר 1917, נשענה פעילותו המדינית של וייצמן על תמיכתם של יחידים מקרב ההנהגות היהודית והציונית – כמו הרוטשילדים, אחד העם וסוקולוב – ועל קבוצת פעילים ציונים צעירים בלונדון ובמנצ'סטר שהתארגנה בהנהגתו סביב הרעיון של 'ארץ ישראל בריטית'. קבוצה זו הייתה החוג הפנימי של תומכי וייצמן, שעמו נמנו הרי סאקר, סיימון מרקס, ישראל זיו, לאון סיימון, שמואל טולקובסקי ואחרים.³⁰⁵ אולם, ככל שהתהדקו הקשרים בין הציונים-הרדיקלים לבין ממשלת לוי ג'ורג', כן נתגלעו מחלוקות ארגוניות ומדיניות שהלכו והחריפו בין וייצמן לחוג הפנימי. במישור הארגוני גברה ביקורתם של חברי החוג הפנימי על החשאייות והריכוזיות שאפיינו את התנהלותם של וייצמן וסוקולוב, וחבריו דרשו לכונן מנגנוני דיון ובקרה שיאפשרו להם להגדיל את השפעתם על עיצוב המדיניות הציונית. לאחר שב-1916 כשלו המאמצים למסד גוף דיווח והיוועצות בין החוג הפנימי לבין וייצמן וסוקולוב, חודשו ניסיונות אלה בראשית 1917 – במקביל לראשית המגעים עם סייקס – והבשילו בסוף יולי 1917 בהקמת 'הוועד הפוליטי הציוני של לונדון'. וייצמן הסתייג מהקמת הוועד הפוליטי. ריינהרץ קבע כי 'ברור שהוועד הפוליטי לא היה פרי רוחו של וייצמן שהיה מעדיף לנהל את מגעיו הדיפלומטיים בלעדיו', וכי 'היוזמה להקמתו מקורה במחלוקת ואי-אמון אישי'.³⁰⁶ חששותיו של וייצמן לא היו נטולי בסיס. חילוקי דעות עמוקים התגלו בין סוקולוב לסאקר במהלך הדיונים על נוסח טיוטת ההצהרה,³⁰⁷ והם החריפו באוגוסט-ספטמבר 1917 והזינו מחלוקות חריפות בעניין הגדוד העברי, שגרמו לסדרה של התפטרונות חוזרות של וייצמן הן מן הוועד הפועל של ציוני אנגליה והן מן

304 שם, עמ' 387; טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 133.

305 שטיין, מסד, עמ' 104.

306 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 185-190.

307 שטיין, מסד, עמ' 388-389.

הוועד הפוליטי.³⁰⁸ ורה וייצמן – שחברי הוועד הפוליטי חזרו והתלוננו על התערבותה בפעילות הציונית של וייצמן³⁰⁹ – הסבירה את אחד ממהלכי ההתפטרות בכך ש'וייצמן כועס על הוועד הפוליטי ומאשים אותו ברצון להשיגה עליו יותר מדי ובעיסוק בביקורת הרסנית בלבד'.³¹⁰ וייצמן עצמו כתב לאחד העם ב־16 באוגוסט 1917 כי 'אני חושש מאוד ש"הצעירים" שלנו רוצים להפוך את הוועד ל"מועדון הרברנים"'.³¹¹ בדומה, בהתייחסו לחברי הוועד הפוליטי, כתב וייצמן לסקוט ב־13 בספטמבר 1917 כי 'הם החלו להחדיר טאקטיקות סובייטיות לתוך התנועה הציונית',³¹² ובשיחות עמם אף נהג לכנות את הוועד הפוליטי 'סובייט', כינוי שנתפס בידיהם כ'כפיות־טובה'.³¹³

למאבק הארגוני בין וייצמן לחוג הפנימי התלוותה גם מחלוקת מדינית. מחלוקת זו החלה בערעור של סאקר ואחרים על נכונותו, לשיטתם, של וייצמן להכפיף את הדרישות הציוניות לאינטרס הרדיקלי. בהמשך התחדדה ביקורתו של סאקר והוא תקף את התנגדותו של וייצמן ל'רעיון של שלום נפרד עם תורכיה', ואף הדגיש כי 'אני עצמי לא אקנה פרוטקטורט בריטי במחיר של הארכת המלחמה אפילו ביום אחד'. מעל הכול, סאקר תקף את ההיגיון הרדיקלי שהנחה את מדיניותו של וייצמן: הוא יצא נגד זיהוי הציונות עם האימפריאליזם הבריטי והזהיר מפני הסכנה 'שאנו הציונים באנגליה נזדהם באימפריאליזם בזמן ששאר העולם מתחיל להתנער ממנו'.³¹⁴

החשדנות שהתעצמה בין וייצמן לבין מקורביו הביאו אותו, כך נראה, למסקנה כי מוטב יהיה למזער את השפעתו של הוועד הפוליטי על המשא ומתן עם הממשל הבריטי. לפיכך, הפקיע וייצמן את ההכרעה בשאלת נוסח הצעת ההצהרה שהציונים היו אמורים להגיש לבלפור תחילה לידיו, ובהמשך – בהיעדרו – לידי רוטשילד, שלו הוא הקנה זכות וטו על נוסחה הצעת ההצהרה. השימוש שעשה וייצמן ברוטשילד במסגרת מאבקו בוועד הפוליטי לא היה חדש. כבר בראשית יוני 1917 הוא תירץ את התנגדותו להקמת הוועד בטענה – חסרת הבסיס, לפי טולקובסקי – כי 'אי אפשר לכוון ועד פוליטי אמיתי [...] שהרי את הדיונים עם הממשלה מקיים בעיקר לורד וולטר, ואי־אפשר לדעת אם ירצה להידבר עם ועד פוליטי'.³¹⁵ זכות הווטו על נוסח הצעת ההצהרה שהקנה וייצמן לרוטשילד לא הייתה אפוא תולדה של סיכום השיחה עם בלפור, אלא פרי אי־אמונו בחוג הפנימי של מקורביו שהפך לוועד הפוליטי. סיוע להנחה זו אפשר למצוא בדברים שאמר וייצמן לטולקובסקי ב־24 באוקטובר 1917, כי 'בדעתו להודיע לוועד על רצונו שיוצב לבדו בראש ההסתדרות,

308 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 195-199.

309 שם, עמ' 188, 198.

310 טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 13.

311 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 506.

312 שם, עמ' 530.

313 טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 192.

314 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 271-273; וראה להלן.

315 טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 102.

פחות או יותר כמו דיקטטור'. וייצמן הסביר לטולקובסקי כי החל לחשוב על רעיון השלטון הדיקטטורי לאחר שסוקולוב כתב לו מפרס כי 'הוא בפאריס עשה בשלושה שבועות יותר ממה שעשו בלונדון במשך כל ימי המלחמה'.³¹⁶ סוקולוב כתב את הדברים ב-6 באפריל 1917.³¹⁷ מכאן שמחשבותיו ה'דיקטטוריות' של וייצמן התגבשו בחצי השנה שחלפה מאז, בד בבד עם החרפת מאבקיו בוועד הפוליטי, והן הזינו את רעיון הגבלת כוחו של הוועד בסוף יוני. נראה שהחלטתו של וייצמן הושפעה גם מן האופי הרפורמי של הביקורת של חברי הוועד הפוליטי ובעיקר של סאקר על מדיניותו, ושיקפה את רצונו להבטיח באמצעות רוטשילד את הכיוון הרדיקלי של המדיניות הציונית. על כך שווייצמן היה בטוח שרוטשילד ייטיב להוציא אל הפועל את מדיניותם הרדיקלית המשותפת, עשויה ללמד גם העובדה שבראשית ספטמבר 1917, לאחר שווייצמן הודיע על התפטרותו מראשות הסתדרות ציוני אנגליה, סבר סוקולוב כי הוא ירצה שרוטשילד יתמנה ליורשו.³¹⁸

השימוש הכוחני שעשה וייצמן ברוטשילד, משמע, בכוח הפלוטוקרטי היהודי, כדי לבלום את התביעות לרמוקרטיזציה של התנועה הציונית באנגליה, היה ניגודו של המהלך שהנחה את ההצבעה הפרו-ציונית בוועד שליחי הקהילות כשבוע קודם לכן. המניע לריון בוועד השליחים היה גילוי דעת אנטי-ציוני שפרסמה ועדת החוץ המשותפת ב-24 במאי 1917 בטיימס בחתימת שני נשיאי הארגונים שהרכיבו אותה, האגודה האנגלית-יהודית וועד השליחים.³¹⁹ סטיוארט כהן טען כי בניגוד לפרשנות הרווחת, נושא הדיון בוועד השליחים ביוני 1917 לא היה היחס לציונות, אלא היעדר הדמוקרטיה בוועד; היינו לא תוכנו האנטי-ציוני של גילוי הדעת הטריד את חברי הוועד – שרק חודש לפני כן דחו הצעה לריון בפרסום הצהרה פרו-ציונית מטעמו – אלא השאלה אם לנשיאו, דוד ל' אלכסנדר, הייתה סמכות לחתום עליו בלי שנועץ קודם בחבריו. התנהלותו של אלכסנדר פילגה את חברי ועד השליחים לשני מחנות ברורים: מצד אחד, אנשי הממסד הקהילתי הוותיק, הלונדוני בעיקרו, שתמכו בהנהגת הוועד, ומצד אחר, נציגי הקהילות בפרובינציה וארגונים קהילתיים חדשים בלונדון, שיצאו נגד ההנהגה וביקשו להגדיל את השפעתם על החלטותיה. פרסום גילוי הדעת, קבע כהן, 'נראה לרבים משליחי הפרובינציה ומשליחיה החדשים של לונדון כהזדמנות נאותה ללחוץ לשינויים במבנה ה"ועד" – דבר שהיה משאת נפשם מזה זמן רב. [...] ייתכן שהציונות רק סיפקה את ההזדמנות המיידית למהפך ולא בהכרח היתה הסיבה הנסתר שגרמה ל'.³²⁰

316 שם, עמ' 183.

317 שם, עמ' 183, 498.

318 שם, עמ' 172.

319 Stuart A. Cohen, *English Zionists and British Jews*, Princeton 1982, pp. 237-239 (להלן: כהן, ציונים).320 סטיוארט כהן, 'כיבושה של קהילה? הציונים ו"ועד שליחי הקהילות היהודיות בבריטניה" ב-1917', בתוך: אריה גרטנר (עורך), *יהודי אנגליה בעת החדשה*, ירושלים 1981, (להלן: כהן, קהילה), עמ' 174-175; הציטוט בעמ' 174.

המחלוקת שהלכה והתפתחה בין וייצמן למקורביו בוועד הפוליטי התנהלה בקווים דומים לאלה שאפיינו את העימות שהתנהל במקביל בוועד השליחים: התנגדות להנהגה ריכוזית המלווה בתביעה של הפעילים לשיתוף בעיצוב המדיניות. גם מבחינת הרקע החברתי ניכר דמיון בין האופוזיציה בוועד השליחים לחברי הוועד הפוליטי. בהתייחסו להצלחת הציונים לזכות בתמיכת מפלגת הלייבור עוד בטרם פרסום הצהרת בלפור, ציין סאקר כי 'זוהי הזכייה הגדולה ביותר מן הסוג הדיפלומטי שנפלה לידינו בזמן המלחמה ובלי רצון להתרברב – לא חיים וסוקולוב) השיגו אותו, אלא קבוצתנו', היינו קבוצת הפעילים ממנצ'סטר.³²¹ אולם בעוד הנהגת ועד השליחים חוללה דמוקרטיזציה מסוימת של דרכי פעולתו בעקבות ההצבעה הפרו-ציונית ביוני 1917,³²² פעל וייצמן כדי לרסן את התביעה לדמוקרטיזציה של הפעילות הציונית שהעלו מקורביו בוועד הפוליטי, וכפה זאת באמצעות שימוש ביוקרה הפלוטוקרטית של הרוטשילדים.

בהיעדרו של וייצמן, ששהה בשליחות בגיבלטר, הופקד גיבוש טיוטת ההצהרה שהגיש רוטשילד בשם הציונים בידיו של סוקולוב, שקיים לשם כך מגעים עם סייקס ועם פקידים במשרד החוץ, כדי להבטיח שבלפור יקבל את הנוסח שיציעו הציונים.³²³ במקביל פעל סוקולוב לשכנע את חברי הוועד הפוליטי לקבל את הנוסח שגובש בהתייעצות עם סייקס ועם נציגי הממשלה,³²⁴ והסתייע בכך באחד העם וברוטשילד.³²⁵ נוסח הטיוטה שהעביר לבסוף רוטשילד לבלפור ב-18 ביולי 1917, כלל שני סעיפים: האחד, מדיני – ממשלת בריטניה מקבלת את העיקרון 'שיש לכוונן מחדש את ארץ ישראל כבית הלאומי של העם היהודי'; והשני, מנהלי – האופן שבו תשתף ממשלת בריטניה פעולה עם ההסתדרות הציונית כדי 'להבטיח את הגשמתה של מטרה זו'.³²⁶ בלפור מיתן את נוסח ההתחייבות הבריטית כלפי הציונים שהייתה כלולה בסעיף המנהלי. בעוד בטיוטה הציונית נאמר כי לשם הגשמת ההצהרה ממשלת בריטניה 'תדון בדרכים ובאמצעים הדרושים עם ההסתדרות הציונית', בטיוטה של בלפור נאמר רק כי הממשלה 'תהיה מוכנה לעיין בכל הצעות בנידון, שההסתדרות הציונית אולי תרצה להניח לפניה'.³²⁷ ב-2 באוגוסט 1917 הוא שלח את הנוסח המתוקן לרוטשילד, וכעבור כמה ימים הפיץ אותו בין חברי הקבינט לקראת דיון בפרסום ההצהרה.³²⁸

במהלך הדיונים על גיבוש נוסח טיוטת ההצהרה שהציעו הציונים תפס הסעיף המנהלי את מרב תשומת הלב. אולם, משהועברה הטיוטה, לאחר השינויים שהכניס בה בלפור, לאישור קבינט המלחמה, חל שינוי בדגשים והדיון התמקד בנושא המדיני, שכן הטיוטה

321 פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 285.

322 כהן, קהילה, עמ' 174-175.

323 שטיין, מסד, עמ' 389-393.

324 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 190-192.

325 אחד העם, אגרות אחד העם, תל אביב תרפ"ד, כרך ה, עמ' 303-304.

326 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 191.

327 שטיין, מסד, עמ' 552.

328 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 506; שטיין, מסד, עמ' 552; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 192.

נשאה אופי רדיקלי מובהק. משמעות הצהרה בריטית בזכות כינונה של ארץ ישראל כ'בית לאומי של העם היהודי' הייתה תמיכה בפירוקה של האימפריה העות'מאנית. ככזו הפכו ההצהרה הפרו־ציונית ונוסחה לסלע מחלוקת נוסף בין הרדיקלים לרפורמים. הזיקה בין ההצהרה הפרו־ציונית לעתיד האימפריה העות'מאנית הוכתבה גם על ידי התמורות בשדה הקרב. הדיונים על פרסום ההצהרה התקיימו במקביל להיערכות הבריטית לכיבוש ארץ ישראל. בסוף יוני 1917 נתמנה הגנרל אדמונד אלנבי למפקד הכוחות הבריטיים במצרים, ולויד ג'ורג' הורה לו לכבוש את ירושלים עד חג המולד של אותה שנה. ב־31 באוקטובר 1917, ביום שבו הכריע קבינט המלחמה בזכות פרסום ההצהרה, ניצח אלנבי בקרב באר שבע, שסימן את תחילת ההשתלטות הבריטית על ארץ ישראל שבמהלכה נכבשה ירושלים בתחילת דצמבר.³²⁹ הקשר צבאי זה, כמו גם כיבושה של עקבה בידי כוחות ערביים בהנהגתו של לורנס בחודש יולי והמשך התקדמותם לדמשק,³³⁰ עשו את שאלת עתידה של האימפריה העות'מאנית לשאלה מדינית דוחקת. במובן זה הדיונים בקבינט הבריטי על ההצהרה הפרו־ציונית בסתיו 1917 היו שיאו של המאבק בין הרדיקלים לרפורמים, וההחלטה לפרסם את ההצהרה הייתה ביטוי לניצחון הקו הרדיקלי והכרעה בזכות פירוק האימפריה העות'מאנית וחלוקתה.

המאבק בקבינט המלחמה על נוסח ההצהרה

ב־1 באוגוסט 1917, עם שובו משליחותו בת החודש לגיברלטר ולפריס, כתב וייצמן לסאקר: 'אני מבין שההצהרה עומדת להנתן לנו בקרוב'.³³¹ הערכתו – השגויה, כפי שהסתבר בדיעבד – של וייצמן התבססה על פגישותיו בפריס עם לויד ג'ורג', עם בלפור ועם אישים נוספים. 'אצל כולם', כפי שכתב לאחד העם, 'מצאתי יחס חיובי מאוד לענייננו ורצון לוחט לקבל בהקדם את הנחלה'.³³² אישור להערכה זו סיפק פיליפ קאר, מזכירו הפרטי של לויד ג'ורג', שקיבל את דעתו של וייצמן כי טוב היה 'אילו היה ראש הממשלה מזכיר את ארץ ישראל בקשר לשאיפות היהודים' בנאום שעמד לשאת ב־4 באוגוסט 1917.³³³ אלא שהאופטימיות של וייצמן התגלתה כמוקדמת מדי. באותו יום בלפור טרם נתן, כאמור, את הסכמתו לטיטת ההצהרה שהגיש לו רוטשילד בשם הציונים, ולויד ג'ורג' לא הזכיר כלל את ההצהרה בנאומו.³³⁴ נראה כי הערכתו המוטעית של וייצמן הייתה תולדה של ניתוקו – בשל שליחותו הדיפלומטיות – מן המגעים השוטפים שניהל סוקולוב עם משרד החוץ, כמו גם של הקשרים ההדוקים שהוא טיפח עם אישי ממשל רדיקליים – כתולדה של אותן

329 שניר, *הצהרת בלפור*, עמ' 195, 328; סנדרס, *ירושלים*, עמ' 548, 623–624.

330 שניר, שם, עמ' 321–332.

331 וייצמן, *אגרות*, כרך ז, עמ' 500.

332 שם, עמ' 497.

333 שם, עמ' 498; פרידמן, *שאלת ארץ ישראל*, עמ' 286.

334 ריינהרץ, *וייצמן*, כרך ב, עמ' 193.

שליחויות עצמן – מהם הוא הסיק כי קרוב פרסומה של ההצהרה הפרו-ציונית, כפי שהיה בטוח לקראת סוף יולי גם סייקס.³³⁵ נראה, אפוא, כי משום שהשתלב בממשל הרדיקלי ומשום שפירש את המציאות דרך מגמות מדיניותו, לא היה וייצמן ער לעוצמה שנתרה עדיין בידי הרפורמים בקיץ 1917, שמאבקם הנחוש נגד פרסום ההצהרה היה הגורם המרכזי לכך שבעוד הדיון הראשון בהצהרה נערך בקבינט המלחמה ב־3 בספטמבר 1917, ההחלטה לפרסמה נתקבלה רק כחודשיים מאוחר יותר, ב־31 באוקטובר 1917.

ב־2 באוגוסט 1917 אישר, כאמור, בלפור, בשינויים קלים, את טיוטת ההצהרה הציונית שהגיש לו רוטשילד, ולאחר עיכובים מנהליים שונים היא הופצה לעיון השרים ב־20 באוגוסט 1917. ב־23 באוגוסט הציע הלורד מילנר, חבר קבינט המלחמה, נוסח מתוקן שהיטה את ההצהרה לכיוון הרפורמי על ידי צמצום היקף היסוד הלאומי והטריטוריאלי שהוכטח בה. במקום נוסחת בלפור, שקבעה כי 'ארץ ישראל צריכה לקום מחדש כביתו הלאומי של העם היהודי', בנוסחת מילנר נאמר רק ש'יש ליצור כל אפשרות להקמת בית לעם היהודי בארץ ישראל'. מילנר הוסיף לצמצם את תפקידה של ההסתדרות הציונית והקטין את אופיה הייצוגי, כשציין כי הממשלה 'תהיה מוכנה לשקול כל הצעות בנדרון שההסתדרות הציונית תרצינה להעלות בפניה'.³³⁶ השינוי נטל מן ההסתדרות הציונית את המונופול על הקשר עם הממשלה הבריטית, ופתח אפשרות למעורבות של גורמים ציוניים נוספים – משמע, לא רדיקליים – במשא ומתן על יישומה של ההצהרה. באותו יום, ב־23 באוגוסט 1917, הפיץ אדווין מונטגיו, השר לענייני הודו – שהיה בן לאחת ממשפחות ההנהגה האנגלית-יהודית ובן דודו של סמואל³³⁷ – תזכיר שכותרתו 'האנטישמיות של הממשלה הנוכחית', ובו התנגדות חריפה מנימוקים רפורמיים ליסוד הלאומי שבהצהרה.³³⁸ ההצעה לפרסום ההצהרה עלתה לדיון בקבינט המלחמה ב־3 בספטמבר 1917, בישיבה שבה נדונה גם שאלת הגרודים העבריים.³³⁹ בהיעדרם של לוי ג'ורג' ובלפור, ששהו מחוץ ללונדון, הכתיב מונטגיו את מהלך הדיון, ובסיומו רשמו הרפורמים הישג משמעותי: הוסכם לדחות את ההחלטה עד לאחר קבלת חוות דעתו של הנשיא וילסון בשאלה העקרונית אם יש מקום לפרסום הצהרה פרו-ציונית.³⁴⁰ לאחר שנועץ בקולונל האוז, השיב וילסון ב־11 בספטמבר 1917 ברוח ההיגיון הרפורמי כי 'אין השעה כשרה לשום הודעה ברורה'.³⁴¹

בלפור, שעדכן את וייצמן ורוטשילד בתוצאת הדיון באיחור ניכר, העצים את המשמעות הרפורמית של החלטת הקבינט. ב־21 בספטמבר 1917 הוא אמר לרוטשילד כי הקבינט

335 שטיין, מסד, עמ' 414.

336 שם, עמ' 552; ויטל, המהפכה, כרך ג, עמ' 235.

337 שטיין, מסד, עמ' 404, 415-417.

338 Rahseen M. Basheer (ed.), *Edwin Montagu and the Balfour Declaration*, London 1966, pp. 5-8

(להלן: באשיר, מונטגיו).

339 ישראלי, המאבק, עמ' 161-162.

340 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 202.

341 שטיין, מסד, עמ' 420-421, ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 202-204.

החליט ש'אין השעה כשרה להצהרה', וב-24 בספטמבר 1917 הוא העיר בשולי תזכיר של גרהם, שביקש לזרז את פרסום ההצהרה, כי 'בשאלה זו נתקבלה (בהעדר) החלטה בקבינת כנגד הציונים, אינני יכול לעשות דבר בטרם נתקבל החלטה נגדית',³⁴² תשובה שהדהר בה המתח בין עמדתו הרפורמית של בלפור – שניצל את החלטת הקבינת כדי לרחות את המשך הדיון בהצהרה – למדיניותו הרדיקלית של לוי ג'ורג'. לאור עמדתו המסתייגת של בלפור החל וייצמן, בסיוע של פקידים רדיקלים כמו סייקס וגרהם, לפעול לקבלת 'החלטה נגדית'. ב-28 בספטמבר 1917 הוא נפגש, בתיווכו של סקוט, לפגישה בת דקות ספורות עם לוי ג'ורג', שהורה בעקבותיה לשוב ולהעלות את ההצהרה לדיון בישיבת הקבינת הקרובה. כהכנה לדיון החוזר נפגש וייצמן עם חברים נוספים בקבינת המלחמה כדי לגייס את תמיכתם בהצהרה.³⁴³ במקביל שלחו וייצמן ורוטשילד, ב-3 באוקטובר 1917, תזכיר למשרד החוץ ובו טענו כי מונטגיו מציג את 'חילוקי הדעות הקיימים ביהדות' בשאלת ההצהרה 'בצורה חד-צדדית בולטת', והדגישו את התועלת המדינית שתפיק בריטניה מן ההצהרה לצד הנזק שתגרום דחיית פרסומה.³⁴⁴

דיון חוזר בפרסום ההצהרה נערך ב-4 באוקטובר 1917, ולפניו שינה מילנר פעם נוספת את נוסח ההצהרה. מצד אחד, כתוצאה מלחץ רדיקלי – בריטי וציוני – הוא החזיר לנוסח ההצהרה את המושג 'בית לאומי'; מצד אחר, הוא הוסיף הסתייגויות שנענו לטענות שהעלו גורמים שונים – אנטי-ציונים ופרו-ערבים – כי ההצהרה עתידה לפגוע ביהודים בתפוצות ובערבים בארץ ישראל.³⁴⁵ בדיון בקבינת התפוררה החזית הרפורמית נגד ההצהרה. בלפור, שהבין כי לוי ג'ורג' נחוש לפרסם את ההצהרה הפרו-ציונית, החליט לוותר על המשך המאבק. בהתאם, הפריך וייצמן את הטענות שהעלה מונטגיו בישיבת הקבינת הקודמת והדגיש את הדחיפות שבפרסום ההצהרה נוכח ההערכה – המוטעית – שרווחה במשרד החוץ על מאמצי הגרמנים לרכוש לצדם את הציונים. מונטגיו, לעומת זאת, דבק בהתנגדותו. בהתאם לגישה הרפורמית הוא דחה את היסוד הלאומי שבהצהרה בנימוקים אידאולוגיים אנטי-ציוניים ועליהם הוא הוסיף את הפגיעה הצפויה במעמדו ובתפקודו כשר לענייני הודו. מתנגד נוסף להצהרה היה הלורד קרוון, אף הוא חבר קבינת המלחמה, שטען כי להגירה היהודית תהייה השפעה שלילית על ערביי ארץ ישראל.³⁴⁶ במכתב לברנדייס דיווח וייצמן כי בעקבות דבריו של מונטגיו ביקשו לוי ג'ורג' ובלפור לזמן אותו כדי שיציג לפני הקבינת את הטענות הציוניות, אך אף ששהה בקרבת מקום היה קושי לאתר, והוא החמיץ 'הזדמנות היסטורית זו', ולכן הוא יזמן לישיבת הקבינת הבאה שתדון בהצהרה, הערכה שהתגלתה

342 ריינהרץ, שם, עמ' 207, שטיין, שם, עמ' 425-426.

343 שטיין, מסד, עמ' 425-428; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 207-208.

344 שטיין, שם, עמ' 429.

345 שם, עמ' 434-435, 552; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 208.

346 פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 297-298; ריינהרץ, שם, עמ' 208-210; שטיין, מסד, עמ' 430-432.

כמוטעית.³⁴⁷ בתום הישיבה הוחלט כי לאור התחייבות קודמת של משרד החוץ, בטרם תקבל ההחלטה יש להיוועץ באשר לנוסח ההצהרה עם 'מנהיגים יהודים מייצגים', ציונים ולא ציונים, וכן כי יש לבקש, שוב, את חוות דעתו של וילסון, הפעם לא בסוגיה העקרונית של פרסום ההצהרה, אלא רק על נוסחה, משמע, על הנוסח השני שגיבש מילנר.³⁴⁸

בעקבות החלטת הקבינט נשאלו תשעה מנהיגים יהודים – נוסף על מונטגיו – לדעתם על הנוסח המוצע של ההצהרה, מהלך שיצר זירת מאבק חדשה בין תומכי ההצהרה למתנגדיה. רשימת המנהיגים הלא-ציונים הורכבה בהתייעצות עם מונטגיו, שנעזר בסר ליונל אברהמס – איש הממסד האנגלי-יהודי שהיה פקיד בכיר במשרד ההודי³⁴⁹ – ורשימת המנהיגים הציונית גובשה בהתייעצות עם וייצמן,³⁵⁰ דבר המלמד על המעמד הבכיר שהוא רכש כמדינאי רדיקלי. המקרה של גאסטר עשוי ללמד על השיקולים הסיעתיים שהנחו את מגבשי הרשימות: מועמדותו להיות אחד הנשאלים הפרו-ציונים נדחתה בנימוק טכני שמכסת הנשאלים הציונים מלאה,³⁵¹ אך העובדה שאישים אחרים הועדפו על פניו עשויה ללמד שהגורם לדחייתו היו, שוב, עמדותיו הרפורמיות.

וייצמן העריך כי חמישה מהנשאלים – רוטשילד, סמואל, הרב הראשי הרץ, סוקולוב והוא עצמו – ישיבו תשובות 'חיוביות לחלוטין'; שלושה אחרים – פיליפ מגנוס, קלוד מונטיפיורי ולאונרד כהן – ישיבו תשובות 'שליליות לחלוטין'; ותשובתו של סטיוארט סמואל – אחיו של סמואל ובן דודו של מונטגיו – 'עשויה להיות נייטרלית'.³⁵² הערכה דומה הייתה לסר מוריס הנקי, שהפיץ את פניית הקבינט למנהיגים היהודים וסבר כי יהיה בקרבם רוב למחייבי ההצהרה.³⁵³ למרות ההנחה כי לתומכי ההצהרה מובטח רוב, היו ספקות בקרב הציונים מתוצאות המשאל. רוטשילד ציין: 'אני שומע שהאוייבים שלנו פעילים מאוד', והביע חשש כי הדבר ימנע את פרסום ההצהרה.³⁵⁴ וייצמן הוטרד מהשפעתו של מונטגיו – שאכן תדרך את מונטיפיורי בניסוח תשובתו³⁵⁵ – ולפיכך הוא פנה לסמואל, באורח 'אישי וסודי בהחלט', וביקש ממנו לברר עם אחיו, סטיוארט סמואל, ועם מגנוס אם 'אפשר יהיה להגיע להסדר מניח את הדעת על-מנת שנימנע ממאבק משפיל במקצת ברגע

347 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 543-544, 551, 555; הנ"ל, **מסה ומעש**, עמ' 206.
 348 Vivian D. Lipman, 'Anglo-Jewish Leaders and the Balfour Declaration', *Michael*, vol. 10 (1986), pp. 155 (להלן: ליפמן, הצהרת בלפור); שטיין, **מסד**, עמ' 429-435; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 208-209; פרידמן, **שאלת ארץ ישראל**, עמ' 297-298.
 349 ליפמן, **הצהרת בלפור**, עמ' 156.
 350 ויטל, **המהפכה**, כרך ג, עמ' 240; ליפמן, שם, עמ' 155-156; כהן, **ציונים**, עמ' 303-304; שטיין, **מסד**, עמ' 434-437.
 351 ליפמן, **הצהרת בלפור**, עמ' 157.
 352 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 555.
 353 ליפמן, **הצהרת בלפור**, עמ' 154-155.
 354 פרידמן, **שאלת ארץ ישראל**, עמ' 301.
 355 כהן, **ציונים**, עמ' 303-304.

האחרון.³⁵⁶ מהלך זה לא הבשיל, אך גם בלעדיו היה רוב למחייבי ההצהרה בין הנשאלים.³⁵⁷ במקביל, ב-11 באוקטובר 1917, כנשיא הפדרציה הציונית של בריטניה יזם וייצמן מסע תמיכה בפרסום ההצהרה בקרב הקהילות האנגלו-יהודיות, ששיאו היה 300 מכתבי תמיכה מטעם בתי כנסת וארגונים יהודיים וציוניים שנשלחו למשרד החוץ, מהלך שבעקבותיו קבע גרהם, ב-23 באוקטובר 1917, כי 'להוציא קליקה קטנה ורבת השפעה, היהודים כולם כמעט כאיש אחד מצדדים ברעיון הציוני'.³⁵⁸

בהתאם להחלטת קבינט המלחמה, שלח משרד החוץ את נוסח ההצהרה לאישורו של וילסון, וכדי להבטיח את תמיכתו פנה וייצמן לברנדייס וביקשו להפעיל את השפעתו על הנשיא. אולם, עוד בטרם הייתה לברנדייס ולציוני ארצות הברית שהות לפעול הודיע וילסון ב-13 באוקטובר 1917 להאזו כי 'אני מסכים לנוסחה שהוצעה', והאזו מסר לבריטים כי וילסון 'סומך ידו' על הצהרה, 'אך מבקש שלא יזכירו את הסכמתו כאשר תפרסם ממשלת הוד מלכותו את הנוסחה ברבים, שכן הוא הסדיר שיהודים אמריקאים יבקשו את הסכמתו, אותה ייתן בפומבי כאן'.³⁵⁹ תוך חודש שינה אפוא וילסון את דעתו בשאלת ההצהרה: ב-11 בספטמבר 1917 הוא סבר כי אין מקום לפרסומה, ואילו ב-13 באוקטובר הוא נתן את הסכמתו לכך. הסיבות לשינוי שחל בעמדתו של וילסון הן נושא המחלוקת מתמשכת במחקר,³⁶⁰ ואולם, נראה כי המסגרת הפרשנית שתוחם המאבק בין הרפורמים לרדיקלים עשוי לבאר את המפנה. מנקודת ראותו הרפורמית של וילסון ההצהרה הפרו-ציונית הייתה הצהרה רדיקלית שנועדה להכשיר את פירוק האימפריה העות'מאנית וחלוקתה ולכן הוא התנגד לה עקרונית. לכן, בספטמבר הוא ענה בשלילה, שכן המאבק הרפורמי-רדיקלי בעניין ההצהרה טרם הוכרע והתנגדותו סיעה לרפורמים הבריטים. באוקטובר הבין וילסון, כמו בלפור, כי לאור נחישותו של לויד ג'ורג' לקדם את מדיניותו הרדיקלית באמצעות ההצהרה, התנגדותו לא תמנע את פרסומה, ולכן נתן את הסכמתו למהלך, אך התנה זאת בכך שתמיכתו לא תקבל פומבי, צעד שלא ככל את ידיו ואפשר לו להוסיף ולפעול לקידום המדיניות הרפורמית. ואכן, וילסון נתן אישור חלקי לתמיכתה של ארצות הברית בהצגת בלפור רק בסוף אוגוסט 1918, ותמיכה מלאה הובעה רק לאחר תום המלחמה.³⁶¹

קבינט המלחמה אמור היה לשוב ולדון בהצהרה ב-25 באוקטובר 1917, אך דחה את הדיון כדי לאפשר לקרוזן להגיש תזכיר המסכם את הסתייגויותיו, שנענה בתזכיר פרו-ציוני של סייקס.³⁶² הדיון הסופי בהצהרה נערך ב-31 באוקטובר 1917, ובו אימץ הקבינט גרסה

356 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 551.

357 ליפמן, הצהרת בלפור, עמ' 153-157, 170-180.

358 שטיין, מסד, עמ' 433-444; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 304.

359 שטיין, מסד, עמ' 441; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 212-213.

360 Richard N. Lebow, 'Woodrow Wilson and the Balfour Declaration', *The Journal of Modern*

History, vol. 40 (1968), pp.501-502 (להלן: לבוב, וודרו וילסון).

361 שם, עמ' 521-523.

362 פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 308-307.

מקוצרת של נוסחת מילנר השנייה, שהפכה ל'הצהרת בלפור'.³⁶³ בהיעדרו של מונטגיו, שיצא ב-18 באוקטובר 1917 למסע מדיני בהודו,³⁶⁴ נשמעה בדיון רק הסתייגות רפה מן ההצהרה מפי קרזון, שיותר משהתנגד לפרסומה, חזר והצביע על הקשיים הצפויים במימושה.³⁶⁵ דבריו של קרזון שיקפו היטב את רוח הדברים בישיבה: לאחר שהיה ברור כי בקבינט ישנו רוב לפרסום ההצהרה, החל במהלך הדיון מאבק על משמעויותיה המדיניות ועל אופן יישומה העתידי. את קווי המתאר של המאבק המחודש שרטט בלפור בדברי הפתיחה שלו. לאחר שציין כי 'הוא מבין שהכל מסכימים עכשיו, כי מנקודת-ראות דיפלומטית ומדינית צרופה, רצוי לפרסם עכשיו הבהרה לטובת שאיפותיהם של הלאומיים היהודים', הוא התייחס לההתנגדויות לנוסח המוצע של ההצהרה:

אשר למשמעות המילים 'בית לאומי', שהציונים מייחסים להן חשיבות כה רבה, הוא מבין שפירושן איזו ארץ חסות, בריטית, אמריקנית או אחרת, אשר בה יתננו ליהודים כל האפשרויות, לפעול למען גאולתם הם, ולהקים, בעזרת חינוך, חקלאות, ותעשיה, מרכז אמיתי של תרבות לאומית ומוקד של חיים לאומיים. אין כרוך בכך, בהכרח, ייסוד מוקדם של מדינה יהודית, שהיא עניין להתפתחות הדרגתית בהתאם לחוקים הרגילים של אבולוציה מדינית.³⁶⁶

דברים אלה חשף בלפור את סדר היום הרפורמי שהוסיף להנחות אותו: הוא חזר והעלה את האפשרות של כינון פרוטקטורט אמריקני או אחר – אנגלו-אמריקני, למשל – וקבע כי ניסוח ההצהרה אינו כרוך בכרח ב'ייסוד מוקדם של מדינה יהודית' וכי מימושה יכול לבוא לידי ביטוי בהקמת 'מוקד של חיים לאומיים'. בלפור הצביע אפוא על אפשרות לסכל את המשמעות הרדיקלית של ההצהרה גם לאחר פרסומה, על ידי הענקת פרשנות רפורמית לתוכנה.

תוכן המחלוקות שליוו את המאבק על פרסום הצהרת בלפור מלמד כי הן התמקדו במשקל שיינתן בה למרכיב הלאומי: השימוש במושג 'בית לאומי', צידוקו המדיני וגבולותיו הגאוגרפיים, התפקיד שתמלא התנועה הציונית בהגשמתו, ומידת השפעתו על היהודים בתפוצות ועל הערבים בארץ ישראל. הגם שהמחלוקות בעניין המרכיב הלאומי נשאו אופי אידאולוגי מובהק, משמעותן הייתה מדינית בעליל. הן חשפו את הדיון בהצהרה כאתר של מאבק בין הרדיקלים לרפורמים. הרדיקלים ראו בקבלת ההצהרה הפרו-ציונית בקבינט המלחמה אמצעי לקידום מדיניותם שקראה לפירוק האימפריה העות'מאנית ולחלוקתה, דבר שיאפשר לספח את ארץ ישראל לאימפריה הבריטית. כדי לסכל מהלך זה ולהותיר

363 שטיין, מסד, עמ' 552.

364 שם, עמ' 417.

365 סנדרס, ירושלים, עמ' 610.

366 שטיין, מסד, עמ' 455.

את שאלות עתידה הטריטוריאלית ואופי משטרה של האימפריה העות'מאנית פתוחות, חתרו הרפורמים בהנהגת מונטגיו לעמעם את הבסיס הלאומי שבהצהרה ולצמצם את היקף ההתחייבות לתנועה הציונית.

מונטגיו מונה לשר לענייני הודו ב־18 ביולי 1917, היום שבו שלח רוטשילד את טיוטת ההצהרה הציונית לבלפור. עם היוודע דבר המינוי, אמר רוטשילד לווייצמן: 'אני חושש שהקיץ עלינו הקץ',³⁶⁷ חשש שביטא הכרה בעוצמה שהוסיף מונטגיו למאבקם של המתנגדים להצהרה. עוצמה זו נבעה משילוב ייחודי של מעמדו של מונטגיו במפלגה הליברלית, מדיניותו הרפורמית, יהדותו והשפעת משפחתו בקהילה האנגלית-יהודית ובפוליטיקה הבריטית. לאחר שנבחר לראשונה לפרלמנט מטעם המפלגה הליברלית ב־1906, הפך מונטגיו לאחד מאנשי סודו הקרובים של אסקווית, ובחסותו הוא התקדם במדרג המיניסטריאלי, שבשיאו הוא ירש ביולי 1916 את לורד ג'ורג' כשר החימוש. כמקורבו של אסקווית וכדובר מובהק של הסיעה הרפורמית, ניצב מונטגיו במהלך המלחמה בחזית המאבק בלורד ג'ורג' וברדיקלים. בשל כך, באורח פרדוקסלי, הוא השכיל לשמור על מעמדו גם לאחר הדחת אסקווית.

לורד ג'ורג' חתר להרחיב את בסיס הקואליציה שלו ולחזק את מעמדו במפלגה הליברלית המפולגת על ידי צירוף תומכיו של אסקווית לממשלתו, וכבכיר שבהם הוא נתן קדימות למונטגיו. לאחר כמה חודשי משא ומתן, שבהם הוא תבע את תיק האוצר, הסכים מונטגיו לבסוף לקבל את המשרד לענייני הודו. כך הוסיפה זיקת העבר לאסקווית לשמש כנכס הפוליטי העיקרי של מונטגיו, ואפשרה לו להוסיף לקדם את המדיניות הרפורמית גם בממשלתו של לורד ג'ורג'. ואכן, עד תום המלחמה ובמהלך שיחות השלום שלאחריה היה מונטגיו יריב מר של לורד ג'ורג' ומדיניותו הרדיקלית. לצד מאבקו בפירוק האימפריה העות'מאנית ובפגיעה בריבונות התורכית, התנגד מונטגיו לתנאי 'השלום הקרתגני' שכפה לורד ג'ורג' על גרמניה בוועידת ורסאי, במטרה לפרק טריטוריאלית את הקיסרות הגרמנית, ובהמשך גם את האימפריה האוסטרו-הונגרית. מהלכיו הונחו על ידי תפיסת מדיניות כלכלית רחבה יותר שהוא חלק עם הכלכלן ג'ון מיינרד קיינס – עמו הוא שיתף פעולה בתפקידיו המיניסטריאליים השונים מאז 1910 – שכחלק ממנה סייע מונטגיו לקיינס בניסיונותיו לסכל את סעיף הפיצויים הדרקוני שחתר לורד ג'ורג' לכפות על גרמניה. מינויו של מונטגיו לשר לענייני הודו הוסיף עוד נדבך להתנגדותו למדיניותו התורכית של לורד ג'ורג'. המשרד ההודי היה בעל מעמד מוכר בעיצוב מדיניותה המזרח תיכונית של בריטניה ונקט באורח מסורתי גישה פרו-עות'מאנית כדי להבטיח את נאמנותם של המוסלמים בהודו. יתר על כן, באוגוסט 1917 הודיע מונטגיו בבית הנבחרים על 'רפורמת מונטגיו-צ'למספורד', שנועדה לצמצם את ממדיו הקולוניאליים של השלטון הבריטי בהודו, ולקדם בה דפוסי שלטון עצמי

367 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 193.

כדי להפכה לדומיניון.³⁶⁸ התנגדותו של מונטגיו להצהרת בלפור, כמו מדיניותו הפרו-עות'מאנית בכלל, נועדה בין השאר לגייס את תמיכתם של המוסלמים בהודו ברפורמה. מונטגיו לא היה חבר בקבינט המלחמה, אך השתתף בדיונים בהצהרה בהתאם לנוהג להזמין לישיבותיו שרים שדיוניו נגעו לענייני משרדיהם.³⁶⁹ כדי ליצור בסיס להזמנתו, הפיץ בין השרים תזכיר שנשא את הכותרת 'האנטישמיות של הממשלה הנוכחית', ובו הדגיש כי 'כשר היהודי היחיד בממשלה' מן הראוי שיאפשרו לו להביע את עמדותיו בנושא.³⁷⁰ הטיעון המרכזי נגד פרסום ההצהרה שהעלה בתזכירו, במכתבים לעמיתיו ובדבריו בקבינט, היה טיעון אידאולוגי: היהודים, לשיטתו, הם דת ולא לאום; הצהרה בזכות 'בית לאומי' לעם היהודי עתידה לפגוע במעמד האזרחי של יהודי בריטניה; אותו אישית תתייג ההצהרה ככך לאום זר, תטיל ספק בנאמנותו לבריטניה ותגביל את יכולתו לפעול כשר בשם ממשלתה; ולכן כל אלה עושים את התמיכה בציונות ל'אנטישמיות'. רק בשולי דבריו העלה מונטגיו גם נימוק מדיני נגד פרסום ההצהרה. הוא סבר כי היא עתידה לעורר את התנגדות הערכים ולקומם את המוסלמים, דבר שיפגע בסיכויי מדיניותו בהודו.³⁷¹ בחירתו של מונטגיו להבליט טיעונים הנוגעים ליהדותו כנימוקים העיקריים להתנגדותו להצהרה מעוררת תמיהה הן לאור חוסר העניין המוצהר והמופגן שהוא גילה עד אז בפעילות קהילתית בבריטניה או במצב היהודים בעולם,³⁷² הן משום שהוא נמנע מלהדגיש את הנימוקים המדיניים הקשורים לעתיד האימפריה העות'מאנית ולזיקתה למוסלמים בהודו, שהתבקשו מתוקף תפקידו כשר לענייני הודו. אולם העדפת הטיעונים העוסקים ביהדות – היינו, שלילת היסוד הלאומי שביהדות והקביעה שהכרה בו תפגע ביהודים – עשויה ללמד דווקא על השיקול המדיני שהנחה את התנגדותו להצהרה. מונטגיו היה ער לשימוש המדיני והתעמולתי שעשו הרדיקלים בלאומיות היהודית כאמצעי לפירוק האימפריה העות'מאנית ולכן חתר למזער את השפעתו כחלק מן המאבק הרפורמי בהצהרה.

המאבק הבין-סיעתי על הדיון בהצהרה השפיע גם על אופן מעורבותו של מילנר בניסוחה. מילנר נקט עמדת ביניים במאבק בין הרפורמים לרדיקלים.³⁷³ מצד אחד הוא סבר כי שיקולים של הטווח הארוך מחייבים את הרחבת האחיזה הבריטית במזרח התיכון; מצד שני הוא טען כי למרות זאת, אילוצי המלחמה דורשים לפעול להוצאתה של תורכיה ממעגל המלחמה גם

368 גוטוויין, עילית, עמ' 336-396.

369 לייצמן, הצהרת בלפור, עמ' 155.

370 באשיר, מונטגיו, עמ' 5.

371 שם, עמ' 5-17; שטיין, מסד, עמ' 414-418; ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 193-194, 208-221; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 289-292, 296-298; Sigismund D. Waley, *Edwin Montagu*, London 1964, pp. 139-141.

372 גוטוויין, עילית, עמ' 363-365.

373 Brock Millman, *Pessimism and British War Policy 1916-1919*, New York 2013, pp. 130-142; A(lfred) M. Gollin, *Proconsul in Politics: A Study of Lord Milner in Opposition and In Power*, London 1964, pp. 535-538.

על ידי הגברת הלחץ הצבאי וגם על ידי הצעת תנאי שלום מושכים. לפיכך הוא סבר, לפי פרידמן, כי אם יובטח לתורכים ש'פירוקה של הקיסרות העות'מאנית אינה אלא חלוקה על גבי הנייר, וכי בעלות הברית מוכנות לוותר על שלל-המלחמה, הדבר יקל עליהם להינתק מן הגרמנים ולסיים את המלחמה.³⁷⁴ עמדתו של מילנר בשאלת יחסה של בריטניה לציונות התגבשה בתוך כפילות זו ונגזרה ממנה. ב-16 במאי 1917 דיווח קלוד מונטיפיורי, מראשי ועדת החוץ המשותפת – שייצגה, כאמור, את הגורמים האנטי-ציוניים בקהילה האנגלית-יהודית – כי משיחה עם מילנר, שהיה ידיד משפחתו, הוא למד שדעותיו 'נעות בין הנוסחה שלנו והתוכנית הציונית המלאה'. עוד ציין מונטיפיורי כי נראה שמילנר 'הוא בעד הקמת ישוב יהודי בארץ ישראל, או בחלקים של ארץ ישראל, תחת חסות בריטית, יישוב שיהיה אוטונומי בגבולותיו אך לא מדינה עצמאית' ויהיה 'כפוף לפיקוח השלטון הבריטי'.³⁷⁵ שטיין הדגיש את הבחנתו של מילנר בין 'מדינה עצמאית' לבין 'קהילה יהודית אוטונומית בארץ ישראל';³⁷⁶ הבחנה שבהקשר של המאבק בין הרדיקלים לרפורמים פירושה היה הבדל בין פירוק האימפריה העותמנית לבין שינוי המבנה הפוליטי שלה באופן שיוכל להכיל גם את 'פיקוח השלטון בריטי'. ביטוי לתפיסות אלה היה בשינויים שערך מילנר בנוסח ההצהרה שהציע בלפור לקראת הדיון הראשון בקבינט המלחמה ב-3 בספטמבר 1917. המהלך לפרסום ההצהרה לימד על כוונתה של בריטניה להעמיק את נוכחותה במזרח התיכון, ואילו החלפת המושג 'ביתו הלאומי של העם היהודי', שהופיע בנוסח שהציע בלפור במושג 'בית לעם היהודי', עיקר את השימוש שעשו הרדיקלים בעיקרון הלאומי לצידוק פירוקה של האימפריה העות'מאנית, וכך הותיר את הדיון בעתידה להסכמי השלום.

בעוד הנוסחה שהציע מילנר להצהרה שיקפה את עמדת הביניים שלו בשאלת המדיניות העות'מאנית של בריטניה, ניסה מונטגיו לקדם נוסח ההולם את ההיגיון הרפורמי הצרופי. אם מילנר צמצם את 'הבית הלאומי' ל'בית', מונטגיו העדיף את המושג 'מקלט', שדילל עוד יותר את היסוד הלאומי שבהצהרה ושחק לחלוטין את משמעותה הרדיקלית. במכתב ששיגר לססיל ב-14 באוקטובר 1917, ציין מונטגיו כי היה מעדיף שהממשלה תימנע מן ההצהרה, אך הציע נוסח חלופי לזה של מילנר אם בכל זאת יוחלט לפרסמה. נוסח זה התבסס על הגדרת המטרות של 'ההסתדרות הטריטוריאליסטית', שאליה אפשר שהוא התוודע באמצעות ליונל אברהמס, פקיד בכיר במשרד היהודי שנמנה כאמור עם עשרת המנהיגים האנגלים-יהודים שנשאלו לדעתם על ההצהרה.³⁷⁷ בנוסח ההצהרה שהציע מונטגיו נכתב כי ממשלת בריטניה 'מקבלת את העיקרון שיש לנצל כל אפשרות כדי להקים בארץ ישראל מקלט לאותם יהודים שאין ביכולתם או ברצונם להישאר בארצות מגוריהם כיום. היא תעשה כמיטב יכולתה להקל על השגת מטרה זו'. בהערה לנוסח שהציע הדגיש מונטגיו כי 'איני

374 פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 249; רותוול, מלחמה, עמ' 130-131, 171-172.

375 פרידמן, שם, עמ' 287-288.

376 שטיין, מסד, עמ' 264.

377 ליפמן, הצהרת בלפור, עמ' 156; כהן, ציונים, עמ' 95.

רוצה להגביל את ההצעות המוזמנות לארגונים הציוניים,³⁷⁸ כפי שנקבע בנוסחת מילנר, ולפיכך בנוסח שלו הממשלה 'תהיה מוכנה לשקול כל הצעה בנדון שארגונים יהודיים או ציוניים ירצו להעלות בפניה'. בכך המשיך מונטגיו את המהלך של מילנר לפריצת המונופול של ההסתדרות הציונית על המגעים עם ממשלת בריטניה במטרה לחזור ולשלב במעגל ההתייעצות לא רק ארגונים ציונים נוספים, אלא גם 'ארגונים יהודיים'. בהתאם להיגיון הרפורמי שהנחה את מונטגיו, כוונתו במושג 'ארגונים יהודיים' הייתה לארגונים אנגלים-יהודים שדחו את ההגדרה הלאומית של היהדות בנוסחה הציוני, הגדרה שהתמקדה ב'לאומיות ולא בדת', כפי שניסח זאת קלוד מונטיפיורי.³⁷⁹ בד בבד תמכו ארגונים אלו בכך שבריטניה תבטיח 'הקלות סבירות להגירה והתישבות וזכויות מוניציפליות' ליהודים בארץ ישראל, כפי שהציע לוסיין וולף בתזכיר שהגיש למשרד החוץ כבר בראשית 1916.³⁸⁰ הצירוף של שלילת הלאומיות היהודית והמרת 'הבית הלאומי' ב'זכויות מוניציפליות' הלם את ההתנגדות הרפורמית לשימוש שעשו הרדיקלים בעקרון הלאומיות כצירוק לפירוקה של האימפריה העות'מאנית וחלוקתה, בעוד ההבטחה לסיוע להתיישבות היהודית יכולה הייתה להשתלב בשינויים שרצו הרפורמים לחולל במשטר התורכי. לפיכך, למרות מראית העין שיוצרים טיעוניו, התנגדותו של מונטגיו להצהרה לא נבעה מן המחלוקת האידאולוגית בין היהודים לציונים, אלא מן המאבק המדיני בין הרפורמים לרדיקלים. מאבק זה הנחה גם את מהלכיו של לויד ג'ורג', שהתגייסותו לסיכול ההישג הרפורמי בדיון בקבינט המלחמה ב-3 בספטמבר שינתה את מאזן הכוחות לקראת הדיון הנוסף ב-4 באוקטובר, שבו הושב המושג 'בית לאומי', שבו היה טמון עיקר ערכה למדיניות מדיניות הרדיקלית, לנוסח ההצהרה. 'בית לאומי' נותר מושג המפתח בנוסח שאושר בקבינט המלחמה ב-31 באוקטובר. ב-2 בנובמבר שלח בלפור את הנוסח שנודע מאז כ'הצהרת בלפור' ל'לורד רוטשילד היקר'. ההיגיון המדיני שהנחה את העימותים בשאלת גיבוש הנוסח של הצהרת בלפור בקבינט המלחמה מאפשר לשרטט את המניעים לפרסומה. בניגוד לפרשנויות הרווחות, ההצהרה לא הייתה תולדה של ניסיון בריטי להשיג יעדים תעמולתיים, מדיניים או צבאיים במעצמות ההסכמה והמרכז, אף שתומכיה עשו שימוש בנימוקים אלה. להפך, ההצהרה הייתה אמצעי במאבק הרדיקלי-רפורמי על עיצוב המדיניות הבריטית במזרח התיכון וצעד נוסף בקידום המדיניות הרדיקלית. ככזו הייתה הצהרת בלפור הצהרה בזכות פירוקה של האימפריה העות'מאנית, חלוקתה וסיפוח ארץ ישראל לאימפריה הבריטית לא פחות מהצהרת אהדה לציונות. אולם, אף שנוסח זה שיקף את ניצחונם של הרדיקלים, הוא לא חתם את המאבק הבין-סייעתי בשאלת המדיניות הבריטית במזרח התיכון. הפרשנות הרפורמית של בלפור בישיבת הקבינט שקיבלה את ההחלטה על פרסום ההצהרה, היו יריית הפתיחה לחידושו בזירות שונות לאחר פרסומה.

378 באשיר, מונטגיו, עמ' 11; פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 292.

379 שטיין, מסד, עמ' 147.

380 שם, עמ' 184.

אפילוג: המרתו של וייצמן לווייצמניזם

הצהרת בלפור הייתה שיאו של שיתוף הפעולה הציוני-רדיקלי שהוביל וייצמן. ואולם, ככל שהבריטים החלו לממש את ההצהרה – בתקופת 'ועד הצירים' ובראשיתו של המנדט – כן הלך וייצמן והתרחק מן ההנחות הרדיקליות שבהן החזיק במהלך המאבק על ההצהרה, ואימץ מדיניות שבסוגיות רבות הייתה היפוכה, ואשר עתידה היתה להיות מוגדרת כ'וייצמניזם'. במהלך המלחמה הגדיר הרדיקליזם של וייצמן את יחסי הכוח הפנים ציוניים. בדומה לכך, המרתו ל'וייצמניזם' שרטטה את קווי המתאר של הפוליטיקה הציונית בתקופת המנדט ובמרכזה המאבק בין וייצמן לז'בוטינסקי.

במהלך המגעים להשגת הצהרת בלפור והקמת הגדודים העבריים ניכרה קרבה רבה בין עמדותיהם של וייצמן לז'בוטינסקי, שמצאה ביטוי גם בידידות אישית הדוקה.³⁸¹ לעומת זאת, שש שנים מאוחר יותר הם ניצבו משני צדי המתרס הפוליטי, ובראשית 1923 פרש ז'בוטינסקי מן ההנהלה הציונית על רקע מחלוקת מדינית מתמשכת עם וייצמן.³⁸² ז'בוטינסקי עמד על חילוקי דעות אלה בשלהי 1923 במאמרו המכונן 'על קיר הברזל',³⁸³ בו בלי לנקוב בשמו של וייצמן הוא תקף את השינוי שחל בעמדותיו בשני נושאים משלימים: הברית עם האימפריאליזם הבריטי כתנאי להגשמת הציונות, ותפקיד הגדודים העבריים כציר שיתוף הפעולה הקולוניאלי בין הבריטים לציונים כפי שהתווה בהצהרת בלפור.

ב'קיר הברזל' יצא ז'בוטינסקי נגד המערערים על תלותו של המפעל הציוני באימפריאליזם הבריטי. הוא קבע כי לנוכח ההתנגדות של ערביי ארץ ישראל להתיישבות היהודית – שאינה שונה, לדעתו, מהתנגדותם של 'הילידים' ל'מיישבים' בכל מקום אחר לאורך ההיסטוריה – 'ערכה של הצהרת בלפור' ותועלתו של המנדט' נעוצים בכך 'שכוח לא מקומי הטיל על עצמו התחייבות ליצור בארץ תנאי מינהל ובטחון כאלה, שיהיה ביכולתם למנוע בעד האוכלוסיה המקומית כל ניסיון של הפרעה במאמצינו, גם אם יעלה על דעתם להפריע'. לכן הוא קבע כי המפעל הציוני בארץ ישראל יוכל להתפתח רק ב'חסותו של כוח שאיננו תלוי באוכלוסיה המקומית, מאחורי קיר-ברזל שלא יהא בכוחה של האוכלוסיה המקומית לפרוץ אותו'. כלומר, המפעל הציוני בארץ ישראל יוכל להתפתח רק בחסותה של בריטניה. לפיכך הזהיר ז'בוטינסקי מפני כל ניסיון להגיע להסכם עם 'הלאומיים הערביים בבגדד, מכה ודמשק'. תמיכה בלאומיות הערבית – מדיניות שעמה היה מזוהה וייצמן³⁸⁴ – טען ז'בוטינסקי, תהיה 'גם מעשה התאבדות וגם בגידה', ולכן 'אין אנו יכולים להיות שותפים לקנוניה פוליטית שמטרתה הרחקת בריטניה מאיזור תעלת סואץ, מן המפרץ הפרסי וחיסול מוחלט של השלטון הקולוניאלי הצרפתי והאיטלקי בשטחים המאוכלסים ערבים'.³⁸⁵

381 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 195-199; שטיין, מסד, עמ' 406-413.

382 יוסף שכטמן, זאב ז'בוטינסקי, תל אביב תשט"ז (להלן: שכטמן, ז'בוטינסקי) עמ' 443-456.

383 בתוך: זאב ז'בוטינסקי, בדרך למדינה, תל-אביב תשי"ג (להלן: ז'בוטינסקי, מדינה), עמ' 253-260.

384 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 259-264, 279-281.

385 ז'בוטינסקי, מדינה, עמ' 254-255; 258-259.

'קיר הברזל', לפי ז'בוטינסקי, הוא אימפריאליזם בריטי הנשען על 'כידונים יהודים', שכן דעת הקהל הבריטית לא תסבול 'ש-our boys ימותו בשביל עניינים זרים', כשם שמשלם המסים הבריטי יתנגד לממן את הגנת ההתיישבות היהודית בארץ ישראל.³⁸⁶ בד בבד דחה ז'בוטינסקי את הרעיון לבסס את 'קיר הברזל' על ארגון צבאי של 'חלוצים מזויינים' הנתון למרות המוסדות הישועיים, כפי שתבעו חסידי ארגון ה'הגנה' שהלך והתגבש באותן שנים. לדבריו, רק 'הגדוד היהודי' כחלק מחיל המצב הבריטי יוכל למלא תפקיד זה, שכן 'חיילים יהודים מהווים כוח, אם נמנים הם על הצבא הבריטי ומייצגים את העוצמה הבריטית העומדת מאחוריהם. אם אינם נמנים על הצבא הבריטי – אינני מאמין בהם'.³⁸⁷ מן המחלוקת בשאלת 'ההגנה לעומת גדודים' הסתעף ויכוח נוסף בדבר מקורות המימון של הגדודים. ב-1921 פירט ז'בוטינסקי את צורכי הביטחון של היישוב היהודי: 'חיל כיבוש, שיכלול מכסימום של יחידות יהודיות, אשר את הוצאותיהן נכסה אנחנו (הציונים)', עמדה שווייצמן דחה בטענה שההנהלה הציונית 'אינה יכולה ליטול עליה התחייבות [...] לממן את החזקתם של גייסות יהודיים'.³⁸⁸

אולם עמדותיו של ז'בוטינסקי בשנים 1920-1923 והנחותיהן לא היו אלא שכפול של הגיון ההצעות שהעלה וייצמן לפני סקוט בראשית 1915 בדבר האופן שבו תאפשר התמיכה בציונים לבריטניה להרחיב את שלטונה האימפריאלי בלי להגדיל את תקציבה הצבאי. וייצמן, שסייע כאמור בגיבוש המדיניות הרדיקלית, קבע כי 'על בריטניה הגדולה יהיה אפוא רק להגן על הארץ מפני פשיטות של ערבים, ולמטרה זו ניתן לארגן מיליציה מבין המתנחלים [...] לא יקשה על יהודים להחזיק ולצייד כוח יעיל, אשר תחת הנהגה בריטית יהיה חזק דיו לרסן כל פושט על אדמת ארץ ישראל. יהיה עלינו, כמובן, לשאת בהוצאות'.³⁸⁹ וייצמן הניח כי שיקולים אלה עשויים לגייס לצדם של הציונים מדינאים ליברלים שהסתייגו מן האימפריאליזם, ובוודאי את השמרנים בשל 'היותם אימפריאליסטיים',³⁹⁰ והוא הוסיף להחזיק בדעות אלה גם בקיץ 1917, כאשר הסביר כי 'אנגליה אינה להוטה אחר ארץ ישראל. ארץ ישראל חשובה בשבילה רק במידה שאנו נהיה חזקים בה'.³⁹¹

הגורמים לתמורה שהתחוללה בעמדתו של וייצמן היו תולדה של הערכתו בדבר האפשרויות והמגבלות של שיתוף הפעולה בין המפעל הציוני לאימפריאליזם הבריטי כפי שהתבהרו לו בתקופת ועד הצירים וראשית המנדט. הסיכויים של שיתוף הפעולה זה היו נושא לוויכוח פנים ציוני נוקב כבר במשך 1917, ככל שתכפו המגעים והתהדקו הקשרים

386 ז'בוטינסקי, מדינה, עמ' 259; יגאל עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, תל אביב 1973, עמ' 312-313; שכטמן, ז'בוטינסקי, עמ' 399.

387 שכטמן, ז'בוטינסקי, עמ' 398-405.

388 שם, עמ' 398-399.

389 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 182.

390 שם, עמ' 178.

391 שם, עמ' 447.

בין וייצמן לסייקס. בוויכוח זה ניצבו מצד אחד וייצמן וז'בוטינסקי, שסברו כי קידום הרעיון של 'ארץ ישראל בריטית' מחייב להכפיף את הדרישות והפעילות הציונית למדיניות הרדיקלית. מצד שני ניצבה קבוצה מקרב החוג הפנימי של מקורבי וייצמן, שבהנהגתו של סאקר טענה כי על הציונים לשמור על חופש התמרון שלהם במגעים עם הממשל הבריטי, במיוחד בסוגיות פירוק האימפריה העות'מאנית והרחבת האימפריה הבריטית, שעמדו במוקד סדר היום הרדיקלי.

המחלוקת בין סאקר לווייצמן התעוררה לראשונה בשאלת מידת עצמאותו של 'הוועד למען ארץ ישראל בריטית' מול ההנהגה הציונית בבריטניה. הוועד היה ארגון חזית שהקימו תומכי וייצמן בראשות סאקר, וכדי לקדם את רעיון הפרוטקטורט הבריטי על ארץ ישראל פרסם את **פלטטיין**, עלון תעמולה שבועי שגיליונו הראשון ראה אור ב־26 בינואר 1917.³⁹² סאקר סבר כי מקור כוחו של הוועד היה טמון באי־תלותו בהסדרות הציונית; ואילו וייצמן טען כי כל עוד הוא מונה 'גוי אחד בלבד' – הרברט סידבוטאם, פרשנו המדיני של המנצ'סטר גארדיין – 'מגוחך לדבר על מדיניות מיוחדת של "הוועד למען ארץ ישראל בריטית", בלתי תלויה במדיניות ההסדרות הציונית'.³⁹³ בד בבד נחלקו וייצמן וסאקר בשאלת אופי הקשר בין הציונים לרדיקלים. המגעים הראשונים עם סייקס בשלהי ינואר 1917, עוררו בקרב חברי החוג הפנימי חשש – מוטעה – כי משרד החוץ חותר לשלטון משותף, קודמיניון בריטי־צרפתי בארץ ישראל. לאור זאת, דרש ישראל זיו – מנאמניו של וייצמן, גיסו של סאקר ומראשי הוועד למען ארץ ישראל בריטית – להפעיל לחץ ציבורי למען שלטון בריטי בלבד. אולם זיו נענה לבקשתו של וייצמן לרחות את המאבק בקודמיניון, שנומקה בכך ש"ריב" עם משרד החוץ הוא הדבר האחרון שנרצה בו, שכן 'בשלב הזה יהיה מזיק מאוד אם תפרוץ מחלוקת פומבית'.³⁹⁴

שאלת עצמאותו של הוועד שבה ועלתה בראשית פברואר בעקבות זעמו של סייקס על מאמר שהופיע ב**פלטטיין** ב־15 בפברואר 1917 ובו שורטטו גבולות השלטון הבריטי בארץ ישראל באופן שעלול היה לעורר תרעומת מצד הצרפתים. הפעם דחה זיו את תביעתו של וייצמן לריסון בטענה שסייקס 'מכר אותנו' לערבים, ולפיכך יש 'להאבק בהסכם ערבי זה'. זיו כתב לווייצמן כי 'אני יודע, כמובן, שאתה מסכים עמנו', אך הציע לו לרמוז לסייקס כי אינו 'אחראי ל"צעירים חמומי־המוח" של הוועד למען ארץ ישראל בריטית'. אלא שווייצמן דחה את עצתו של זיו. הוא איים לבטל תמיכה בסך 500 ליש"ט שהובטחה ל**פלטטיין** ודחק במקורביו בלונדון לנתק את קשריהם עם העיתון. צעדים אלה הועילו, וזיו הבטיח לווייצמן כי בגיליון הבא ינקוט קו מערכתי שירצה את סייקס.³⁹⁵

392 סנדרס, ירושלים, עמ' 447-449.

393 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 119; טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 72, 78.

394 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 348-350; ריינהרץ, שם, עמ' 124.

395 ריינהרץ, שם, עמ' 132-133, וייצמן, שם, עמ' 354; סנדרס, ירושלים, עמ' 475-476.

המאבק בשאלת חופש הפעולה של הוועד למען ארץ ישראל בריטית ופולסטיין היו מקרים פרטיים של שתי מגמות מנוגדות שהלכו והתפתחו בחוג הפנימי בשאלת העמדה שיש לנקוט כלפי הממשל הבריטי. במכתב לווייצמן מ-11 במאי 1917, עמד סאקר על הניגוד בין שתי המגמות:

אתה מאמין כי משרד החוץ מתכוון לעשות כמיטב יכולתו למענו, אני משוכנע שהוא יעשה אותו מעט שיאלץ לעשותו וכי יקריב את האינטרסים שלנו בקלות על מנת להימנע מלהסתבך בצרה. שנית, מכאן נובע כי בעוד שאתה מוצא לנכון לעשות את ההתחשבות בנטיות משרד החוץ נר לרגלי דרכי הפעולה שלנו, אני משוכנע שכל לחץ שהוא שאנו יכולים לגייס, יש להפעילו כנגד משרד החוץ.³⁹⁶

במכתביו לסיימון היה סאקר מפורש יותר. הוא טען כי וייצמן וסוקולוב 'קושרים את הציונות באופן שאינו ניתן להתרה עם המדיניות 'הבריטית'', כי הם 'אשמים בהקרכת האינטרסים הציוניים לבריטיים', וכי הם 'מסתכנים בהעדיפם את האימפריאליזם הבריטי על פני הציונות'. לכן, הוא הזהיר, 'אל לתנועה הציונית בתור שכזו להמר רק על בריטניה', ו'בפומבי על הציונים להטיף ציונות טהורה ולנתק עצמם מכל מעצמה'.³⁹⁷

ניתוחיו של סאקר רחוקים מלהסביר את שיקוליו של וייצמן. הנחת היסוד שהנחתה את מדיניותו של וייצמן הייתה המאבק בין הרפורמים לרדיקלים שפילג את הממשל הבריטי באופן העושה את המושגים 'אינטרסים בריטיים', 'אימפריאליזם בריטי' או 'משרד החוץ' להכללות מטעות. המחלוקת עם וייצמן בשאלת היחס למשרד החוץ, כפי שתיאר אותה סאקר, הייתה אפוא מחלוקת כוזבת, שנראה כי נועדה להעניק מראית עין של היגיון מדיני חיצוני-בריטי למאבקי הכוח הפנים ציוניים ולדרישתם של חברי החוג הפנימי להקמת הוועד הפוליטי, שגברה באביב 1917. אולם דבריו של סאקר – שמאחד מ'חבריו הקרובים ביותר', כהגדרתו של וייצמן בשלהי 1914,³⁹⁸ הפך ערב ההצהרה ל'מבקר הנאמן', כקביעתו של ריינהרץ³⁹⁹ – חושפים ניגוד משמעותי בניתוח האפשרויות הפוליטיות שהיו פתוחות לפני הציונים במציאות של המאבק הבין-סיעתי בממשל הבריטי. וייצמן סבר כי הציונים יוכלו להגיע להישגים רק בשיתוף פעולה עם הסיעה הרדיקלית וכחלק ממנה; ואילו סאקר – ששילב עמדות רפורמיות עם דרישות רדיקליות – סבר כי הציונים יוכלו לקדם את סדר היום שלהם רק אם יקפידו לשמור על עצמאותם, שתאפשר להם לשתף פעולה לסירוגין עם הרפורמים ועם הרדיקלים בהתאם לאינטרס הציוני. נראה כי ככל שווייצמן הקטין את מרחב התמרון הציוני על ידי זיהוי הציונות עם הרדיקלים, חתר סאקר להגדיל אותו על ידי

396 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 132-133.

397 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 206, 271.

398 שטיין, מסד, עמ' 104.

399 ריינהרץ, וייצמן, כרך ב, עמ' 185.

התנתקות מן המוסדות הציוניים הרשמיים. ניגוד זה עשוי להסביר את כוונתו של סאקר במאי 1917 'להסתלק מן ההסתדרות הציונית ומהסתדרות ציוני אנגליה'.⁴⁰⁰ וייצמן ראה בעצמאות שדרשו סאקר ואנשי הוועד למן ארץ ישראל בריטית ובחוסר נכונותם 'לקבל עליהם כל התחייבות', סיבה שלא לצרף אותם לוועד הפוליטי.⁴⁰¹ טולקובסקי – שניצב לצדו של וייצמן בעימות עם סאקר⁴⁰² – נתן ביטוי להתלבטות שבה היו נתונים חברי החוג הפנימי בין פעולה ציונית כחלק ממוקדי הכוח של הפוליטיקה הבריטית לבין תמרון כגורם עצמאי מולם וביניהם, כשאמר לווייצמן ב-11 במאי 1917: 'אין אנו צריכים לקבל על עצמנו תפקיד של סוכני ממשלת בריטניה. מן הצד האחר ברור, שמשרד החוץ מצפה לפעולה כלשהי מצידנו, ואל לנו לעמוד מולו בחוסר מעש מוחלט'.⁴⁰³

אולם, באביב 1917, עם החרפת המאבק על כינונו של הוועד הפוליטי, כן הלך והתבהר כי מקורותיה של המחלוקת בין וייצמן לבין חלק מחברי החוג הפנימי בשאלת ההתנהלות מול הממשל הבריטי, חרזה משיקולי תועלת פוליטית ושיקפה ניגודים עמוקים בשאלת המדיניות הציונית כלפי תורכיה. התמיכה ברדיקלים הייתה הנחת היסוד של מדיניותו של וייצמן ולפיכך הוא היה נחוש כי התביעה לפרוטקטורט בריטי בארץ ישראל מחייבת לתמוך בפירוק האימפריה העות'מאנית. סאקר וסיימון חלקו עליו וטענו נגדו כי אפשר ליישב את התביעה לפרוטקטורט בריטי עם חתירה לשלום נפרד עם תורכיה ושמירה על שלמותה, משמע במסגרת הנחותיה של הרפורמית. יתר על כן, סאקר סבר כי אסור לציונים להזדהות פומבית עם אחת מן המעצמות הלוחמות, וסיימון אף הרחיק לכת והזהיר כי אסור לתנועה הציונית 'להמר רק על בריטניה'.⁴⁰⁴ מחלוקת פנים ציונית זו התחדדה והפכה גלויה ככל ששילובו של וייצמן בממשל הרדיקלי של לוי ג'ורג' הלך והעמיק.

באביב 1917 העריכו סאקר וסיימון כי לאחר שלוש שנות מלחמה ניכרה במדינות הלוחמות עייפות משפיות הדמים וכי מעתה 'ייטה מרכז הכובד בהתמדה לעבר "הפציפיסטים"'. בהתאם, לפני צאתו של וייצמן לשיחות עם מורגנתאו בגיברלטר, הזהיר אותו סיימון כי אין זה מעניינם של הציונים לסכל מדיניות המכוונת להשגת שלום בתנאים הוגנים עם תורכיה, וכי חברותו של וייצמן במשלחת בריטית שמטרתה 'לבלום שלום נפרד עם תורכיה תראה כאילו אנו הציונים מנסים להפעיל את השפעתנו בכיוון זה'. ביומנו הוסיף סיימון כי מהלך כזה 'ימיט על התנועה משטמה מוצדקת', וכי הוא לא יקשור את עצמו 'עם המדיניות או המגמה שמשמעת ממהלך זה'.⁴⁰⁵

400 טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 74.

401 שם, עמ' 86.

402 שם, עמ' 83-84.

403 שם, עמ' 73.

404 שניר, הצהרת בלפור, עמ' 271.

405 שם, עמ' 271-272.

בדומה, בסמוך לאחר חזרתו של וייצמן מגיברלטר הדגיש לפניו סאקר כי מסיבות מעשיות לא יהיה זה נכון מצדם של הציונים להזדהות עם מדיניות הניצחון ב'נוק אוט' – כניגוד של משא ומתן לשלום נפרד של פשרה – שנוקטת ממשלת בריטניה. סאקר הבהיר כי 'אני עצמי לא אקנה פרוטקטורט בריטי במחיר של הארכת המלחמה אפילו ביום אחד', והציע מדיניות חלופית: במקום 'להלחם ברעיון של שלום נפרד עם תורקיה', כפי שעושה וייצמן, על הציונים 'להתנגד לכל צורה של שלום שלא תבטיח את האינטרסים שלנו'. כך, לדבריו, 'פרוטקטורט בריטי [...] הוא צורה אחת שבאמצעותה ניתן להגשים את מטרתנו בארץ ישראל. [...] ישנן צורות אחרות – הסדר בין-לאומי; וריבונות תורקית תחת ערכויות'. היגיון דומה הנחה את התנגדותו של סאקר לרעיון הגדוד העברי. לדבריו, 'הגדוד עלול לגרום לנו נזק, הוא עלול לשלול מאתנו את האהדה של הפציפיסטים [...] הם יאמרו שאנו אימפריאליסטים [...] הוא עלול לחייב את התנועה הציונית בתור שכזו נגד תורקיה וגרמניה'. בהמשך לתפיסתו שככוח עצמאי יכולים הציונים לגשים את מטרתיהם בארץ ישראל במסגרת הנחותיהן של הרדיקליות והרפורמית כאחד, טען עתה סאקר, בניגוד לווייצמן, כי אפשר להגשים את מטרת הציונות לא רק בסיועה של בריטניה, אלא גם בשיתוף פעולה עם יריבותיה. סאקר הוסיף ופרש את ההיגיון הרחב יותר שהנחה את עמדתו: הוא יצא נגד היקסמותו של וייצמן מן 'המדיניות של אימפריאליזם ומיליטריזם', והדגיש כי 'אני רואה את הסכנה שאנו הציונים באנגליה נזדהם באימפריאליזם באותו זמן ששאר העולם מתחיל להתנער ממנו'.⁴⁰⁶

וייצמן היה ער לסכנה הטמונה בזיהום הציונות באימפריאליזם. ב-2 ביוני 1917, בפנייה לציוני רוסיה כדי לגייסם למסע תעמולה לקידום רעיון 'הפרוטקטורט האנגלי' בארץ ישראל, הוא ציין כי 'אנו חוששים שמא מתוך הלך-רוח הרווח עתה ברוסיה, עלולים אתם לראות בתכניתנו מזימה נסתרת של אימפריאליזם אנגלי'. וייצמן הכחיש את הזיקה ל'אימפריאליזם האנגלי' וקבע כי חשד כזה הוא בבחינת 'עוול גדול' משום ש'אנגליה אינה להוטה אחר ארץ ישראל. ארץ ישראל חשובה בשבילה רק במידה שאנו נהיה חזקים בה, ומשום כך עשויים אנו לקבל את המאכסיומם רק באמצעות אנגליה'.⁴⁰⁷ למרות ניסונו להתנער מן הזיהוי של הציונות עם האימפריאליזם, בדברים אלה חזר וייצמן, למעשה, על תפיסתו המוכרת – כפי שפרש אותה לראשונה במגעיו עם סקוט בראשית 1915, וכפי שז'בוטינסקי הוסיף להבין אותה ב-1923 – בדבר זיקת הגומלין ההכרחית הקיימת בין האימפריאליזם האנגלי להגשמת הציונות. מדבריו עולה כי לנוכח המאבק הבין-סיעתי בבריטניה בשאלת הרחבת מחויבותיה האימפריאליות לארץ ישראל ('אנגליה אינה להוטה'), עשויים היו צבא ומימון יהודיים ('במידה שאנו נהיה חזקים בה') להכריע את הכף לצד התומכים בכך, דבר שהיה אינטרס ציוני מובהק ('לקבל את המאכסיומם רק באמצעות אנגליה').

406 שם, עמ' 271-273; 'ישראל', המאבק, עמ' 157; טולקובסקי, יומן ציוני מדיני, עמ' 139-142.

407 וייצמן, אגרות, כרך ז, עמ' 447.

כד בכד, עצם הכרתו של וייצמן בנזק שגורם הזיהוי עם האימפריאליזם הבריטי לתנועה הציונית מלמדת על השפעת המחלוקת שבינו ובין סאקר על מחשבתו המדינית. בניגוד לסאקר, שכבר ב־1917 סבר כי על הציונים לשנות את אופי זיקתם לבריטניה ולהינתק מן האימפריאליזם, וייצמן, שהבין את הנזק התעמולתי, הציבורי והפוליטי שהיה כרוך בקישור שבין הציונות לאימפריאליזם הבריטי, לא ראה לו תחליף לפני פרסום הצהרת בלפור. אולם מטיעונו של ז'בוטינסקי ב־1923 עולה כי בחמש השנים שחלפו מאז פרסום הצהרת בלפור, הכיבוש הבריטי של ארץ ישראל וכינון המנדט, שינה וייצמן את עמדתו ואמץ את הנחותיו של סאקר. הוא החל לייחס משקל גובר לניגוד שבין האימפריאליזם הבריטי לבין הגשמת הציונות, והפריד בין דבקותו במנדט הבריטי בארץ ישראל לבין הכרתו בצורך לקדם מדיניות ציונית גם בניגוד לאינטרס האימפריאלי. הפרדה זו עמדה בשורש המדינית שתוגדר בהמשך כ'וייצמניזם'. במובן זה ה'וייצמניזם' היה הסתגלות מאוחרת של וייצמן לביקורת בדבר הניגוד שבין האימפריאליזם הבריטי להגשמת הציונות, ונסיגה מן ההיגיון הרדיקלי שהנחה את מהלכיו במאבק על הצהרת בלפור.